

સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળા સંદર્ભે
શાળાઓનો ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસ

પ્રેરક
કે.ટી.પોરાણીયા
પ્રાચાર્ય
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન
ઈડર, સાબરકાંઠા

પ્રયોજક
ડૉ.મદનસિંહ ચૌહાણ
સિ.લેકચરર
જિલ્લા સંસાધન એકમ
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન
ઈડર, સાબરકાંઠા

જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન ,ઈડર, સાબરકાંઠા

વર્ષ-૨૦૨૧

પ્રખ્યાપન

આથી હું સ્વીકૃત કરું છું કે પ્રસ્તુત સંશોધન સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાઓનો ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસપ્રાપ્ય માહિતી અને સંદર્ભ ગ્રંથો ના આધારે કરેલ છે. તેમાં આવતા નિરૂપણો અને નિષ્કર્ષ મૌલિક છે. આ સંશોધનમાં રજૂ થયેલ બાબતો માટે જવાબદારી મારી પોતાની છે.

સ્થળ- ડાહટ ઇડર

વર્ષ-માર્ચ-૨૦૨૧

ડો.મદનસિંહ ચૌહાણ
સિ.લેકચરર
જિલ્લા સંસાધન એકમ
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન
ઇડર.સાબરકાંઠા

ઋણ સ્વીકાર

સંશોધન એ સહિયારા પુરુષાર્થ નું પરિણામ છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સાથ સહકાર આપનારનું ઋણ સ્વીકાર કરતા સંશોધક કૃત-કૃત્યતા ની લાગણી અનુભવે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં જેમની પેરણા મળેલ છે. તેવા જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર ના નિયામકશ્રી ડૉ.ટી.એસ.જોષીસાહેબ અને જીલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, ઇડર, સાબરકાંઠા ના પ્રાચાર્ય માં. કે.ટી. પોરણીયા સાહેબ નો સંશોધક અંતકરણ પૂર્વક આભાર મને છે.

સંશોધનના આ કાર્યમાં માહિતી એકત્રીકરણ બાબતે નમુનામાં સમાવિષ્ટ શાળાઓના આચાર્યશ્રીઓ, શિક્ષકો શ્રીઓ સાબરકાંઠા જીલ્લાના એસ.આઈ.મિત્રો નો સંશોધક ઋણ સ્વીકારે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં મારા ડાટના તમામ સાથી મિત્રોનો આ તબક્કે અંતકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. કે જેમની હૂક થકી આ સમગ્ર સંશોધન કાર્ય પૂર્ણ થયેલ છે.

પ્રસ્તુત સંશોધન અહેવાલ ને સમયસર અને ગુણવત્તા સભર અને ભૂલ રહિત મુદ્રિત કરવા બદલ આરવ પ્રિન્ટરસ નો આભાર માનું છે.

અંતે સંશોધન કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સહકાર મળેલ છે. તેમના પ્રત્યે સંશોધક આભાર મને છે.

સ્થળ- ઇડર

ડૉ.મદનસિંહ ચૌહાણ

વર્ષ-માર્ચ-૨૦૨૧

જીલ્લા સંસાધ એકમ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિગત	પાન નંબર
	ઋણ સ્વીકાર	I
	અનુક્રમણીકા	II
પ્રકરણ ૧	સમસ્યા કથન અને પારિભાષિક શબ્દો ની વ્યાખ્યા 1.1 પ્રસ્તાવના 1.2 સમાવેશી શિક્ષણની સંકલ્પના 1.3 સમાવેશી શિક્ષણનો અર્થ 1.4 સમાવેશી શાળા ની અર્થ 1.5 સમાવેશી શિક્ષણના લક્ષણો 1.6 સમાવેશી શાળાની જરૂરિયાત 1.7 સમાવેશી શાળાના ફાયદા 1.8 સમાવેશી શાળાની મર્યાદાઓ 1.9 રાષ્ટ્રીય માધ્યમિક શિક્ષા અભિયાન અને સંકલિત શિક્ષણ સંકલ્પના 1.10 અક્ષમ બાળકોનું પરામર્સન અભ્યાસની મર્યાદાઓ 1.11 અક્ષમ બાળકોનું પરામર્સન ના સોપાનો 1.12 સંકલિત શિક્ષણનો અર્થ અને વિભાવનાઓ 1.13 સંકલિત શિક્ષણના લક્ષણો 1.14 સમાવેશી અને સંકલિત શિક્ષણ વચ્ચેનો તફાવત 1.15 સમાવેશી શિક્ષણના સંદર્ભે શિક્ષણની ભૂમિકા 1.16 સંશોધનનું મહત્વ 1.17 સમસ્યા કથન 1.18 સંશોધનના પ્રશ્નો 1.19 સંશોધનના હેતુઓ 1.20 શબ્દોની વ્યાખ્યા 1.21 સંશોધનની મર્યાદાઓ	

	2.22 હવે પછી ના પ્રકરણોનું આયોજન	
પ્રકરણ - 2	સંદર્ભ સાહિત્ય ને પૂર્વે થયેલ સંશોધનની સમીક્ષા 2.1 પ્રસ્તાવના 2.2 સંદર્ભ સાહિત્યનું મહત્વ 2.3 પૂર્વે થયેલ સંશોધનોનો અભ્યાસ 2.4 હવે પછીના પ્રકરણોનું આયોજન	
પ્રકરણ - 3	સંશોધનની આધારશીલા અને સંશોધન યોજનાઓ 3.1 પ્રસ્તાવના 3.2 સંશોધન પદ્ધતિઓ 3.3 વ્યાપ વિશ્વ 3.4 નમુનો 3.5 સંશોધન ઉપકરણ 3.6 માહિતીનું એકત્રીકરણ 3.7 માહિતી વિષલેષણ અને અથેઘટન 3.8 ઉપસંહાર	
પ્રકરણ - 4	માહિતી ની રજૂઆત, પૃથકરણ અને અર્થઘટન 4.1 પ્રસ્તાવના 4.2 પ્રતીચારોનું પૃથકરણ	
પ્રકરણ - 5	સારાંશ, તારણો, ફલિતાર્થો અને ભલામણો 5.1 પ્રસ્તાવના 5.2 સંશોધન સારાંશ 5.3 હેતુઓ ની ચકાસણી 5.4 સંશોધનના મુખ્ય તારણો	

	5.5 ફલિતાર્થ	
-	સંદર્ભ સુચિ	
-	પરિશિષ્ટ	

પ્રકરણ -૧
સંશોધનની સંકલ્પનાત્મક રૂપરેખા

૧.૧ પ્રસ્તાવના

૧.૨ સમાવેશી શિક્ષણની સંકલ્પના

૧.૩ સમાવેશી શિક્ષણનો અર્થ

૧.૪ સમાવેશી શાળાનો અર્થ

- ૧.૫ સમાવેશી શિક્ષણના લક્ષણો
- ૧.૬ સમાવેશી શાળાની જરૂરિયાત
- ૧.૭ સમાવેશી શાળાના ફાયદા
- ૧.૮ સમાવેશી શાળાની મર્યાદાઓ
- ૧.૯ રાષ્ટ્રીય માધ્યમિક શિક્ષા અભિયાન અને સંકલિત શિક્ષણ
- ૧.૧૦ અક્ષમ બાળકોનું પરામર્શન અભ્યાસની મર્યાદાઓ
- ૧.૧૧ અક્ષમ બાળકોનાં પરામર્શનનાં સોપાનો
- ૧.૧૨ સંકલિત શિક્ષણનો અર્થ અને વિભાવના
- ૧.૧૩ સંકલિત શિક્ષણના લક્ષણો
- ૧.૧૪ સમાવેશી અને સંકલિત શિક્ષણ વચ્ચે તફાવત
- ૧.૧૫ સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શિક્ષકની ભૂમિકા
- ૧.૧૬ સંશોધનનું મહત્ત્વ
- ૧.૧૭ સમસ્યા કથન
- ૧.૧૮ સંશોધન પ્રશ્નો
- ૧.૧૯ સંશોધનના હેતુઓ
- ૧.૨૦ શબ્દોની વ્યાખ્યા
- ૧.૨૧ સંશોધનની મર્યાદાઓ
- ૧.૨૨ હવે પછીના પ્રકરણોનું આયોજન

પ્રકરણ -૧ સંશોધનની સંકલ્પનાત્મક રૂપરેખા

૧.૧ પ્રસ્તાવના

શિક્ષણમાં સમાવેશ ચોક્કસ જરૂરિયાતો સાથે વિશેષ સમસ્યાઓનો સામનો કરતાં વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવા માટેનો અભિગમ છે તેનો અર્થ એ થયો કે સપોર્ટ સેવાઓનો યોગ્ય નેટવર્ક સાથે સામાન્ય પ્રાથમિક જોગવાઈઓ શાળાઓ અને સમુદાય શિક્ષણની સુવિધાઓ ની મારફતે વિકલાંગતા ધરાવતા કે નિયમિત એમ તમામ વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે શિક્ષણ મેળવી શકે છે. આ પ્રકારની સુલભતા પરિવર્તનક્ષમ શૈક્ષણિક વ્યવસ્થામાં શક્ય છે, ના વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને સમજે છે. જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા તેની સાથે અનુકૂળન સાધી ને અપનાવી લે છે એટલે શિક્ષણમાં સમાવેશ શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાઓ તેના મૂલ્યોનો માહિતી વ્યવસ્થાઓ અને કાર્ય સંસ્કૃતિઓ પ્રક્રિયાઓ અને માળખા નાં તમામ સ્તરમાં

સમાવેશક નીતિઓ અને પદ્ધતિઓ મારફતે શારીરિક સંવેદનશીલ બૌદ્ધિક કે પારિસ્થિતિક વિકલાંગતા ધરાવતા હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓ સહિત તમામ વિદ્યાર્થીઓ માટે મૂળભૂત માનવીય અને નાગરિકોના અધિકારો હાંસલ કરવાનું માધ્યમ છે શાળા શિક્ષણ માટે રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમનું માળખું એનસીઆરટી 2005 સામગ્રી રજૂઆત અને વ્યવહારિક પદ્ધતિઓમાં યોગ્ય સુધારા કરીને શિક્ષકોને તૈયાર કરીને અને શિક્ષણને અનુરૂપ મૂલ્યાંકન અને પદ્ધતિઓ વિકસાવી વિશેષ શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે શિક્ષણ માં સમાવેશ ની ભલામણ કરે છે

શિક્ષક શિક્ષક બનવાની શરૂઆત થાય છે ત્યારે જણાવવામાં આવે છે કે તમારો વર્ગ વૈવિધ્ય ધરાવતા બાળકો થી ભરાઈ જશે અને તમારું શિક્ષક તરીકેનું કાર્ય તમામ વ્યક્તિ વિવિધતા ધરાવતા બાળકોને સમાન ગણીને તમારો વિષય ભણાવવાનો છે પરંતુ શાળામાં ના વર્ગખંડમાં રહેલા બાળકો ના અધ્યક્ષ અને સુધારવા વર્ગખંડમાં રહેલા બાળકોની વિવિધતા અને તેના આધારે અધ્યયન માટેની અલગ અલગ હોય છે શું આપણે આ બાબતથી વાકેફ છીએ? આ તમામ બાળકોની અધ્યયન માટેની જરૂરિયાત જોના સંતોષી શકાય તો તેઓ વર્ગના વર્ગખંડ માં થતી અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા થી નિરસ થઈ ધીમે ધીમે વંચિત થઈ જાય છે અને અધ્યયન ઉપલબ્ધિઓ માં પાછા પડે છે. એવા કેટલાય બાળકો છે જેમની કોઈક ને કોઈક વિશેષ જરૂરિયાત હોય છે અથવા સમાજમાં આ એવા સમૂહમાંથી આવે છે જેઓને હજુ સુધી પણ શિક્ષણના લાભ મેળવવામાં મુશ્કેલી પડે છે આ બાળકોની જરૂરિયાતો જાણવા માટે શિક્ષણમાં સમાવેશને સમજવું પડે

૨૦૧૧માં થયેલી વસ્તી ગણતરી મુજબ ભારતમાં કુલ 2,68,14,994 લોકો કોઈને કોઈ પ્રકારે અક્ષમતા ધરાવતા હતા જ્યારે તે સમયે નેપાળ ની કુલ વસ્તી 2,66,20,809 શ્રીલંકા ની વસ્તી 2,08,69,000 હતી. એટલે કે આપણા પાડોશી એવા સ્વતંત્ર દેશ ની વસ્તી કરતા આપણા દેશમાં અક્ષમતા ધરાવતા લોકોની સંખ્યા વધારે હતી કોઈ પણ દેશ માટે ખાસ કરીને લોકકલ્યાણની ભરેલા લોકશાહી ધરાવતા દેશ માટે આટલી મોટી સંખ્યા ધરાવતા અક્ષમ લોકોને સમાજના મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવી ને તેમનો વિકાસ કરવાનું કામ ખૂબ જ પડકારજનક બની જાય છે. જુઓ કે દરેક દેશમાં શારીરિક કે માનસિક ક્ષમતા ધરાવતા લોકોનું થોડું-ઘણું પ્રમાણ હોય છે. લોકહિત ને વરેલી શાસન પ્રણાલી માં આવા લોકોની વિશેષ કાળજી હોય છે તેમના પાલન પોષણ ઉછેર અને શિક્ષણ માટે વિવિધ દેશોમાં વિશિષ્ટ

કાયદાઓની રચના પણ થતી હોય છે. માં પણ અક્ષમ લોકો માટે ખાસ કરીને અક્ષમ બાળકોના શિક્ષણ માટે વિશિષ્ટ નીતિઓ અને કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા છે.

સ્વતંત્રતા પછી ભારતમાં શિક્ષણનો વિકાસ ઝડપી થવા લાગ્યો . લોકો શિક્ષણ પ્રત્યે વધુ જાગૃત બન્યા. બીજી બાજુ ભારતમાં વસ્તી પણ ઝડપથી વધી. શાળા-કોલેજોની માંગ વધી. અમુક લોકો આર્થિક રીતે વધુમાં વધુ સક્ષમ થવા લાગ્યા. સરકારી શાળાઓ કરતાં ખાનગી શાળા નું પ્રમાણ વધવા લાગ્યું ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં શાળાઓની અછત સર્જવા લાગી. લોકો ધંધા રોજગાર માટે મોટા શહેરો તરફ આવવા લાગ્યા.શહેરોમાં વસતીનું ભારણ વધ્યું ત્યાં પણ સરકારી શાળાઓની ઉણપ વર્તાવા લાગી પરિણામે ખાનગી શાળા નું જોર વધવા લાગ્યું પરંતુ ખાનગી શાળાઓમાં ફી નું ધોરણ સામાન્ય લોકોને પોસાય તેવું ન હતું. તેમ છતાં ખાનગી શાળાઓમાં શિક્ષણ પ્રત્યે ખાસ કાળજી લેવાય છે તેવું લોકો માનતા હતા પરિણામે ખાનગી ઝડપ તે લોકોની દોડ વધી આવી શાળા ઊંચી ફી વસુલવા લાગી. સરકાર જરૂરિયાત મુજબ શાળાઓ શરૂ કરવામાં અને સરકારી સંસ્થાઓમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળું શિક્ષણ આપવામાં નિષ્ફળ શિક્ષણના સંદર્ભમાં ભારતીય સમાજ ચાર વર્ગમાં વહેંચાઈ ગયો. એક વર્ગ ખૂબ સારી ભૌતિક સુવિધા ધરાવતી એવી શાળાઓ પસંદ કરી કે જેમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સિમિત હોય અને દરેક વિદ્યાર્થીનું વ્યક્તિગત ધ્યાન રાખવામાં આવે છે આવી શાળાઓ ખૂબ ઉચ્ચ આર્થિક સ્થિતિ ધરાવતા લોકોને પોસાય તેવી બનીને રહી ગઈ. બીજા વર્ગમાં એવા લોકો આવે છે જેઓ ગમે તે ભોગે પોતાના બાળકોને ખાનગી શાળામાં અભ્યાસ કરવા માંગે છે જેમાં ઉચ્ચ મધ્યમ વર્ગ અને મધ્યમ વર્ગના લોકોનો સમાવેશ થાય ત્રીજા વર્ગમાં એવા લોકો આવે છે કે જેઓ શિક્ષણ પ્રત્યે થોડા ઘણા અથવા સારી રીતે જાગૃત છે પરંતુ ખાનગી શાળાઓના ખર્ચ ઉઠાવી શકતા નથી તેઓ પોતાના બાળકોને સરકારી શાળામાં દાખલ કરાવે છેલ્લા વર્ગમાં એવા લોકોનો સમાવેશ થાય છે કે જેવો અત્યંત ગરીબ છે અને અભણ છે અથવા શિક્ષણ પ્રત્યે બેદરકાર છે અથવા તો જીવન જીવે છે અથવા તેમના રહેણાંક વિસ્તાર થી ઘણી દૂરના વિસ્તારમાં સરકારી શાળાઓની સગવડ મળે આવા લોકોના બાળકો શાળામાં પ્રવેશ મેળવતા જ નથી અથવા પ્રવેશઆવા લોકોના બાળકો શાળામાં પ્રવેશ મેળવતા જ નથી અથવા પ્રવેશ મેળવે છે તો અધવચ્ચેથી અભ્યાસ છોડી દે છે આવા લોકોનું હજી પણ ખૂબ મોટું પ્રમાણ જોવા

મળે અભણ લોકો કોઈ પણ દેશ માટે મોટાભાગે જવાબદારી બનતા હોય છે ભારતીય બંધારણની કલમ 45 માં પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે 5 થી 14 વર્ષના બાળકોને મફત ફરજિયાત અને સાર્વત્રિક ધોરણે શિક્ષણ પૂરું પાડવું પરંતુ સ્વતંત્ર લગભગ સાત દાયકા પછી પણ આ લક્ષ્ય પૂર્ણ થઈ શક્યું નથી. સરકાર આ પરથી દૂર કરવા માંગે છે ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને જ સરકારે બાળકોને શિક્ષિત કરવા માટે સર્વ શિક્ષા અભિયાન શિક્ષણનો અધિકાર પ્રવેશોત્સવ ગુણોત્સવ જેવા અનેક કાર્યક્રમો જાહેર કર્યા અને તેમનો અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો એવો જ એક કાર્યક્રમ સમાવેશક શિક્ષણ.

૧.૨ સમાવેશી શિક્ષણની સંકલ્પના

શિક્ષણમાં સમાવેશ અને એવું વલણ કે મૂલ્ય પ્રણાલી છે કે જે તમામ બાળકના ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ મેળવવાના કાર્યક્રમને તેના સહ અભ્યાસીઓ સાથે સાથે સફળ કરવામાં મદદરૂપ બને છે. સમાવેશી શિક્ષણ એટલે બાળકને શાળામાં અને શાળામાં આ તમામ કાર્યક્રમમાં બાળકની ઉત્સાહપૂર્વક સક્રિયતા ને બાળકના મહત્તમ વિકાસને સુનિશ્ચિત કરતો કાર્યક્રમમાં બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો inclusive education means education of all students where all students are equal participants in the learning process. "પ્રત્યેક બાળકની વિવિધતા સભર જરૂરિયાત ને ધ્યાનમાં રાખી તેમના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સહભાગીદારીતા વધારવા સંસ્કૃતિ, સમાજ અને શિક્ષણ માંથી તેમની વંચિતતા ઘટાડવાની પ્રક્રિયા એટલે સમાવેશી શિક્ષણ" તેમજ" શારીરિક, બૌદ્ધિક, સંવેગિક, સામાજિક, ભાષાકીય કે અન્ય કોઈ રીતના ભેદભાવને અવગણીને તમામ બાળકોને તેમની શાળાઓમાં સમાવેશ કરવાની જવાબદારી એટલે સમાવેશી શિક્ષણ". સમાવેશી શિક્ષણ એટલે સમગ્ર

શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાનું અનુકૂલન જેમાં શાળાનું માળખું, મકાન, ફર્નિચર, શિક્ષણ અને વર્ગખંડ વ્યવસ્થાપન અને વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો ધરાવતા વિકલાંગ બાળકો તેમજ તેમની જરૂરિયાતને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ.

સફળ સમાવેશી અનુકૂલન માટે :

- પર્યાવરણીય અનુકૂલન
- નિર્દેશનમાં અનુકૂલન
- શીખવા શીખવવાની સામગ્રીમાં અનુકૂલન

- ડિવાઇસ ઇક્વિપમેન્ટ ના ઉપયોગમાં અનુકૂળન
- વિષયવસ્તુમાં અનુકૂળન
- મૂલ્યાંકનમાં અનુકૂળન

સમાવેશી વર્ગખંડ:

સમાવેશી વર્ગખંડ એવો વર્ગખંડ જ્યાં દરેક વિદ્યાર્થીઓનો સ્વીકાર કરવામાં આવે અને તેમને સાથ સહકાર આપવામાં આવે છે. શાળાના સહ અધ્યાયો અને અન્ય સભ્યો એકબીજાનો સ્વીકાર કરે છે. દરેક વિદ્યાર્થીની જરૂરિયાત સંતોષાય છે. સમાવેશી વર્ગોમાં એવું વાતાવરણ હોય છે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ શાળાની અંદર વિદ્યાર્થીઓના સમુદાયને સહકાર અને માર્ગદર્શન પ્રદાન કરે છે. જ્યાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસક્રમ ચકાસે છે અને તેમાં તેમાં વિવિધ ક્ષમતા ધરાવતા અધ્યાયીઓનાં આદાન-પ્રદાન થી ફાયદો થાય છે. સમાવેશી અભિગમ ધરાવતા શિક્ષકો પાઠ્યપુસ્તકની બહાર વ્યવહારિક કૌશલ્ય પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને સહકાર યુક્ત શિક્ષણ, સંપૂર્ણ ભાષા, ચોક્કસ થીમ આધારિત સૂચન, સમસ્યાઓનું સમાધાન માટે વલણ અખત્યાર કરે છે.

સમાવેશી શિક્ષણ વર્ગ શિક્ષકોના હાથમાં હોય છે, જેઓ શૈક્ષણિક પરિવર્તન માટે મહત્વપૂર્ણ માધ્યમ છે. તેઓ શૈક્ષણિક વાસ્તવિકતાઓ ની અંદર બનાવવામાં આવેલી નીતિઓનો અમલ કરે છે, આ માટે વર્તણૂકમાં પરિવર્તન ની જરૂર છે. શિક્ષકોએ દૃઢપણે માનવું જોઈએ કે તમામ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી શકે છે અને તેમને વિવિધ ક્ષમતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓની સફળતા માટે યોજના બનાવવી જોઈએ. શિક્ષકો વર્ગમાં વિવિધ ક્ષમતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને સ્વીકારે. માન્યતા આપે અને તેમની આંતરિક શક્તિ ખીલવવા પ્રયાસ કરે તે જરૂરી છે. એટલે તેમણે વિવિધ ક્ષમતા ધરાવતાં વિદ્યાર્થીઓનો સ્વીકાર કરીને ભાગીદારી અને સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. સમાવેશી શિક્ષણના વર્ગખંડમાં અસરકારક શિક્ષણ માટે એવી શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓ ની જરૂર છે, જે વિવિધ પૃષ્ઠભૂમિ ઓ જરૂરિયાતો અને ક્ષમતાઓ ધરાવતાં વિદ્યાર્થીઓ ને સમાવી શકે. આ પદ્ધતિ વર્ગમાં 3 મહત્વપૂર્ણ ક્ષેત્રોને સંબોધે છે.

શૈક્ષણિક સંદર્ભ:

શૈક્ષણિક વાતાવરણમાં સુધારો એટલે કે ભૌતિક ગોઠવણો, મહત્વપૂર્ણ સ્થાનોમાં રેલિંગ મૂકવા જેવા રૂમ સુધારા-વધારા, વ્હીલચેર ની સુલભતા માટે floor space ની પુનઃ ગોઠવણી વગેરે સામેલ છે. મુખ્ય

પ્રવાહની શાળાઓ માં એકબીજાને સહકાર આપતા વિદ્યાર્થીઓના જૂથો મારફતે વિશ્વાસનું વાતાવરણ વધારવા અને સહ અધ્યાયીઓ સાથેના આદાન-પ્રદાન વધારવા. જોડીયો ની જેમ જૂથો પણ અલગ હોઈ શકે છે, એટલે કે મિશ્ર વિકલાંગતા ધરાવતા બે કે વધારે જૂથોમાં કામ કરતાં વિદ્યાર્થીઓની જોડી તરીકે જૂથોને અલગ પાડી શકાશે, જેમાં દરેક સભ્યને ચોક્કસ ભૂમિકા સુપ્રત કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ટાઈમકિપર , પ્રેઝન્ટેટર વગેરે.

શૈક્ષણિક સામગ્રી:

વર્ગોમાં વિવિધ જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવા વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીઓની શીખવાની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતના આધારે જુદી જુદી સૂચનાઓનું આયોજન કરવું જોઈએ. અભ્યાસક્રમને સમજવા ચકાસવા વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ વિકલ્પો આપવા જોઈએ. વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, જેની મારફતે વિદ્યાર્થીઓ માહિતી અને વિચારો સમજી શકે અને તેને ધારણ કરી શકે. વિકલ્પો, જેની મારફતે વિદ્યાર્થીઓને શું શીખવું તે પ્રદર્શિત કરે છે (ઉદાહરણ તરીકે લેખિત મૌખિક અથવા વૈકલ્પિક સંવર્ધિત સંચાર વ્યવસ્થા નો ઉપયોગ કરીને વિદ્યાર્થીઓ માટે તેને અનુરૂપ શીખવાની સહેલી પસંદ કરવી).

શિક્ષણ વિદ્યાર્થી પ્રેરણા:

શિક્ષણમાં સમાવેશન એટલે તમામ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં સમાવી લેવા. પરંતુ તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે એક જ વર્ગમાં તમામ વિદ્યાર્થીઓને એકસરખું શિક્ષણ આપવું. હકીકતમાં માહિતી મેળવીએ સક્રિય છે નિષ્ક્રિય નથી. તેમાં વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ માં ફેરફાર સંકળાયેલો છે અને આ માટે વિદ્યાર્થીઓની સહભાગિતા જરૂરી છે. સમાવેશી વર્ગખંડમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ એક સાથે હાથ ધરવામાં આવશે એટલે શિક્ષણ આપવાની હાલની પદ્ધતિ ને શિક્ષક કેન્દ્રિત ને બદલે વિદ્યાર્થી કેન્દ્રિત બનાવવી જોઈએ.

આ બાબતે ધ્યાન માં રાખી ગુજરાત પ્રાથમિક શિક્ષણ પરિષદ ના માર્ગદર્શન હેઠળ સર્વ શિક્ષા અભિયાન વડોદરાએ વિશિષ્ટ જરૂરિયાત ધરાવતા બાળકો સાથે કાર્યકર્તા વિશિષ્ટ શિક્ષકો ના વર્કશોપ કરી અભ્યાસક્રમ અનુકૂળન સંદર્ભે સમાવેશી શિક્ષણ પર અધ્યયન અધ્યાપન સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. અને સમાવેશી વર્ગોમાં વિશિષ્ટ જરૂરિયાત ધરાવતા બાળકો માટે મૂલ્યાંકન અને કેવી રીતે અનુકૂળ બનાવવું તેના પર વિચાર કરવામાં આવેલ છે. આ સામગ્રીથી અભિગમ પર આધારિત છે

જેમાં શિક્ષક વર્ગમાં બાળકોને અર્થ ક્ષણિક અનુભવો પ્રદાન કરે છે અને સરળ ભાષા નો ઉપયોગ કરે છે તેમ જ તમામ બાળકોમાં મૂલ્યનું આરોપણ થાય તેવા વિચારો વ્યક્ત કરે છે. આ સામગ્રી અનેક ઉદાહરણ ને સમાવે છે જે સમાવેશી વર્ગોમાં હાલની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં કેવી રીતે ફેરફાર કરવો તે પ્રદર્શિત કરે છે અને વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્ર રીતે શીખવાની કળામાં માહેર બનાવે છે તેમજ શૈક્ષણિક પ્રક્રિયા માં સક્રિય ભાગીદાર બનવા તૈયાર કરે છે. સર્વ શિક્ષા અભિયાન વડોદરા અંતર્ગત મુખ્ય પ્રવાહના શિક્ષકોને આ સામગ્રી પર તાલીમ આપીને તૈયાર કરવામાં મદદરૂપ નીવડશે.

૧.૩ સમાવેશી શિક્ષણનો અર્થ

સમાજ શિક્ષણના સર્વગ્રાહી અર્થ અંગે વિદ્વાનો વચ્ચે મતભેદ પ્રવર્તતો જોવા મળે છે. વિવિધ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ, સંશોધકો અને વિદ્વાનોએ પોતાના અનુભવો, અભ્યાસ અને પ્રત્યક્ષીકરણને આધારે સમાવેશક શિક્ષણ વ્યવસ્થાને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આવા તમામ વિદ્વાનોના સમાવેશક શિક્ષણ અંગેના મંતવ્યોને આધારે સમાવેશી શિક્ષણ અંગેના મંતવ્યોને આધારે સમાવેશક શિક્ષણનો અર્થ આપવો હોય તો કહી શકાય કે,

શારીરિક, માનસિક, વાર્તાનિક કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારની ક્ષમતા કે અક્ષમતાને ધ્યાનમાં લીધા સિવાય તમામ પ્રકારના બાળકોને નજીકની શાળામાં તેમની ઉંમર અને જરૂરિયાત મુજબનું શિક્ષણ એક સાથે આપવાની વ્યવસ્થાને સમાવેશક શિક્ષણ કહે છે. જેમાં ચોક્કસ વયજૂથના અને સમાન શિક્ષણ જરૂરિયાત ધરાવતા બાળકોને, તેમની ક્ષમતા કે અક્ષમતાને આધારે અથવા તેમના લિંગને આધારે કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખ્યા વગર, સમાન શૈક્ષણિક અને શાળાકીય વાતાવરણમાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં અધ્યયન પ્રક્રિયામાં તમામ બાળકોની સક્રિય ભાગીદારી હોય છે તથા તેઓ એકબીજા સાથે સહકારી રીતે અધ્યયન કરે છે અને તમામની વચ્ચે આત્મીય સંબંધ પ્રસ્થાપિત થાય છે.

એકબીજા મત મુજબ, સમાવેશક શિક્ષણ ફક્ત શારીરિક કે માનસિક રીતે અક્ષમ બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા માટેનું અભિયાન નથી, પરંતુ તેમની સાથે સાથે કોઈ પણ કારણે મુખ્ય પ્રવાહમાં શિક્ષણ મેળવવાથી વંચિત રહેતા બાળકોને કોઈપણ જાતના જાતીય કે અન્ય પ્રકારના ભેદભાવ વગર સુસંવાદી અને સંપૂર્ણ સામાજિક વાતાવરણમાં શિક્ષણ આપવાનું છે. જેમાં અક્ષમતા ધરાવતા અને નહીં

ધરાવતા બાળકોની સાથે સાથે તમામ પ્રકારના બાળકોને, સહકારી અધ્યયનમાં તેમણે સક્રિય ભાગીદારી સાથે, શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. જેમાં સક્ષમ અને અક્ષમ બાળકો વચ્ચે સાયુજ્ય અને સંવાદિતાનું વાતાવરણ સર્જાય છે અને તમામ બાળકો એકબીજાનું માન જાળવે છે. સમાવેશક શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં બાળકોના શિક્ષણમાં માતા-પિતાની સક્રિય ભાગીદારી છે.

૧.૪ સમાવેશી શાળાનો અર્થ

શારીરિક, માનસિક, વાર્તાનિક કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારની ક્ષમતા કે અક્ષમતાને ધ્યાનમાં લીધા સિવાય તમામ પ્રકારના બાળકોને તેમની ઉંમર અને જરૂરિયાત મુજબનું શિક્ષણ એક સાથે આપવાની વ્યવસ્થા ધરાવતી શાળાને સમાવેશક શાળા કહે છે, જેમાં ચોક્કસ વયજૂથના અને સમાન શિક્ષણ જરૂરિયાત ધરાવતા બાળકોને, તેમની ક્ષમતા કે અક્ષમતાને આધારે અથવા તેમના લિંગને આધારે કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખ્યા વગર, સમાન શૈક્ષણિક વાતાવરણમાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં અધ્યયન પ્રક્રિયામાં તમામ બાળકોને સક્રિય ભાગીદારી હોય છે તથા તેઓ એકબીજા સાથે સહકારી રીતે અધ્યયન કરે છે અને તમામની વચ્ચે આત્મીય સંબંધ પ્રસ્થાપિત થાય છે. આવશ્યકતા મુજબ, અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને વિશિષ્ટ શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા પણ સમાવેશ શાળામાં હોય છે. જોકે તે માટે શાળાના નિયમિત વર્ગખંડોનો તેમને ત્યાગ કરવો પડતો નથી. બાળકની શિક્ષણ પ્રક્રિયાના સંદર્ભમાં તેના માતા-પિતાની પણ સક્રિય ભૂમિકા હોય છે. સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળા નો ખ્યાલ વિકસિત થવા પાછળ અને તેનો સ્વીકાર થવા પાછળ તેના લક્ષણો અને હેતુઓએ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

૧.૫ સમાવેશી શિક્ષણના લક્ષણો

સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળાના લક્ષણો નીચે જણાવ્યા મુજબ વર્ણવી શકાય.

કોઈપણ કારણોસર શિક્ષણના મુખ્ય પ્રવાહથી વિમુખ રહે તમામ પ્રકારના બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહની નિયમિત શાળાઓમાં શિક્ષણ આપવાનું આયોજન અને વ્યવસ્થાપન સમાવેશક શિક્ષણમાં કરવામાં આવે છે) .અમુક વિદ્વાનોના મતે, ફક્ત અક્ષમતાને કારણે મુખ્ય પ્રવાહના શિક્ષણથી વંચિત રહેલ

બાળકોને જ સમાવેશક શિક્ષણમાં સમાવવામાં આવે છે. અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને પણ અક્ષમતા વગરના બાળકો સાથે મુખ્ય પ્રવાહની શાળામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો શાળાના વાતાવરણ સાથે અનુકૂલિત થાય તેના બદલે શાળાનું વાતાવરણ બાળકોને અનુકૂળ આવે તેવા પ્રયત્નો સમાવેશક શિક્ષણમાં કરવામાં આવે છે. એટલે કે, આ પ્રકારના શિક્ષણમાં બાળકોએ શાળાને અનુકૂળ થવું પડતું નથી, પરંતુ શાળાએ બાળકોને અનુકૂળ થવું પડે છે. અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને ઘરની નજીકની મુખ્ય પ્રવાહની નિયમિત શાળામાં શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવે છે જાતિ, ધર્મ, ભાષા, શારીરિક કે માનસિક ક્ષમતા અથવા અક્ષમતા, પ્રદેશ, સંસ્કૃતિ જેવા પરિબલોને આધારે કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ વગર તમામ બાળકોને એકસાથે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તમામ બાળકોને તેમની વયકક્ષા મુજબ સમાન વાતાવરણમાં અને સમાન ભૌતિક સુવિધાઓ વચ્ચે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બાળકોને શાળા પ્રવેશ સમયે તેમની અક્ષમતા અંગે માહિતી મેળવીને તેમના માટેની આવશ્યક વિશિષ્ટ સુવિધાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે. સમાવેશક શિક્ષણ માટે સંતુલિત અને બહુસ્તરીય અભ્યાસક્રમ ની રચના કરવામાં આવે છે. એટલે કે, શિક્ષણના સામાન્ય હેતુની સાથે સાથે બાળકોની કક્ષા મુજબના હેતુઓ પણ નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે. બાળકો તેમની કક્ષા મુજબના હેતુ સિદ્ધ કરતા-કરતા સામાન્ય હેતુઓ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

દરેક બાળક તેની ક્ષમતા પ્રમાણે ઉચ્ચકક્ષાએ સિદ્ધિ મેળવે તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. કોઈપણ પ્રકારની અક્ષમતાને કારણે વિશિષ્ટ જરૂરિયાત ધરાવતા બાળકોને અલગથી વિશિષ્ટ માવજત આપવામાં આવે છે. અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સાથે અધ્યયન દરમિયાન સફળતાપૂર્વક આંતરક્રિયા કરી શકે તે માટે ક્ષમતા ન ધરાવતા બાળકોને પણ અમુક સંજોગોમાં વિશિષ્ટ માવજત આપવામાં આવે છે. જેમકે, મૂક બધિર બાળકો સાથે વાર્તાલાપ કરી શકે તે માટે સામાન્ય બાળકોને સાંકેતિક ભાષાનું પ્રાથમિક જ્ઞાન આપવામાં આવે. અક્ષમતા ધરાવતા અને ન ધરાવતા બાળકો વચ્ચે અધ્યયન દરમિયાન આંતરક્રિયા થાય છે.

સમાવેશક શાળામાં તમામ પ્રકારના બાળકો સક્રિય સહભાગિતા સાથે અધ્યયન કરે છે. સામાન્ય બાળકો અપવાદરૂપ બાળકો સાથે સહકારની ભાવના સાથે વર્તન કરે છે અને તેમને મદદરૂપ થવાની જવાબદારી સમજે છે તથા પૂર્ણ કરે છે. અપવાદરૂપ બાળકોને તેમના સમવયસ્કો અને સહ-અધ્યાયીઓ વચ્ચે સામાજિક સ્વીકૃતિ મળે છે. અપવાદરૂપ બાળકો ને સમાજના મુખ્ય પ્રવાહમાં જોડાવાની સંપૂર્ણ તક પૂરી પાડવામાં આવે છે. બાળકો વચ્ચે જૂથ સંચાલનની પ્રક્રિયા કરાવવામાં આવે છે.

તમામ બાળકો ભાગ લઈ શકે તેવી વિવિધ પ્રકારની સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે. આધુનિક શૈક્ષણિક તકનિકીનો અસરકારક અને વ્યાપક ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શિક્ષકો સામાન્ય બાળકો અને અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને નિયમિત રીતે અને સતત એક સાથે શિક્ષણ આપે છે તેથી તેઓ વિશિષ્ટ અધ્યાપન અધ્યયન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે. વાલીઓને તેમના બાળકોને અભ્યાસ અને વિકાસના સંદર્ભમાં સતત વાકેફ રાખવામાં આવે છે અને તેઓ તેમના બાળકોના અભ્યાસમાં સક્રિય રસ લે તે માટે તેનું સેવન કરવામાં આવે છે.

૧.૬ સમાવેશી શાળાની જરૂરિયાત

સમાવેશક શાળાના મુખ્ય હેતુઓ અથવા જરૂરિયાત નીચે જણાવ્યા મુજબની દર્શાવી શકાય.

શિક્ષણની સમાન તક: કોઈપણ પ્રકારની શારીરિક કે માનસિક અક્ષમતા અથવા ન્યૂનતા ધરાવતા બાળકોને શિક્ષણ મેળવવા માટે અક્ષમતા વગરના બાળકો જેટલી જ અને જેવી સુવિધા મળી રહે અને તેઓ સામાન્ય બાળકોની સાથે જ સામાન્ય સમાજનો હિસ્સો બનીને અભ્યાસ કરી શકે તે સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળા નો મુખ્ય હેતુ છે. તે માટે સંતુલિત એવા વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમની રચના કરવામાં આવે જેથી તમામ પ્રકારના બાળકોના શિક્ષણની યોગ્ય ન્યાય આપી શકાય. ફક્ત અમુક પ્રકારની અક્ષમતાને કારણે બાળક સામાન્ય બાળક જેવું શિક્ષણ મેળવવાથી વંચિત ન રહી જાય તેને ધ્યાનમાં રાખીને સમાવેશક શાળા અને અમલીકરણ કરવામાં આવે છે.

સામાજિક સમાનતાને મજબૂત કરવી : કોઈપણ પ્રકારની અક્ષમતા હોવી તે બાળકના હાથની વાત નથી. દરેક બાળક સમાજનો એક અગત્યનો ભાગ છે અને બાળકની જેમ જ તે .પણ સામાન્ય લોકોના એટલે કે, અક્ષમતા વગરના લોકોના સમાજ વચ્ચે રહીને અને સામાજિક બનીને સામાજિક આંતરક્રિયા કરવાનો હક્ક ધરાવે છે. સામાન્ય બાળકો અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના અસ્તિત્વને સ્વીકારે, તેમના

સામાજિક અધિકારોની સ્વીકારે, તેમને સમકક્ષ ગણીને અને તેમની સાથે સહકારપૂર્વક વ્યવહાર કરે તે માટે તેમની વચ્ચે સામાજિક આંતરક્રિયા થવી જરૂરી છે. તે ઉપરાંત સમાજના વિવિધ સામાજિક-આર્થિક વર્ગમાંથી આવતા બાળકો વચ્ચે કોઈપણ પ્રકારના પ્રાદેશિક, જાતીય, ભાષાકીય કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ વગર તંદુરસ્ત સામાજિક આંતરક્રિયા થાય ત્યારે જ સામાજિક સમાનતાના ખ્યાલનો અસરકારક રીતે અમલ કરી શકાય. સમાવેશક શાળા વ્યવસ્થા તમામ પ્રકારના બાળકોને આવી તક પૂરી પાડે છે, જે તમામ પ્રકારના બાળકો વચ્ચે સામાજિક સમાનતા ની ભાવનાનો વિકાસ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે.

નાગરિકોની તંદુરસ્ત ભાવનાનો વિકાસ કરવો: સમાવેશક શાળા વ્યવસ્થામાં તમામ બાળકો એકબીજા સાથે સહકાર પૂર્વક વ્યવહાર કરે છે અને શક્ય હોય ત્યાં સુધી મહાકાલી અધ્યયન પ્રક્રિયામાંથી પસાર થાય છે. સામાન્ય બાળકો અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને અધ્યયન કાર્યમાં મદદરૂપ થાય છે અને તેમની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો થી વાકેફ થાય છે. તેમની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે ની લાયકાત સામાન્ય બાળકો પણ વિકસાવે છે જેમ કે, શાળામાં મુક બધિર બાળકને સહકાર આપવા માટે સામાન્ય બાળકોએ સાંકેતિક ભાષા શીખવી પડે છે. આ રીતે તમામ બાળકો તેમની સામાજિક જવાબદારી ઉઠાવતા શીખે છે. તે ઉપરાંત બાળકોમાં પરસ્પર સ્વાવલંબનની ભાવનાનો વિકાસ થાય છે. આદર્શ નાગરિકના અગત્યના લક્ષણો છે. બાળકોમાં આવા લક્ષણોનો વિકાસ કરવામાં સમાવેશક શાળા મદદરૂપ થાય છે .

બંધારણીય જવાબદારી પૂરી કરવી : અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ ભારતીય બંધારણની કલમ 45 જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે 6 થી 14 વર્ષની વય જૂથમાં આવતા તમામ બાળકોને તેમની વયકક્ષા મુજબ નિ શુલ્કઃધોરણે શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર છે. આવા બાળકોને ફરજિયાત, મફત અને સાર્વત્રિક ધોરણે શિક્ષણ પુરૂ પાડવાની જવાબદારી જે-તે રાજ્ય સરકારની છે. તે ઉપરાંત શિક્ષણના અધિકાર અધિનિયમ-2009 (Right to Education Act-2009) આ બાબત વધુ દ્રઢ કરવામાં આવી છે. ભારતની જેમ જ લગભગ તમામ દેશોમાં સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણ અને અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના શિક્ષણ અંગે આવી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે. સમાવેશક શાળાવ્યવસ્થા આ નિયમો, કાયદા કે જોગવાઈનો અસરકારક રીતે અમલ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે.

સ્વમાનમાં જાળવવા : સમાવેશક શાળામાં ક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સામાન્ય બાળકો સાથે સહકાર પૂર્વક અભ્યાસ કરે છે. તેથી તેઓ અન્ય બાળકો જેવી અને જેટલી જ સગવડો સાથે અભ્યાસ કરે છે. પરિણામે, તેમની અક્ષમતાને કારણે તેમની સાથે ભેદભાવ રાખવા રાખવામાં આવતો નથી, એવી લાગણી તેમના મનમાં પેદા થાય છે. તેથી તેમની લઘુતાગ્રંથિ દૂર થાય છે. બીજું, અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની વિશિષ્ટ આવડતોને અહીં પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. જેના કારણે તેમની ઓળખ પ્રસ્થાપિત થાય છે તે ઉપરાંત સામાન્ય બાળકો પણ તેમને પોતાના જૂથના સક્રિય અને મહત્વના સભ્ય તરીકે સ્વીકારીને તેમની સાથે સહકારપૂર્વક વર્તન કરે છે પરિણામે અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોનું સ્વમાન . જાળવાય છે અને તેઓ પણ સામાન્ય વ્યવહાર કરતા થાય છે.

આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ કરવો : સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળા માટે એવા સંતુલિત અભ્યાસક્રમ ની રચના કરવામાં આવે છે કે જેથી સામાન્ય બાળકો અને ક્ષમતા ધરાવતા બાળકો બંનેના અભ્યાસને યોગ્ય ન્યાય મળી રહે. પરિણામે અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો પણ ચોક્કસ કક્ષાએ શૈક્ષણિક સિદ્ધિ મેળવવામાં સફળ રહે છે. તે ઉપરાંત તેઓ મુખ્ય પ્રવાહમાં રહીને સહકારી ધોરણે અભ્યાસ કરે છે, જેથી તેમને પણ પોતાની વિશિષ્ટ આવડતો સામાન્ય બાળકો સામે પ્રગટ કરવાની તક મળે છે. આવી તમામ બાબતો તેમના આત્મવિશ્વાસનો કરવામાં મદદરૂપ થાય છે.

હકારાત્મક વલણ વિકાસ કરવો : જ્યારે લોકો કોઈપણ માપદંડને આધારે બે ગ્રુપમાં વહેંચાઈ જાય છે ત્યારે તેમની વચ્ચે પરસ્પર વિશ્વાસની લાગણીનો અભાવ જોવા મળે છે. તે ઉપરાંત કોઈ ચોક્કસ બાબતમાં હતું જૂથ નબળા અને ઝડપથી સ્વીકારતું નથી. સમાવેશક શાળામાં તમામ બાળકો એક સાથે સહકારી ધોરણે અધ્યયન કરે છે, એકબીજાની મર્યાદાઓને સ્વીકારે છે અને સમજે છે, એકબીજાની શક્તિઓને ઓળખે છે અને બિરદાવે છે. પરિણામે તેમની વચ્ચે એકબીજા પ્રત્યે હકારાત્મક વલણનો વિકાસ થાય છે. અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોમાં પણ તેમને સામાજિક સ્વીકૃતિ ને કારણે હકારાત્મક સામાજિક વલણોનો વિકાસ થાય છે.

જૂથ સંચાલનનો અસરકારક અમલ કરવો : જૂથ સંચાલિત એ એવા સામાજિક કૌશલ્યોનો વિકાસ માટેનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ સૂચવે છે જેના દ્વારા તેના સભ્યો લોકશાહી રીતે જીવે, સારી સામાજિક સમજ મેળવે અને લોકશાહી નાગરિકત્વ માટે તૈયાર થાય. સમાવેશક શાળામાં પણ તમામ બાળકો આવી રીતે

વ્યવહાર કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે અને તે માટેના પ્રયત્નો થાય તેવા વાતાવરણનું સર્જન કરવામાં આવે છે. આ રીતે સમાવેશક શાળા સંચાલન મદદરૂપ થાય છે.

આધુનિક શૈક્ષણિક તકનીકીનો વ્યાપક ઉપયોગ કરવા : માહિતી અને સંપ્રેષણ તકનીકીના વિકાસની સાથે શૈક્ષણિક તકનીકીનો પણ ખૂબ મોટા પાયે વિકાસ થયો છે અને થઈ રહ્યો છે. પરિણામે ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના અધ્યાપન-અધ્યયન માટે વિવિધ સાધનો અને માધ્યમોનો વિકાસ શક્ય બન્યો છે, જેમનો ઉપયોગ કરીને આવા બાળકોને સરળતા અને સહજતા સાથે અન્ય સામાન્ય બાળકોની સાથે જ શિક્ષણ આપી શકાય છે અને આવું કરતાં સામાન્ય બાળકોના શિક્ષણ પર નકારાત્મક અસર થતી નથી. જેમકે, શ્રવણની ખામી ધરાવતા બાળકો હિયરીંગ હેન્ડસેટ, કેહીયરીંગ એઈડનો ઉપયોગ કરીને શિક્ષક નો અવાજ સરળતાથી સંભળી શકે છે પરંતુ હવે તો એવા વિજાણુ બ્રેઈલ નોટ ટેકર ઉપલબ્ધ છે કે જેનો ઉપયોગ કરીને અંધ બાળકો માટે નોટ્સ લખી શકે છે અને પોતાનું સ્વાધ્યાય કાર્ય પણ કરી શકે છે. તે ઉપરાંત બધી બાળકો માટે સાંકેતિક ભાષામાં વિષયવસ્તુની રજૂઆત કરે તેવા સોફ્ટવેર પણ હવે ઉપલબ્ધ છે. આવા સાધનોનો શૈક્ષણિક કાર્ય માટે ઉપયોગ કરીને શૈક્ષણિક તકનીકીનો વ્યાપ વધારી શકાય છે.

વૈવિધ્યસભર અધ્યયન અનુભવો પુરા પાડવા : જો ફક્ત ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના જૂથને વિશિષ્ટ રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેઓ ક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સાથે આંતરક્રિયા કોઈ નહીં કરી શકે. તેથી તેઓ સામાન્ય બાળકોને અપાતા અધ્યયન અનુભવ મેળવી શકશે નહીં. તેઓ ફક્ત તેમના માટે ના વિશિષ્ટ અનુભવો જ મેળવી શકશે. બીજું, તેમના જૂથમાં ફક્ત ક્ષમતા ધરાવતા બાળકો હોવાથી તેમને અમુક હદ કરતાં વધુ ઉચ્ચ કક્ષાનો અધ્યયન કરવાની પ્રેરણા નહીં મળે. તેથી તેમનો વિકાસ મર્યાદિત પ્રમાણમાં થશે સંશોધનોના . પરિણામો એવું કહે છે કે, બાળકો અનુકરણ દ્વારા ઘણું શીખે છે. તેથી, જો અક્ષમતા ન ધરાવતા બાળકો સાથે અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને શિક્ષણ આપવામાં આવે તો વિવિધ પ્રકારના અધ્યયન અનુભવો મેળવવા માટે તેઓ સ્વયં પ્રેરિત થશે અને તેમની સિદ્ધિ પ્રેરણાનો વિકાસ થશે. તેમના અધ્યયન અનુભવોમાં વિવિધતા લાવી શકાશે.

તે ઉપરાંત શાળામાં ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની સાથે સામાન્ય બાળકોને પણ વિશિષ્ટ અધ્યયન અનુભવ પૂરા પાડવામાં આવે છે, જેથી તેઓ ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને સારી રીતે સમજી શકે અને

તેમની સાથે વધુ સારી રીતે સહકારી અધ્યયન કરી શકે, જેના કારણે સામાન્ય બાળકો પણ વિશિષ્ટ અધ્યયન અનુભવ મેળવે છે. જેમકે, સમાવેશક વર્ગખંડમાં મુકબધિર બાળકો હોય તો તેમની સાથે આંતરક્રિયા કરવા માટે સામાન્ય બાળકોને પણ ચોક્કસ કક્ષાએ શાંતિથી ભાષા શીખવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આવા અપવાદરૂપ બાળકો સાથે વ્યવહાર કરવા માટે તેમને વિશિષ્ટ માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે, જેના પરિણામે સામાન્ય બાળકોને પણ વિશિષ્ટ અધ્યયન અનુભવો પ્રાપ્ત થાય છે.

૧.૭ સમાવેશી શાળાના ફાયદા

સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળાના હેતુઓના તેના લાભ દર્શાવે છે. તેમ છતાં તેના વિશિષ્ટ લાભ નીચે જણાવ્યા મુજબ બનાવી શકાય. સમાવેશક શાળામાં તમામ પ્રકારના બાળકોને સમાજ શૈક્ષણિક વાતાવરણમાં શિક્ષણ મેળવવાની તક પૂરી પાડવામાં આવે છે, તેથી શિક્ષણમાં સમાન તકનો હેતુ પૂર્ણ કરવામાં મદદ મળે છે. અપવાદરૂપ બાળકો અને સામાન્ય બાળકો વચ્ચે સામાજિક આંતરક્રિયા થાય છે, તેથી અપવાદરૂપ બાળકો ને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવામાં સફળતા મળે છે. સમાવેશક શાળા દ્વારા શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ કરવાનો હેતુ પૂર્ણ કરવામાં સફળતા મળે છે. રાજ્યના તમામ બાળકોનું શિક્ષણ મેળવવાનો બંધારણીય હક પૂર્ણ કરવામાં સરકારની સફળતા મળે છે. સમાવેશક શાળામાં તમામ પ્રકારના બાળકો સક્રિય સહભાગિતા સાથે અધ્યયન કરે છે, તેથી તેમની વચ્ચે સહકારની ભાવનાનો વિકાસ થાય છે. સામાન્ય બાળકો અપવાદરૂપ બાળકો સાથે સહકારની ભાવના સાથે વર્તન કરે છે અને તેમને મદદરૂપ થવાની જવાબદારી સમજે છે તથા પૂર્ણ કરે છે તેથી નાગરિકત્વની તંદુરસ્ત ભાવનાનો વિકાસ થાય છે.

અપવાદરૂપ બાળકોને સામાજિક સ્વીકૃતિ મળે છે, તેથી તેનું સ્વમાન જળવાય છે. અપવાદરૂપ બાળકોને સમાજના મુખ્ય પ્રવાહમાં જોડાવાની સંપૂર્ણ પૂરી પાડવામાં આવે છે, તેથી તેમના આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ થાય છે. તમામ પ્રકારના બાળકો એકબીજાની ખૂબીઓ અને ખામીઓને સ્વીકારે છે, એકબીજાના કાર્યોને બિરદાવે છે, તેથી તેમના એકબીજા પ્રત્યેના વલણોનો હકારાત્મક વિકાસ થાય છે. જૂથ સંચાલનનો લાભ મેળવવામાં સફળતા મળે છે.

આધુનિક શૈક્ષણિક તકનિકીનો અસરકારક અને વ્યાપક ઉપયોગ કરવાની તક મળે છે. તમામ પ્રકારના બાળકો ને વધુમાં વધુ પ્રકારના અધ્યયન અનુભવો પૂરા પાડવામાં આવે છે, તેથી બાળકોને વૈવિધ્યપૂર્ણ

અધ્યયન અનુભવો મળે છે. શિક્ષકોએ સામાન્ય બાળકો અને અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને એકસાથે શિક્ષણ આપવું પડે છે, તેથી તેમને વિશિષ્ટ અધ્યાપન અધ્યયન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે તે માટે તેમણે વધુ તૈયારી કરવી પડે છે. પરિણામે તેમની વ્યાવસાયિક સજ્જતામાં વૃદ્ધિ થાય છે.

વાલીઓને, ખાસ કરીને અપવાદરૂપ બાળકોના વાલીઓને, તેમના બાળકોના શિક્ષણ પ્રત્યે વધુ જાગૃત બનાવે છે અને તેમના બાળકોના શિક્ષણ અને શાળાની પ્રવૃત્તિઓમાં મદદરૂપ થવા માટે પ્રેરિત કરે છે. સમાવેશક શાળાની આવશ્યકતાઓ) Essentials of Inclusive School) સમાવેશક શિક્ષણનો અસરકારક અમલ કરવા માટે સુવિધા સંપન્ન શાળાઓના નિર્માણ અને વિકાસની આવશ્યકતા રહે છે. તે ઉપરાંત આવી શાળાઓના સફળ સંચાલન માટે અન્ય કેટલીક બાબતોનું ધ્યાન રાખવું આવશ્યક બને છે. આ બાબતો નીચે જણાવ્યા મુજબની છે. સમાવેશક શાળામાં અક્ષમતા ધરાવતા અને ન ધરાવતા બાળકોને એકસાથે અને સંતુલિત રીતે શિક્ષણ આપી શકે તેવા પ્રશિક્ષિત શિક્ષકો અનિવાર્ય છે. સમાવેશી શિક્ષણ માટે સંતુલિત અને બહુસ્તરીય અભ્યાસક્રમનો વિકાસ થવો જોઈએ.

સહકારી અધ્યયન થઈ શકે તે અંગેની જોગવાઈ અભ્યાસક્રમમાં થવી જોઈએ. અક્ષમતા વગરના સામાન્ય બાળકો અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને અધ્યયનમાં અને અન્ય સહભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓમાં મદદરૂપ થાય તે માટે તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ અને તે માટેની આવશ્યક આવડતો તેઓ વિકસાવે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. તમામ બાળકો અધ્યયન પ્રક્રિયા માં સક્રિય રહે તે રીતે અધ્યાપન-અધ્યયન પ્રક્રિયા નું આયોજન અને અમલીકરણ થવું જોઈએ. પ્રવેશ વખતે અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો, ખૂબીઓ અને ખામીઓ, સંસ્કૃતિ, ભાષા, સામાજિક પરિસ્થિતિ અને માનસિક કક્ષા અંગેનો અંદાજ મેળવી લેવો જોઈએ, જેથી તેમની શૈક્ષણિક અને વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટેનું યોગ્ય આયોજન કરી શકાય.

સમાવેશી શાળામાં વિવિધ પ્રકારની ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં ઉપયોગી થાય તેવા અનિવાર્ય સાધનો હોવા જરૂરી છે. આવા સાધનોનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરી શકે તેવા શિક્ષકો શાળા પાસે ન હોય તો અન્ય શિક્ષિત વ્યક્તિઓ ની નિમણૂક શાળામાં કરવી જોઈએ. શાળાના વર્ગખંડો સામાન્ય વર્ગખંડો કરતાં પ્રમાણમાં વધુ મોટા હોવા જોઈએ, જેથી શિક્ષણની સહાયક

સાધન અને મધ્યમ અને યોગ્ય રીતે ઉપયોગ થઈ શકે. બાળકો શાળાને અનુકૂળ થાય તેના બદલે શાળાઓમાં બાળકોને અનુકૂળ થાય તે મુજબના શાળાકીય વાતાવરણનો વિકાસ થવો જોઈએ.

તમામ પ્રકારનાં બાળકોની વિશિષ્ટ શક્તિઓને ઓળખીને તેનો વિકાસ સાધી શકાય તેવી અધ્યાપન-અધ્યયન પદ્ધતિ અને પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તમામ પ્રકારનાં વિશિષ્ટ બાળકોની વિશિષ્ટ શક્તિઓનો વિધાયક વિકાસકરી શકે તેવી વિવિધ પ્રકારની સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન અને અમલીકરણ શાળામાં થવું જોઈએ. ખેલ આધારિત અધ્યાપન પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તમામ પ્રકારના બાળકોને ઉપયોગી થાય ફેવી બહુસ્તરીય અધ્યયન સામગ્રી નો વિકાસ થવો જોઈએ. સમાવેશક શિક્ષણમાં બાળકો અને વાલીઓની ભૂમિકા અંગે તમામ પ્રકારના બાળકોના વાલીઓને જાગૃત કરવા માટે તેમને માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ. તે માટે વિશિષ્ટ ચર્ચાસભા, સેમિનાર અને શિક્ષક વાલીસંમેલનનું ચોક્કસ સમય અંતરે આયોજન કરવું જોઈએ.

સરકારી અને બિન સરકારી સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા એવા સમાવેશક શિક્ષણ ક્ષેત્રના નિષ્ણાંતો સાથે શિક્ષકો અને વાલીઓની ચર્ચા સભાનું આયોજન કરીને તેમને આ પ્રકારના શિક્ષણ માટેની વ્યૂહાત્મક સમજ પૂરી પાડવી જોઈએ.

અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને તેમના સમાજમાં પણ સ્વીકૃતિ મળે અને તેમણે સમાજના મુખ્ય પ્રવાહમાં સહજતા સાથે સાંકળી શકાય તે માટે સમાજ શિક્ષણ અને જન જાગૃતિના કાર્યક્રમો નું આયોજન અને અમલીકરણ થવું જોઈએ. સમાવેશક શિક્ષણ ક્ષેત્રે થતા સંશોધનો અને તેના પરિણામોથી શિક્ષકો અને વાલીઓ વાકેફ રહે તે માટેના પ્રયોગનો શાળા કક્ષાએ થવા જોઈએ. શિક્ષકો નવ પ્રવર્તનશીલ હોવા જોઈએ, જેથી તેઓ અધ્યાપન -અધ્યયન પ્રક્રિયાને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે નવા નવા પ્રયોગો કરી શકે. તે માટે શિક્ષકોની સંશોધન ક્ષમતાનો વિકાસ થાય તે માટેના પ્રયત્નો શાળા દ્વારા થવા જોઈએ.

૧.૮ સમાવેશી શાળાની મર્યાદાઓ

આધુનિક સાયબર યુગમાં સમાવેશક શાળાના વિકાસ અને સફળ અમલીકરણ માટેની આવશ્યક જરૂરિયાતો ઝડપથી અને સાહજિક રીતે પૂર્ણ કરી શકાય તેમ છે. શિક્ષણનું સાર્વત્રિકરણ કરવામાં અને

ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવામાં સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળા ઉપયોગી થઈ શકે છે. તેમ છતાં અમુક વહીવટી અને વ્યવસ્થાપન સંબંધિત

મર્યાદાઓ સમાવેશક શિક્ષણના વ્યાપને અને સમાવેશક શાળાની ઉપયોગિતાને મર્યાદિત બનાવે છે. આ મર્યાદાઓ નીચે જણાવ્યા મુજબ વર્ણવી શકાય. આ પ્રકારના શિક્ષણ માટે સામાન્ય અભ્યાસક્રમની રચના કરવાનું કામ ખૂબ ચીવટ માંગી લે છે. જો ચોકસાઈ સાથે અભ્યાસક્રમ તૈયાર ન થાય તો સમાવેશક શિક્ષણ નો હેતુ સિદ્ધ કરી શકાતા નથી. સમાવેશક શિક્ષણ માટે ના પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર કરવા માટે પણ વિશિષ્ટ સમજ અને કૌશલ્ય ધરાવતા લેખકોની આવશ્યકતા રહે છે. આવા લેખકોની આજે ઉણપ જોવા મળે છે. સમાવેશક શાળામાં અક્ષમતા ધરાવતા અને ન ધરાવતા બાળકોને એકસાથે શિક્ષણ આપી શકે તેવા વિશિષ્ટ પ્રશિક્ષણ મેળવેલ શિક્ષકોની જરૂર પડે છે. આવું પ્રશિક્ષણ આપવા માટેની વ્યવસ્થા હજુ સુધી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં કરી શકાઈ નથી.

તે ઉપરાંત અમુક પ્રકારના બાળકો માટે વધારાના વિશિષ્ટ શિક્ષકો અને પ્રશિક્ષકોની જરૂર પડે છે તે માટેની જોગવાઈ હજુ સુધી કરી શકાય નથી. ભારત જેવા દેશમાં જ્યાં હજુ સુધી સામાન્ય શિક્ષણ પણ સાર્વત્રિક કરી શકાયું નથી ત્યાં સમાવેશક શાળા ના આયોજન, વિકાસ અને અને અમલીકરણમાં ઉદાસીનતા જોવા મળે છે. સમાવેશક શાળા શિક્ષણ માટે શાળાઓમાં વિશિષ્ટ ભૌતિક સગવડો વિકસાવવી પડે છે, જેના માટે વધુ નાણાકીય ખર્ચ ભોગવવો પડે છે, જે બિનસરકારી અને અનુદાનિત શાળાઓ માટે બોજારૂપ બને છે. સમાવેશક શાળા ના કુશળ સંચાલન અને વ્યવસ્થાપન માટે સંચાલકો અને વ્યવસ્થાપકોએ પણ વિશિષ્ટ કૌશલ્ય વિકસાવવા પડે છે. હજુ સુધી વાલીઓ પણ આ પ્રકારના શિક્ષણ અને શાળા પ્રત્યે જાગૃત થયા નથી.

સમાવેશક શાળામાં શિક્ષકોએ સામાન્ય બાળકોની સાથે ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોની વિશેષ કાળજી લેવી પડે છે, તેથી તેમનો કાર્યબોજ વધે છે. આવા કાર્યબોજ માટે તેમને કોઈ પ્રોત્સાહક વળતર મળતું નથી. તેથી તેઓ સમાવેશક વર્ગખંડ પ્રત્યે ઉદાસીન બને છે. સામાન્ય બાળકો અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સાથે સાહજિક રીતે આંતરક્રિયા કરી શકે તે માટે તેમને વિશિષ્ટ તાલીમ અથવા શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. પરિણામે તેમણે વધારાનો અધ્યયન કરવું પડે છે. અક્ષમતા ન ધરાવતા તમામ બાળકો આવા વધારાના અધ્યયન માટે તૈયાર થતા નથી. સમાવેશક શાળા, શિક્ષણ અને વર્ગખંડ પ્રત્યે હજુ પણ

કેટલાક શિક્ષકો, બાળકો, શાળાઓ અને વાલીઓ નકારાત્મક વલણ ધરાવે છે સમાવેશક શિક્ષણ પ્રત્યેની તેમની જાગૃતિ વધારવા માટેના કોઈ ગંભીર પ્રયત્નો કરવામાં આવતા નથી. સમાવેશક શાળામાં જો અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સાથે યોગ્ય રીતે વ્યવહાર ન કરવામાં આવે તો તેમનામાં લઘુતાગ્રંથિનો વિકાસ થવાની શક્યતા રહે છે.

સમાવેશક શાળામાં અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને અમુક પ્રકારની વિશિષ્ટ તાલીમ પણ આપવી પડે છે, જેના કારણે તેઓ પોતાને એકલવાયા (Isolated) અથવા અન્ય બાળકો કરતા અલગ (Segregated) માનવા લાગે છે, પરિણામે તેઓ લઘુતાગ્રંથિ અનુભવે છે અને અન્ય બાળકો સાથે પરિપક્વ સામાજિક આંતરક્રિયા કરી શકતા નથી. સમાવેશક શાળામાં અક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના શિક્ષણ પર નકારાત્મક અસર પડવાની સંભાવના રહે છે કારણ કે તમામ પ્રકારના બાળકોને સમાન અધ્યયન અનુભવ પૂરા પાડવાના હોવાથી હોશિયાર અને મેઘાવી બાળકોની અધ્યયન ગતિ ધીમી પડવાની સંભાવના રહે છે, જે તેમના માટે કંટાળાજનક પરિસ્થિતિ પેદા કરે છે.

૧.૯ રાષ્ટ્રીય માધ્યમિક શિક્ષા અભિયાન અને સંકલિત શિક્ષણ

ભારતમાં માધ્યમિક શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવાનું તેનું સાર્વત્રિકરણ કરવા અને તમામ બાળકો માટે માધ્યમિક શિક્ષણ સુલભ બનાવવાના હેતુથી શૈક્ષણિક વર્ષ 2009-2010 થી ભારત સરકારે અમલમાં મૂકેલી યોજના અને રાષ્ટ્રીય માધ્યમિક શિક્ષા અભિયાન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આ યોજના શરૂ થઈ તે પહેલાં પણ ભારત સરકારે માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણના સુધારા માટે અમુક પગલાં લીધા હતા જેમ કે નવી શિક્ષણ નીતિ 1986 અને કાર્યયોજના 1992 ની ભલામણોને ધ્યાનમાં રાખીને ભારત સરકારે માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના બાળકો માટે અક્ષમ બાળકો માટે સંકલિત શિક્ષણ છોકરીઓ માટે છાત્રાવાસ વ્યવસાયિક શિક્ષણ અને શાળામાં ICT જેવી યોજનાઓ શરૂ કરી હતી. સારી ગુણવત્તાનું ઉપયોગી પ્રાસંગિક અને સુલભ માધ્યમિક શિક્ષણ પૂરું પાડવું એ આ બધી યોજનાઓનો મુખ્ય હેતુ હતો.

૧.૧૦ અક્ષમ બાળકોનું પરામર્શન

સમાવેશી શિક્ષણ ને સફળ બનાવવા માટે ઘડવામાં આવેલી નીતિઓનો અસરકારક રીતે અમલ કરવો હોય તો અક્ષમ બાળકો ને માનસિક રીતે તૈયાર કરવા પડે તે માટે તેમનું પરામર્શન કરવું આવશ્યક છે તે કઈ રીતે કરી શકાય તે સમજતા પહેલા આપણે પરામર્શન નો અર્થ સમજી લઈએ.

૧.૧૧ અક્ષમ બાળકોનાં પરામર્શનનાં સોપાનો

પરામર્શન માટે સલાહ શબ્દનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે કોઈ વ્યક્તિ સાથે સીધો સંબંધ પ્રસ્થાપિત કરીને સમસ્યા ઉકેલ માટેનું માર્ગદર્શન મેળવવાની પ્રક્રિયા ને પરામર્શન મેળવવું કહે છે જેમાં પરામર્શન આપનાર અને લેનાર એમ બે પક્ષકારો હોય છે બરાબર ની પ્રક્રિયા દરમિયાન તેમની વચ્ચે ચોક્કસ પ્રકારનો અને બંનેને સ્વીકૃત હોય તેવો સંબંધ પ્રસ્થાપિત થાય છે આ પ્રક્રિયા દરમિયાન એક પક્ષકાર બીજા પક્ષકાર ની સમસ્યા દૂર કરવા માટેના ફક્ત માર્ગ સૂચવે છે જેના આધારે પરામર્શન મેળવનાર પક્ષકાર પોતાની જાત સાથે અને પોતાના વાતાવરણ સાથે અનુકુલન સાથે છે અને પોતાની સમસ્યાઓ જાતે ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરે છે આમ પરામર્શન દ્વારા વ્યક્તિને તેની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે ના હકારાત્મક ઉપાયો સૂચવવામાં આવે છે પરામર્શન આપવાનું કામ પ્રશિક્ષિત વ્યક્તિઓ દ્વારા થતું હોય છે જોકે અમુક કિસ્સામાં અનુભવી વ્યક્તિ પણ પરામર્શન આપી શકે છે પરામર્શન નો મુખ્ય હેતુ સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવાનો હોય છે.

૧.૧૨ સંકલિત શિક્ષણનો અર્થ અને વિભાવના

7 થી 10 જૂન ૧૯૧૮માં સ્પેનના સલામાંકા શહેરમાં સ્પેનની સરકારે યુનેસ્કો ના સહયોગથી એક વૈશ્વિક પરિષદનું આયોજન કર્યું. જેનો મુખ્ય વિષય હતો સ્પેશિયલ એજ્યુકેશન એક્સેસ એન્ડ કોલેટી. આ પરિષદમાં 92 અને 25 આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ ના 300 જેટલા પ્રતિનિધિઓએ ભાગ લીધો હતો. પરિષદમાં થયેલ ચર્ચાને સાંકળી લેતો દસ્તાવેજ "the salamanca statement and framework for action on special needs education" ના નામે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં સમાવેશક શિક્ષણની અનિવાર્યતા તેના માટેની સંભવિત નીતિઓ અને અમલીકરણ માટેના માર્ગદર્શક સૂચનો કરવામાં આવ્યા છે ત્યારથી વિવિધ દેશોમાં સમાવેશક શિક્ષણ માટે શાળાઓનો વિકાસ કરવાની શરૂઆત થઈ અગાઉ પ્રકરણમાં આપણે તેના વિશે ચર્ચા કરી છે સમાવેશી શાળા ના અસરકારક સંચાલન અને વહીવટ માં પડતી મુશ્કેલીઓને કારણે ભારત જેવા દેશમાં તેનો અમલ અસરકારક રીતે

થઈ શકતો નથી. તેથી વિશિષ્ટ શિક્ષણ ની જરૂરિયાત ધરાવતા વિશેષ બાળકોને નિયમિત અને સામાન્ય અને વિશિષ્ટ શિક્ષણ વ્યવસ્થાનો લાભ મળી રહે તે માટે સંકલિત શિક્ષણ વ્યવસ્થાનો ખ્યાલ અસ્તિત્વમાં આવ્યો અને તેનો અમલ કરવામાં આવ્યો આ બાબતને સમજવા માટે સંકલિત શિક્ષણ અને વિશિષ્ટ શિક્ષણ એ બંને સમાવેશી શિક્ષણ થી કઈ રીતે જુદા પડે છે તે અંગે ચર્ચા કરીશું.

અંગ્રેજી શબ્દ Integrated માટે ગુજરાતીમાં એકીકૃત કે સંકલિત જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વિવિધ સાહિત્યનો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સંકલિત શિક્ષણ નો અર્થ જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા લોકો દ્વારા જુદા-જુદા સંદર્ભમાં જુદી જુદી રીતે આપવામાં આવ્યો છે. જેમ કે અમુક દેશોમાં જુદા જુદા સંપ્રદાય અથવા ધર્મના બાળકો વાલીઓ અને શિક્ષકો ને એકત્ર કરીને બાળકોને સંતુલિત ધાર્મિક અને સામાન્ય શિક્ષણ આપવાને સંકલિત શિક્ષણ કહેવાતું. જેમાં બાળકો જુદી જુદી સંસ્કૃતિ સંપ્રદાય અને ધર્મને સમજે તથા એકબીજાનું માન જાળવે તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવતા હતા.

બીજી એક ફિલસૂફી પ્રમાણે સંકલિત શિક્ષણ એટલે એવું શિક્ષણ કે જેમાં જુદા જુદા વિષયોના શિક્ષણની સાથે સાથે બાળકોના આત્મા મગજ સંવેગો શરીરનો પણ યોગ્ય દિશામાં વિકાસ કરવામાં આવે. વર્તમાન સમયમાં ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોના સંજોગોમાં સંકલિત શિક્ષણ નો અર્થ જુદી જુદી રીતે આપવામાં આવ્યો છે પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં અને પુસ્તકમાં આપણે સંકલ્પ શિક્ષણના પ્રસ્તુત અર્થને ધ્યાનમાં રાખીને જ સમગ્ર ચર્ચા કરીશું. સંકલિત અથવા એકીકૃત શિક્ષણને અમુક લોકો દ્વારા સમાવેશક શિક્ષણ ના પર્યાય તરીકે જોવામાં આવે છે એટલે કે અમુક લોકો બંનેને સમાન અર્થ આપે છે પરંતુ આ બંને વચ્ચે શિક્ષણ વ્યવસ્થાના સંદર્ભમાં તાત્વિક ભેદ છે. સમાવેશી શિક્ષણ અંગે આપણે અગાઉના પ્રકરણ ચર્ચા કરી તેથી અહીં આપણે સંકલિત શિક્ષણ નો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

એવી શિક્ષણ વ્યવસ્થાને સંકલિત શિક્ષણ વ્યવસ્થા કહે છે જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની શારીરિક માનસિક કે અધ્યયન અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો મોટા ભાગનું અધ્યયન વિશિષ્ટ શાળાઓમાં અને અમુક સમયે જ સામાન્ય નિયમિત પરંપરાગત શાળામાં કરે છે. સામાન્ય શાળા સાથેનું તેમનું જોડાણ ખુબ ઓછું

હોય છે. સામાન્ય શાળામાં અભ્યાસ કરતા બાળકો સાથે તેમની સામાજિક આંતરક્રિયા થતી નથી અથવા નહિવત પ્રમાણમાં થાય છે. તે ઉપરાંત આ પ્રકારની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં શાળાનું વાતાવરણ અને ક્ષમતા ધરાવતા બાળકો માટે અનુકૂળ બનાવવામાં આવતું નથી પરંતુ આવા બાળકો એ સામાન્ય શરણા વાતાવરણ સાથે અનુકૂળ થવું પડે છે.

૧.૧૩ સંકલિત શિક્ષણના લક્ષણો

સમાન શિક્ષણ અને શાળાના લક્ષણો નીચે જણાવ્યા મુજબ વર્ણવી શકાય

- ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને તેમના માટેની વિશિષ્ટ શાળાઓમાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.
- તેમને અક્ષમતા વગરના બાળકો સાથે અમુક વખતે જ મુખ્ય પ્રવાહની શાળામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.
- તેમના માટે વિશેષ અભ્યાસક્રમ ની રચના કરવામાં આવે છે.
- અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો એ મુખ્ય પ્રવાહની શાળામાં આવીને શિક્ષણ મેળવવા માટે શાળાના વાતાવરણ સાથે અનુકૂળન સાધવું પડે છે.
- મુખ્ય પ્રવાહની શાળા માં સામાન્ય બાળકો સાથે તેમની આંતરક્રિયા નહિવત પ્રમાણમાં થાય છે.
- તેમના માટે અનુકૂળ આવે તે વિવિધ પ્રકારની અભ્યાસી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન વિશિષ્ટ વાતાવરણમાં જ કરવામાં આવે છે
- આધુનિક શૈક્ષણિક તકનીકીનો અસરકારક અને વ્યાપક ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- વિશિષ્ટ વાતાવરણમાં તેમને વિશિષ્ટ પ્રશિક્ષણ મેળવેલ શિક્ષકો દ્વારા શિક્ષણ આપવામાં આવે છે પરંતુ મુખ્ય પ્રવાહની શાળા માં નિયમિત શિક્ષકો દ્વારા જ તેમણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.
- વાલીઓને તેમના બાળકોના અભ્યાસ અને વિકાસના સંદર્ભમાં સતત વાકેફ રાખવામાં આવે છે અને તેઓ તેમના બાળકોના અભ્યાસમાં સક્રિય રસ લે તે માટે તેમનો પરામર્શન કરવામાં આવે છે.

સંકલિત શિક્ષણ ના ઉપરોક્ત લક્ષણો જોતાં કહી શકાય કે તેમાં શારીરિક કે માનસિક ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને અમુક વિશેષ સંજોગોમાં જ મુખ્ય પ્રવાહ નિયમિત શાળામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે જ્યારે

સમાવેશી શાળા માં આવા બાળકોને સંપૂર્ણ રીતે મુખ્ય પ્રવાહની શાળાઓ માં સમાવી લેવામાં આવે છે સમાવેશી શિક્ષણ અને સંકલિત શિક્ષણ વચ્ચે તુલના કરવાથી આ બંને પ્રકારના શિક્ષણ ની સંકલ્પના વધુ સાપેક્ષ કરી શકાશે

૧.૧૪ સમાવેશી અને સંકલિત શિક્ષણ વચ્ચે તફાવત

સમાવેશી શિક્ષણ	સંકલિત શિક્ષણ
1. આ ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહ નિયમિત શાળામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે	1. ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને તેમના માટેની વિશેષ શાળામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.
2. ક્ષમતા ધરાવતા બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહની નિયમિત શાળામાં શિક્ષણ અપાય છે અને અમુક વખતે જ તેમને વિશિષ્ટ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે	2. તેમને અક્ષમતા વગરના બાળકો સાથે અમુક વખતે જ મુખ્ય પ્રવાહની શાળામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે
3. સમાવેશી શિક્ષણ માટે સંતુલિત અને બહુસ્તરીય અભ્યાસક્રમ ની રચના કરવામાં આવે છે એટલે કે શિક્ષણના સામાન્ય હેતુની સાથે સાથે બાળકોની કક્ષા મુજબ ના હેતુઓ પણ નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે	3. આ ક્ષમતા ધરાવતા અને નરોડા બાળકો માટે શિક્ષણના હેતુઓ જુદા જુદા અને વિશિષ્ટ હોય છે તેથી કોઈ સંતુલિત અભ્યાસક્રમ ની રચના કરવામાં આવતી નથી
4. તમામ પ્રકારના બાળકો ને અનુકૂળ આવે તેવું શાળાનું વાતાવરણ તૈયાર કરવામાં આવે છે	4. આ ક્ષમતા ધરાવતા બાળકો એ મુખ્ય પ્રવાહની શાળામાં આવીને શિક્ષણ મેળવવા માટે શાળાના વાતાવરણ સાથે અનુકૂલિત થવું પડે છે
5. મુખ્ય પ્રવાહની શાળા માં સામાન્ય બાળકો સાથે અક્ષમતા ધરાવતા	5. મુખ્ય પ્રવાહની શાળા માં સામાન્ય બાળકો સાથે જ ક્ષમતા ધરાવતા

૧.૧૫ સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શિક્ષકની ભૂમિકા

કોઈપણ પ્રકારની શિક્ષણ વ્યવસ્થાની સફળતા શિક્ષકોની કાર્યક્ષમતા સ્વચ્છતા અને વ્યવસાય પ્રત્યેની તેમની પ્રતિબદ્ધતા પર આધારિત હોય છે. સમાવેશક શિક્ષણ અને શાળા વ્યવસ્થામાં શિક્ષકની ભૂમિકા વધારે અગત્યની બની જાય છે. આવી શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં બાળકો પાસે શિક્ષકો પાસે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. શિક્ષક પાસે ધીરજપૂર્વક અધ્યાપન કાર્ય કરવાની આવડત હોવી જોઈએ. શિક્ષક પાસે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. શિક્ષણ નવપરિવર્તન શીલ હોવા જોઈએ. શિક્ષકો પાસે સંશોધનની સૂઝ હોવી જોઈએ. શિક્ષકે વિવિધ પ્રકારની અધ્યાપન પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓનો ઉપયોગ કરીને બાળકોને અધ્યયન કરવા માટે પ્રેરિત કરવા જોઈએ.

વિવિધ પ્રકારની અક્ષમતા ધરાવતા બાળકો સાથે સરળતા સાથે વાર્તાલાપ કરવા માટેની ભાષાકીય કુશળતા શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ. બાળકોની શક્તિઓ મુજબ તેમને વિવિધ પ્રકારના અનુભવો પુરા પાડવા માટેનું યોગ્ય આયોજન અને તેનો અમલ કરવા માટેની આવડત શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ. બાળકોની છૂપી શક્તિ ઓળખીને તેનો વિકાસ કરવા માટેની આદર્શ શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ. વિવિધ પ્રકારના બાળકો માટે ઉપયોગી એવી અસર અધ્યયન સામગ્રીનો વિકાસ કરવા માટેની આવડત શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ.

તમામ પ્રકારના બાળકોની વ્યક્તિગત શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો ઓળખવા માટેની ઓળખતી શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ, જેથી અધ્યાપન દરમિયાન તે બાળકોની વ્યક્તિગત ભિન્નતાને સંતોષવા માટેનું અસરકારક આયોજન અને અમલીકરણ કરી શકે. સમાવેશક શિક્ષણ ક્ષેત્રે થતાં સંશોધનો અને વૈશ્વિક વર્તમાન પ્રવાહોથી શિક્ષક વાકેફ હોવો જોઈએ. સમાવેશક શિક્ષણના સંદર્ભમાં આયોજિત થતા કાર્યક્રમોમાં શિક્ષકોએ ભાગ લેવો જોઈએ. જેથી તેઓ પોતાની વ્યવસાયિક સજ્જતાનો વિકાસ કરી શકે. અક્ષમતા ન ધરાવતા બાળકો નું સમાવેશક શિક્ષણ પ્રત્યે નું હકારાત્મક વલણ વિકસાવવા માટેની આવડત શિક્ષક પાસે હોવી ખૂબ જરૂરી છે.

શિક્ષકે તમામ પ્રકારના બાળકોના વાલીઓને માર્ગદર્શન આપવા માટે, તેમને બાળકોના વિકાસની તરાહ જણાવવા અને તેમની સમસ્યાઓનો નિકાલ માટે તેમની સાથે નિશ્ચિત સમયાંતરે ચર્ચા કરવી જોઈએ અથવા તેમની સાથે મુલાકાત કરવા માટે સંમેલનનું આયોજન કરવું જોઈએ.

૧.૧૬ સંશોધનનું મહત્ત્વ

પ્રસ્તુત અભ્યાસનું મહત્ત્વ આ પ્રમાણે રહેશે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસથી સમાવેશન શાળા સંદર્ભે પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સુવિધાઓની માહિતી મળી શકશે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસથી સમાવેશન શાળા સંદર્ભે પ્રાથમિક શાળાઓની શૈક્ષણિક સંશાધનની માહિતી મળી શકશે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસથી સમાવેશન શાળા સંદર્ભે પ્રાથમિક શાળાઓની ભૌતિક સંશાધનોની ઉપયોગિતા જાણી શકાશે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસથી સમાવેશન શાળા સંદર્ભે પ્રાથમિક શાળાઓની શૈક્ષણિક સંશાધનની ઉપયોગિતા જાણી શકાશે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસથી સરકારશ્રીને સમાવેશન શાળા સંદર્ભે ભૌતિક સંશાધનો માટેની નવી પોલિસી નક્કી કરવા ઉપયોગી થશે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસથી સમાવેશન શાળા સંદર્ભે પ્રાથમિક શાળામાં ઉપલબ્ધ સંશાધનોના વપરાશ અંગેના પડકારો જાણી તેને દૂર કરવા માટેની કાર્યયોજના તૈયાર કરી શકાશે.

૧.૧૭ સમસ્યા કથન

સંશોધનકાર ગમે તે પ્રશ્નને સંશોધનની સમસ્યા તરીકે સ્વીકારતો નથી, સમસ્યા જરૂરિયાતમાંથી જન્મે છે. કોઈ પ્રશ્નનો ઉકેલ ન મળે કોઈ વણ ઉકેલ્યો પ્રશ્ન ચિંતા જન્માવે ત્યારે સંશોધનની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. પોલ એમ ફ્રક દ્વારા કહેવાયુ છે કે, સંશોધન એટલે “કોઈ એક સમસ્યા સંદર્ભિત હકીકતો અને તેના અર્થો કે તેની ઉપયોગિતા માટેની પ્રામાણિક ઉંડાણપૂર્વક અને બૌદ્ધિક તપાસ”.

ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા જ સ્પષ્ટ કરે છે કે કોઈ પણ સંશોધનની શરૂઆત સમસ્યાના અનુભવથી થાય છે અને સમસ્યાને કેન્દ્રમાં રાખી સંશોધન આગળ વધે છે. ઉપકરણ રચના, વ્યાપવિશ્વ નમૂનો, માહિતી એકત્રકરણ, સંશોધન યોજના, માહિતીનું પૃથકકરણ અને અર્થઘટન તમામ બાબતો અનુભવાતી સમસ્યાને ધ્યાને રાખીને નકકી કરવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી કોઈ ચોક્કસ સમસ્યા સ્પષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી વૈજ્ઞાનિકઢબે સંશોધન હાથ ધરવું મુશ્કેલ બને છે. આથી સંશોધકે સંશોધનના વિષય તરીકે કોઈ ચોક્કસ સમસ્યાને સ્પષ્ટ કરવાની હોય છે. સંશોધકે સમસ્યાની રચના અને સ્પષ્ટીકરણ કરતી વખતે પોતાનો રસ, સમસ્યા ઉકેલ માટે જરૂરી સમય, શક્તિ, નાણાં, સમસ્યાની મૈલિકતા, અનન્યતા, વ્યહવહારૂતા, સૈધ્ધાંતિક તેમજ વ્યહવારૂમૂલ્ય વગેરે બાબતોની કાળજી રાખવી જોઈએ. સંશોધન શીર્ષક નકકી કરતી વખતે સંશોધકનાં મનમાં સંશોધન અંગેનાં હેતુઓ સ્પષ્ટ હોય તે અતિ આવશ્યક છે.

ડૉ. કે. જી. દેસાઈ કહે છે કે, “સમય, સ્થળ અને સંસ્થાના સાધનોની મર્યાદામાં રહીને તપાસવા માટે સ્વીકારેલી અને ઉકેલ તરફ ગતિ કરવામાં દિશાસૂચક બને તે રીતે રજૂ કરાતી સમસ્યાને સંશોધન સમસ્યા કહે છે.”

શ્રી સી.આર.કોઠારી કહે છે કે, “સામાન્યતઃ, સૈધ્ધાંતિક કે પ્રાયોગિક પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં સંશોધક દ્વારા અનુભવાતી કોઈ મુશ્કેલી એટલે સંશોધન સમસ્યા કે જેનો તે ઉકેલ લાવવા ઈરછે છે.”

આમ, સંશોધકને જે સમસ્યા નડતી હોય અને કાર્યની સફળતા માટે તેનો ઉકેલ લાવવો જરૂરી હોય ત્યારે સંશોધક પોતાની હોય અને સમસ્યા ઉકેલ તરફનો માર્ગ દર્શાવતું હોય તેને આપણે સંશોધન સમસ્યા તરીકે રજૂ કરી શકીએ. પ્રસ્તુત સંશોધનનું સમસ્યા કથન નીચે મુજબ છે. પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યાને આ પ્રમાણે શબ્દબધ્ધ કરવામાં આવી હતી.

સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓનો

અભ્યાસ

૧.૧૮ સંશોધન પ્રશ્નો

કોઈપણ સંશોધનમાં પૂર્વાયોજનરૂપે સમસ્યાને પ્રશ્નોના સ્વરૂપમાં ઢાળવી ઇચ્છનીય ગણાય છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે પોતાના સંશોધન કાર્યના હેતુઓને અનુરૂપ આ પ્રમાણેના પ્રશ્નોની રચના કરી હતી :

- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાનાં પ્રવેશદ્વાર અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાનાં મકાનનાં પ્રકાર અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાનાં વર્ગખંડ અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાનાં રમત મેદાન અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાની પ્રયોગશાળા અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાની કમ્પ્યુટર લેબ અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળામાં પુસ્તકાલય અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળામાં લોબી અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળામાં શૌચાલય અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળામાં પીવાનાં પાણી અંતર્ગત કઈ - કઈ વિશેષતાઓ હશે?

- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાનાં રિસોર્સ સેન્ટરમાં જવા માટેની વ્યવસ્થા અંતર્ગત કઈ – કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં શાળાનાં શિક્ષકો માટે તાલીમ અને સમાવેશન સંદર્ભે શાળાની જરૂરીયાત અંતર્ગત કઈ – કઈ વિશેષતાઓ હશે?
- જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શિક્ષણનાં સંદર્ભમાં કેવા પ્રકારનાં રિસોર્સ તથા ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરીયાતો રહેશે?

૧.૧૯ સંશોધનના હેતુઓ

કોઈપણ વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ કાર્ય કરે છે કે કોઈ બાબતનું સંશોધન કરતો હોય છે ત્યારે તેની પાછળ ચોક્કસ હેતુ રહેલો હોય છે. હેતુ વિનાનું કાર્ય દિશા શૂન્ય બની જાય છે. તેમજ તેણે કરેલી કોઈ શોધ કે કાર્યનો કોઈ મતલબ રહેતો નથી, માટે જ હેતુપૂર્વકનું આયોજન કાર્યને આગળ ધપાવે અને કાર્યને સફળ બનાવે છે. આમ, શિક્ષણ પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવી, તેમાં સુધારા લાવવા, શિક્ષણને અસરકારક બનાવવું તે કોઈ પણ સંશોધનનો હેતુ હોય છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા.

1. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસ કરવો.
2. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાનાં સંદર્ભમાં કેવા પ્રકારનાં સંશોધનો તથા ભૌતિક સુવિધાઓની જરૂરીયાતોનો અભ્યાસ કરવો.
3. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં શાળાઓનાં વહીવટી અને શૈક્ષણિક તાલીમની જરૂરીયાતો વિશે અભ્યાસ કરવો.
4. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં શિક્ષકોનાં અભિપ્રાયો જાણવા.

૧.૨૦ સમાવિષ્ટ શબ્દોની વ્યવહારુ વ્યાખ્યા

જ્યારે સંશોધક કોઈ સંશોધન હાથ ધરે છે ત્યારે તેની પાછળનો કોઈ ચોક્કસ હેતુ રહેલો હોય છે. સંશોધક પોતાનું સંશોધન કાર્ય હાથ ધારે છે ત્યારે સંશોધકે અભ્યાસમાં સમાવિષ્ટ કેટલાક પારિભાષિક શબ્દો કે સંકલ્પનાઓનું સ્પષ્ટિકરણ કરવું આવશ્યક છે. પારિભાષિક શબ્દો કે સંકલ્પનાઓનો અર્થ જો પ્રયોજક સ્વયં સારી રીતે સમજી લે તો વિષયાંતર થવાનો ભય નહિવત રહે છે. તેમજ વાચક માટે સમજવામાં સરળતા રહે છે. આ હેતુને ધ્યાનમાં લઈને પ્રયોજક અહીં કેટલાક શબ્દોની વ્યવહારુ વ્યાખ્યાઓ તેમજ તેનું સ્પષ્ટિકરણ કરે છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં મહત્વનાં શબ્દોના અર્થ નીચે મુજબ છે.

સમાવેશી શાળા- "પ્રત્યેક બાળકની વિવિધતા સભર જરૂરિયાત ને ધ્યાનમાં રાખી તેમના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સહભાગીદારીતા વધારવા સંસ્કૃતિ, સમાજ અને શિક્ષણ માંથી તેમની વંચિતતા ઘટાડવાની પ્રક્રિયા એટલે સમાવેશી શિક્ષણ" તેમજ "શારીરિક, બૌદ્ધિક, સંવેગિક, સામાજિક, ભાષાકીય કે અન્ય કોઈ રીતના ભેદભાવને અવગણીને તમામ બાળકોને તેમની શાળાઓમાં સમાવેશ કરવાની જવાબદારી એટલે સમાવેશી શિક્ષણ". સમાવેશી શિક્ષણ એટલે સમગ્ર શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાનું અનુકુલન જેમાં શાળાનું માળખું, મકાન, ફર્નિચર, શિક્ષણ અને વર્ગખંડ વ્યવસ્થાપન અને વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો ધરાવતા વિકલાંગ બાળકો તેમજ તેમની જરૂરિયાતને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ.

ભૌતિક સુવિધાઓ - શૈક્ષણિક વાતાવરણમાં સુધારો એટલે કે ભૌતિક ગોઠવણો, મહત્વપૂર્ણ સ્થાનોમાં રેલિંગ મૂકવા જેવા રૂમ સુધારા-વધારા, વ્હીલચેર ની સુલભતા માટે floor space ની પુનઃ ગોઠવણી વગેરે સામેલ છે. મુખ્ય પ્રવાહની શાળાઓ માં એકબીજાને સહકાર આપતા વિદ્યાર્થીઓના જૂથો મારફતે વિશ્વાસનું વાતાવરણ વધારવા અને સહ અધ્યાયીઓ સાથેના આદાન-પ્રદાન વધારવા. જોડીયો ની જેમ જૂથો પણ અલગ હોઈ શકે છે, એટલે કે મિશ્ર વિકલાંગતા ધરાવતા બે કે વધારે જૂથોમાં કામ કરતાં વિદ્યાર્થીઓની જોડી તરીકે જૂથોને અલગ પાડી શકાશે, જેમાં દરેક સભ્યને ચોક્કસ ભૂમિકા સુપ્રત કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ટાઈમકિપર, પ્રેઝન્ટેટર વગેરે.

૧.૨૧ સંશોધનની મર્યાદાઓ

કોઈપણ સંશોધન કાર્ય જ્યારે મોટા પાયે કરવાનું વિચારીએ અને તેના માટે પુરતો સમય ન હોય તો તે સંશોધન સારી રીતે હેતુ પૂર્ણ પાર પાડી શકાતું નથી. કોઈપણ સંશોધન સફળતાપૂર્વક પર પાડવા માટે તેને નિશ્ચિત સીમારેખામાં બાંધવાનું જરૂરી થઈ પડે છે. અન્યથા સંશોધક માટે કેટલીક યોગ્ય

બાબતોમાં સરી જવાનો ભય રહે છે તેમજ સંશોધન સમયસર પૂર્ણ કરી શકાતું નથી. સંશોધકે પણ આવા દોષથી પોતાનાં સંશોધનને મુક્ત રાખવા માટે કેટલીક બાબતોને આધારે પોતાનાં અભ્યાસને સીમિત બનાવેલો હતો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસની મર્યાદાઓ આ મુજબ છે.

- પ્રસ્તુત સંશોધન વર્ષ ૨૦૨૦-૨૦૨૧ દરમિયાન સાબરકાંઠા જિલ્લાના દરેક તાલુકામાંથી આકસ્મિક રીતે પસંદ થયેલ દસ-દસ એમ કુલ નેવું (૮૦)શાળાઓ પૂરતું સીમિત છે.
- પ્રસ્તુત સંશોધન સાબરકાંઠા જિલ્લાના એસ.આઈ.મિત્રો દ્વારા માહિતી એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

૧.૨૨ હવે પછીના પ્રકરણોનું આયોજન

દરેક પ્રકારના અભ્યાસમાં પ્રકરણોનું આયોજન યોગ્ય રીતે થવું જોઈએ. આયોજન વિનાનું સંશોધન એ સુકાન વિનાના વહાણ જેવું બની રહે છે. આયોજન જેટલું પદ્ધતિસર તેટલો અભ્યાસ પણ પદ્ધતિસર આયોજન પણ એક કલા છે. તેની ગોઠવણી મહાવરો માગી લે છે. દરેક પ્રકરણના આયોજનમાં સ્પષ્ટતા હોવી એ તેની અનિવાર્યતા છે. તેમજ તેની ગોઠવણી આકર્ષક તેમજ તાર્કિક હોવી જરૂરી બની રહે છે. આમ, અહીં આ અભ્યાસમાં નીચે મુજબ પ્રકરણોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રકરણ-૨ સંદર્ભ સાહિત્યનો અભ્યાસ

આ પ્રકરણમાં પ્રસ્તુત અભ્યાસ સાથે સુસંગત સાહિત્યનો તથા ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા સંશોધનોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે તથા પસંદ કરેલ સાહિત્યની વિગતે સમીક્ષા કરવામાં આવી છે. તેમાં સંશોધનના હેતુઓ નદર્શ, ઉપકરણ, પૃથક્કરણની પ્રવિધિ તથા તારણો ક્રમશઃ દર્શાવેલાં છે. પ્રકરણને અંતે પ્રસ્તુત અભ્યાસ, પૂર્વે થયેલ સંશોધનોથી કઈ રીતે જુદો પડે છે તે દર્શાવવામાં આવેલ છે.

પ્રકરણ-૩ સંશોધન યોજના

આ પ્રકરણમાં સંશોધન યોજના અને તેની આધારશીલાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં સમસ્યાનો ઉદ્ભવ, વ્યાપવિશ્વ, નિદર્શની પસંદગી, અભ્યાસની પદ્ધતિ, સંશોધન ઉપકરણ, માહિતી એકત્રીકરણની પ્રવિધિ, માહિતી પૃથક્કરણ કઈ રીતે કરવામાં આવશે તે અંગેની વિગતો તમેમજ

અભ્યાસકના અનુભવો સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે

પ્રકરણ-4 માહિતીનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન

આ પ્રકરણમાં હેતુઓને અનુલક્ષીને રચેલ ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી માટે મેળવેલ માહિતીનું વર્ગીકરણ, પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રકરણ-5 સારાંશ, તારણો અને સૂચનો

આ પ્રકરણમાં સમગ્ર અભ્યાસનો ટૂંકસાર, અભ્યાસના અંતે પ્રાપ્ત થયેલાં તારણો, શૈક્ષણિક ફલિતાર્થ, સૂચનો અને આ ક્ષેત્રમાં ભાવિ સંશોધનો માટેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રકરણ-2
સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા

- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 સંદર્ભ સાહિત્યનું મહત્વ
- 2.3 પૂર્વે થયેલા સંશોધનોનો અભ્યાસ
- 2.4 ઉપસંહાર

પ્રકરણ-2

સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા

2.1 પ્રસ્તાવના

કોઇપણ સંસોધાનાના અર્થગ્રહણ અને તેની સ્પષ્ટતાના વિકાસ માટે, જરૂરી હોય છે, કે વિવિધ સંકલ્પનાઓ, સંસોધન પદ્ધતિઓ અને વિશ્લેષણાત્મક ઉપકરણ પૂર્વે થયેલા સંસોધાનોમાં કયા-કયા ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યા છે તેની સમીક્ષા કરવું. આવા પ્રકારના પ્રયત્નો સંસોધાનને વધુ સારી રીતે સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે, તેમજ સંસોધાનને સુધારવા પણ સાચી દિશા મળી રહે છે.

પૂર્વે થયેલા સંસોધનો દ્વારા હેતુઓ અને ઉત્કલ્પનાઓ માટે સંસોધાકને મદદરૂપ થાય છે. દેવદાસ અને કુલાનડયવેલ (૧૯૭૬)એ જણાવે છે કે સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા દ્વારા સંસોધાનની ભૂમિકા અને આયોજન માટે હોય છે, પ્રવિધિઓ, પ્રયુક્તિઓ સંબંધિત અન્ય કાર્યોનું પુનરાવર્તનના થાય તેની માહિતી મળે છે.

સમસ્યા વિકાસ માટે સંશોધન યોજનાની સૂઝ માટે સાહિત્યની સમીક્ષા અત્યંત જરૂરી બને છે. સાહિત્યની સમીક્ષા ખૂબ જ વિશદ હોવી જોઈએ અને તેમાં સમસ્યાના બધા પાસા સમાઈ જવા જોઈએ. અહીં થઈ ગયેલા અભ્યાસોની માત્ર નોંધ લેવાતી નથી પરંતુ અભ્યાસોનું મૂલ્યાંકન પણ રજૂ થવું જોઈએ. સાહિત્યના સંપૂર્ણ નિષ્કર્ષ દ્વારા સમસ્યાની પૂર્વ ભૂમિકા સ્પષ્ટ થવી જોઈએ. અને પ્રસ્તુત અભ્યાસની અગત્યતા સ્પષ્ટ થવી જોઈએ. સાહિત્યની સમીક્ષા માટે કોઈ રાજમાર્ગ નથી માત્ર વિવિધચલો પર થયેલા અભ્યાસોના તાણા વાણાથી સમસ્યાનું સ્વરૂપસ્પષ્ટ થવું જોઈએ. પૂર્વે થયેલા સંશોધનો ઉપરાંત સંકલ્પનાઓ અને સમસ્યાના મુળભુત સિદ્ધાંતો સાહિત્યની ચર્ચા સ્પષ્ટ થવા જોઈએ. સમસ્યા કયા સિદ્ધાંત કે સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે એ તરીઆવવું જોઈએ.

પ્રકરણ-૧માં સમસ્યા વિધાન, અભ્યાસના હેતુઓ, ઉત્કલ્પનાઓ, અભ્યાસનું મહત્ત્વ, તેની મર્યાદાઓ, ચાવીરૂપ શબ્દોની પરિભાષા વગેરેની વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. કોઇપણ સંશોધક પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરે તે પહેલાં પોતાની સમસ્યા સાથે સંબંધિત હોય તેવા ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલાં

સંશોધનોનો અભ્યાસ સંશોધકે પોતે નક્કી કરેલા વિષય બાબતમાં મહત્ત્વની બની રહે છે. સંશોધકને સંશોધન કાર્ય કેવી રીતે કરવું તેની જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરાંત સાધનો, પદ્ધતિ અને પ્રવિધિ વગેરેનો પણ ખ્યાલ આવે છે. જેથી ઓછા સમયમાં મર્યાદિત ખર્ચમાં સારાં પરિણામો મેળવી શકાય છે. આમ, સંદર્ભ સાહિત્યના અભ્યાસ દ્વારા અભ્યાસક પોતાના વિષયનું સ્પષ્ટ, આધુનિક અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી શકે છે. તેમજ નવા વિચારો પણ મેળવી શકે છે. આથી કહી શકાય કે સંદર્ભ સાહિત્યનો અભ્યાસ એ સંશોધન યોજનાનો પાયો બને છે. આ ઉપરાંત નવા સંશોધનમાં આગળ ધપવા દીવાદાંડીરૂપ બની રહે છે. આથી સંશોધન યોજનાની સૂઝ માટે સાહિત્યની સમીક્ષા અતિમહત્ત્વની છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પણ પોતાની સંશોધન સમસ્યાને અનુરૂપ અગાઉ થયેલાં સંશોધનોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે અંગે આ પ્રકરણમાં ખ્યાલ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

2.2 સંદર્ભ સાહિત્યનું મહત્ત્વ

સંદર્ભ સાહિત્યની સમીક્ષા સંશોધન યોજનાની રૂપરેખાનું આવશ્યક પાસુ છે. વિષયના ઊંડાણમાં જઈ તેના વિશેના સત્યને બહાર લાવવાની પ્રક્રિયા માટે સંદર્ભ સાહિત્ય અને પૂર્વે થયેલાં સંશોધનોના અભ્યાસ કરવા જરૂરી બને છે. સંદર્ભ સાહિત્ય એ અંધ વ્યક્તિના હાથમાં લાકડી સમાન છે. તે તેના અભ્યાસ પથ પર દોરવામાં મદદ કરે છે. અભ્યાસક પોતે જે ક્ષેત્રમાં સંશોધન કરવા ઇચ્છતો હોય તે ક્ષેત્રમાં સાહિત્યથી પરિચિત થવું ખૂબ જ જરૂરી છે. પોતાના અભ્યાસ સાથે સુસંગત સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાથી પોતાના સંશોધન માટેના ઉપયોગી ઉપકરણોની માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે. સંદર્ભ સાહિત્યના અભ્યાસ દ્વારા અભ્યાસક પોતાના વિષયનું સ્પષ્ટ, આધુનિક અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી શકે છે. તેમજ નવા વિચાર પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આથી કહી શકાય કે સંદર્ભ સાહિત્યનો અભ્યાસ એ સંશોધનની યોજનાનો પાયો છે. સંશોધન માટે સંદર્ભ સાહિત્યના અભ્યાસનું મહત્ત્વ દર્શાવતા બેસ્ટ (૧૯૯૭) જણાવે છે કે,

“A brief silvery of previous research and writhing of recognized experts provide evidence that the research is familiar with what is already flown and what is still unknown and

untested since effected research must be based upon knowledge this step is to climate the duplication of what had been done and to provide useful hypothesis and helpful suggestions for significant inveigh action.”

સંદર્ભ સાહિત્યના અભ્યાસનું મહત્ત્વ નીચેના મુદ્દાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. સંદર્ભ સાહિત્ય સંશોધકને યોગ્ય દિશા આપે છે અને દૃષ્ટિ આપે છે. તેથી નવા અભ્યાસક માટે તે દીવાદાંડીરૂપ છે. વિષયવસ્તુ અંગે સ્પષ્ટતા મળે છે. તેથી સંશોધકના મનમાં કોઈ દ્વિધા થતી નથી. પૂર્વે આ પ્રકારનાં કયાં કયાં સંશોધનો થઈ ગયેલાં છે તેની માહિતી મળે છે. તેથી બિનજરૂરી પુનરાવર્તન અટકે છે. તેના ઉપયોગથી વ્યર્થ પ્રયાસોને ટાળી શકાય છે. તેથી સમય, શક્તિ અને નાણાંનો બચાવ થાય છે.

સંશોધન અંગેની પદ્ધતિની પસંદગીમાં માર્ગદર્શન મળી રહે છે. માહિતી એકત્રીકરણની રીતનો ખ્યાલ આવે છે. સંશોધનકાર્ય માટે જો સાધનની રચના કરવાની હોય તો વિસ્તૃત માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. માહિતીના પૃથક્કરણની નિશ્ચિત પદ્ધતિ અંગે નિર્ણય લઈ શકાય છે. પ્રસ્તુત સંશોધનથી કયા પ્રકારના નવા જ્ઞાનનું સર્જન થશે તે સ્પષ્ટ થાય છે. સંશોધનમાં શક્ય અવરોધો અને શક્ય ભાવિ મુશ્કેલીઓનો ખ્યાલ આવે છે. એટલે કે ભાવિનાં એંધાણ મળે છે. પોતાના સંશોધન કાર્ય માટે કઈ પદ્ધતિ ચોક્કસ અને પૂર્ણ છે, યોગ્યતમ છે તેનો નિર્ણય સંદર્ભ સાહિત્યના અભ્યાસ દ્વારા સંશોધક લઈ શકે છે.

સંદર્ભ સાહિત્યના અભ્યાસ દ્વારા સંશોધન ચોક્કસ નક્કર પરિસ્થિતિના નિર્માણ દ્વારા પોતાનાં સંશોધનને એક સુદર ઓપ આપી શકે છે. અંતે કંઈક વિગતો ખૂટે છે, એવો રંજ કે અફસોસ કરવાનો આવતો નથી. અભ્યાસક બિનજરૂરી મહેનતથી બચે છે અને સંશોધન સાચી દિશામાં આગળ વધે છે. આમ, સંશોધનકાર્યમાં સંદર્ભ સાહિત્યનો અભ્યાસ અત્યંત આવશ્યક છે.

કોઈપણ સંશોધક પોતાનું સંશોધન આદર્શ બને તેવું ઈચ્છે છે. અને તે માટે સંશોધકે ઘણાં બધાં સંદર્ભો માટે ભૂતકાળમાં થયેલા સંશોધનોનો સહારો લેવો અનિવાર્ય છે.

સંબંધિત સાહિત્યના અધ્યયન વગર સંશોધનકર્તાનું કાર્ય અંધારામાં લગાવેલ તીર જેવું છે. તેના અભાવમાં સંશોધનકર્તા યોગ્ય દિશામાં એક ડગલુંપણ માંડી શકે નહીં. અગાઉ થયેલ સંશોધનોના

અભ્યાસ વગર સમસ્યા નિર્ધારણ તથા તેની રૂપરેખા તૈયાર કરી શકાતી નથી. અગાઉ થયેલા સંશોધનોનો અભ્યાસ નીચેના કારણોસર જરૂરી અને મહત્વના છે.

- સંશોધક પોતાના પ્રયોગપાત્રો માટે વ્યાપવિશ્વ નક્કી કરી શકે છે.
- સંશોધક પોતાના નમુનો પસંદ કરવાની રીત નક્કી કરી શકે છે.
- સંશોધકને સંશોધનમાં ખૂટતી કડી પ્રાપ્ત થાય છે.
- સંશોધકને સંશોધન યોજનાઓનો ખ્યાલ મળી રહે છે.

2.3 પૂર્વે થયેલા સંશોધનોનો અભ્યાસ

સંશોધક પોતાના પ્રયોગપાત્રો માટે વ્યાપવિશ્વ નક્કી કરી શકે છે.

પટેલ, (૨૦૦૭). અંધ, મૂકબધિર અને સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓનો સમાયોજનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોના સંદર્ભમાં તુલનાત્મક અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો જેનો મુખ્ય હેતુ અંધ, મૂકબધિર અને સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓના સમાયોજન અંગેનો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે બેલની સમાયોજન સંશોધાનિકા નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધન સર્વેક્ષણ પ્રકારનો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધનના મુખ્ય તારણોમાં સામાન્ય અને મૂકબધિર અને છોકરા અને છોકરીઓમાં કૌટુંબિક સમાયોજન નબળું જોવા મળે હતું. જાતિ અને બાળકોનો પ્રકાર વચ્ચે કૌટુંબિક સંયોજનની બાબતમાં આંતરક્રિયાત્મક અસર જોવા મળેલ હતી. તથા જાતિ અને બાળકોના પ્રકાર વચ્ચે આવેગિક સંયોજનની બાબતમાં આંતરક્રિયાત્મક અસર જોવા મળેલ નથી.

ચૌહાણ, (૨૦૦૦). વિકલાંગ બાળકો માટેની સંકલિત શિક્ષણ યોજના અંગે સામાન્ય શાળાના શિક્ષકોના વલણોનો અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના સામાન્ય શાળાના શિક્ષકોનો વિકલાંગ શિક્ષણ પ્રત્યેના વલણો જાણવાનો અભ્યાસ હતો, જેમાં સંશોધકે અભિપ્રાયાવલી તૈયાર કરેલી હતી. પ્રસ્તુત સંશોધન માટે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. નમૂના તરીકે પ્રાંતિજ, તલોદ અને હિંમતનગર તાલુકાના ૭૦ શિક્ષકોને નમૂના તરેકે લેવા આવ્યો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધનના તારણોમાં સાબરકાંઠા જિલ્લાના સામાન્ય શાળાના શિક્ષકોનો વિકલાંગ શિક્ષણ પ્રત્યે વલણો હકારાત્મક

જોવા મળ્યા હતા. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં કેટલા શિક્ષકોએ વિકલાંગ બાળકો માટે ખાસ નિવાસી શાળાની વાત પણ કરી હતી.

દાસ, (૨૦૧૪). દ્વારા અમદાવાદ જિલ્લામાં સમાવેશી શિક્ષણ વિષે શિક્ષકોની ચિંતાઓનો અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો. જેનો મુખ્ય હેતુ પ્રાથમિક શાળાઓમાં નિયમિત વર્ગખંડમાં દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓના સમાયોજન અંગે શિક્ષકોની ચિંતાઓને ઓળખવી. પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિબળો તરીકે લિંગ, વય, જાતિ, શૈક્ષણિક લાયકાતો, વ્યાવસાયિક શિક્ષણની લાયકાતો, વિશેષ શિક્ષણની લાયકાતો, શિક્ષાનો અનુભવ તથા વર્ગમાં અભ્યાસ કરતા દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને લાવામાં આવ્યો હતો. સંશોધક દ્વારા શિક્ષકોના અભિપ્રાયો જાણવા માટે ખૂબ વધુ ચિંતિત, ખૂબ ચિંતિત, થોડી ચિંતા, જરાય ચીન્યિત નથી આ ચાર સ્કેલમાં જવાબો મેળવવામાં આવ્યો હતો. સમાવેશન માટે નાણા વર્ગખંડો અને યોગ્ય શિક્ષણ સંસાધનો આવશ્યક છે. સમાવેશી શિક્ષણ માટે શિક્ષકોને સાથીદારોનો સહયોગ મળવો જોઈએ. સાથીદારો સાથે માહિતીની આપલે કરવી જોઈએ. શિક્ષકોને સમાવેશનના સંદર્ભમાં યોગ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને સામાગ્રીની રચના કરવા માટે પૂરતો સમય આપવો જોઈએ. દેશમાં અમદાવાદની વાસ્તવિકતા એ છે કે અમદાવાદના શિક્ષકો જરૂરી સંસાધનો અને વ્યાવસાયિક સહાયની મદદ વગર સમાવેશનની નીતિઓને લાગૂ કરવામાં સંઘર્ષ કરી રહ્યા છે.

Punani,(1997). Documented the comparative effectiveness of different modes of education of the visually impaired with respect to a number of predetermined objectives. The sample comprised a total of 130 visually impaired children of these 50 children were from integrated education. 26 were from semi-integrated education and 54 from residential school. Their age ranged between 10-15 years who were studying in classes IV, V and VI . The study found integrated education to be more effective than residential education, no difference in the coverage of congenitally blind children in the three modes of education and semi integration was most effective in- enrolling the children who had it.

શીર્ષક- ધોરણ 1 થી 4ના ગણિતની મૂલક સંદર્ભ કસોટીઓની રચના અને યથાર્થીકરણ

સંશોધક -દેવડા ડી. એચ.

યુનિવર્સિટી - સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી, વલ્લભ વિદ્યાનગર

પદવી -પી. એચ.ડી., વર્ષ - 1996

અભ્યાસની લાક્ષણિકતાઓ નીચે પ્રમાણે હતી.

- (1) (i) ધોરણ 1 થી 4 માટે ગણિતની ક્ષમતા આધારિત કસોટીઓની રચના કરવી અને રચાયેલ કસોટીઓનું ચર્ચા કરવું.
 - (ii) નમૂનામાં રહેલ ધોરણ 1 થી 4ના વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતા પ્રમાણે શૈક્ષણિક સિદ્ધિનો વિસ્તારના સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવો.
 - (iii) નમૂનામાં રહેલ ધોરણ 1 થી 4ના વિદ્યાર્થીઓના દરેક ક્ષમતા માટે શૈક્ષણિક સિદ્ધિના પરિણામોને આધારે ધોરણ 1 થી 4 માટે ગણિતની અત્યંત કઠિન ક્ષમતાઓ શોધવી.
- (2) સંશોધન અને વિકાસ ચક્રની લેખન, કલમોની અનુસાર અભ્યાસ કલમોનું લેખન, કલમોની સમીક્ષા, કલમોની પસંદગી, વિભેદક પ્રાપ્તિનું નિર્ધારણ, વિશ્વસનીયતા અને યથાર્થતાની પ્રસ્થાપના જેવા મુખ્ય સોપાનો વડે હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો.
- (3) ધોરણ 1 થી 4 પૈકી દરેક ધોરણની ગણિતની એક એમ કુલ ચાર ક્ષમતાલક્ષી કસોટીઓ રચી હતી. આ માટે પહેલા ધોરણના ગણિતની 20 ક્ષમતાઓ માટે 100 કલમો, બીજા ધોરણના ગણિતની 18 ક્ષમતાઓ માટે 100 કલમો, ત્રીજા ધોરણના ગણિતની 42 ક્ષમતાઓ માટે 150 કલમો અને ચોથા ધોરણના 53 ક્ષમતાઓ માટે 200 કલમો રચવામાં આવેલ. રચાયેલ કલમોની વિષય નિષ્ણાતો વડે તાર્કિક સમીક્ષા કરવામાં આવેલ. સમીક્ષિત કલમોને આધારે કસોટીઓની રચના કરવામાં આવેલ. રચાયેલ કલમોની વ્યાવહારિક સમીક્ષા કરવામાં આવી ન હતી.

શીર્ષક- વિજ્ઞાન શિક્ષણમાં બહુમાધ્યમ સંપુટની રચના અને અસરકારકતા

સંશોધક - કોઠારી ગીતા બી.

યુનિવર્સિટી - ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, પદવી - એમ. ફીલ, વર્ષ - 1999

અભ્યાસના હેતુઓ

- (1) બહુ માધ્યમ સંપુટની રચના કરવી.
- (2) બહુ માધ્યમ સંપુટ દ્વારા શિક્ષણ અને વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ દ્વારા શિક્ષણની પ્રયોગ દ્વારા તુલના કરવી.

નમૂનો

પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે સાબરકાંઠા જિલ્લાની માલપુર તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ-5માં અભ્યાસ કરતા 163 વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ થાય છે.

તારણો

- (1) પ્રાયોગિક જૂથ, પરંપરાગત જૂથ અને નિયંત્રિત જૂથ આ ત્રણેય જૂથ વિજ્ઞાન સૂચિત ક્ષમતાઓમાંની સિદ્ધિ સંદર્ભે અસમાન માલૂમ પડયા.
- (2) નિયંત્રિત જૂથના વિદ્યાર્થીઓની પૂર્વ કસોટી અને ઉત્તર કસોટીના સરેરાશ સિદ્ધિ પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક તફાવત રહેલો છે.
- (3) વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ દ્વારા શિક્ષણ પામેલ જૂથના વિદ્યાર્થીઓની પૂર્વ કસોટી અને ઉત્તર કસોટીના સરાસરી પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત રહેલો છે.
- (4) બહુમાધ્યમ સંપુટ દ્વારા શિક્ષણ પામેલ જૂથના પૂર્વ કસોટી અને ઉત્તર કસોટીના સરાસરી પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત રહેલો છે. જે બતાવે છે કે, બહુ માધ્યમ સંપૂટ અસરકારક છે.

શીર્ષક - ગણિત શિક્ષણમાં બહુ માધ્યમ સંપુટની રચના અને અસરકારકતાનો અભ્યાસ

સંશોધક- પટેલ મુકુંદભાઈ એમ.

યુનિવર્સિટી -ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, પદવી- પી.એચ.ડી.,વર્ષ- 2004

અભ્યાસના હેતુઓ

- (1) ધોરણ - 7ના ગણિત વિષયમાં પસંદ કરેલ એકમઆધારિત કસોટીની રચના કરવી.
- (2) ધોરણ-7ના ગણિત વિષયના પસંદ કરેલ એકમો માટેબહુ માધ્યમ સંપુટની રચનાકરવી.
- (3) રચેલ બહુ માધ્યમ સંપુટની અજમાયશ કરવી.

- (4) રચેલ બહુ માધ્યમ સંપુટની અસરકારકતા તપાસવી.
- (5) ગણિત શિક્ષણ માટે રચેલબહુ માધ્યમસંપુટનીવિદ્યાર્થીઓના શાળા પ્રકારના સંદર્ભમાંઅસરકારકતાતપાસવી.
- (6) ગણિત શિક્ષણ માટે રચેલબહુ માધ્યમ સંપુટનીવિદ્યાર્થીઓના જાતિના સંદર્ભમાં અસરકારકતા તપાસવી

નમૂનો

પ્રસ્તુત સંશોધન માટે આઠ પ્રાથમિક શાળાઓના ધોરણ-7ના એક વર્ગનીસંખ્યાના કુલ વિદ્યાર્થીઓ પસંદ કરવામાં આવ્યા. જેમાંના નિયંત્રિત જૂથમાં આપીને અને પ્રાયોગિક જૂથમાં બહુમાધ્યમસંપુટ અભિગમ દ્વારા શિક્ષણ આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

નિયંત્રિત જૂથમાં સમાવિષ્ટ પ્રાથમિક શાળાઓમાં 111 કુમાર અને 69 કન્યાઓ મળીને કુલ 180 વિદ્યાર્થી તથા પ્રાયોગિક જૂથમાં 142 કુમાર તથા 38 કન્યાઓ મળી કુલ 180 વિદ્યાર્થીઓ લેવામાં આવ્યા.

તારણો

- (1) નિયંત્રિત જૂથ અને પ્રાયોગિક જૂથના કુલ વિદ્યાર્થીઓએ પૂર્વ કસોટીમાં મેળવેલા સરાસરી પ્રાપ્તિાંકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (2) પ્રાયોગિક જૂથના વિદ્યાર્થીઓ નિયંત્રિત જૂથનાવિદ્યાર્થીઓ કરતા સાર્થક રીતે વધારે ઉચ્ચતર રહ્યા છે.
- (3) પૂર્વ કસોટીમાં જાતિઅસરની બાબતમાં કુમારોઅનેકન્યાઓ વચ્ચે કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત નથી.
- (4) ગણિત શિક્ષણની બાબતમાં કન્યાઓ કરતા કુમારો ચઢીયાતા છે.

શીર્ષક- ધોરણ 9ના વિદ્યાર્થીઓની મૂલ્ય અભિમુખતા પર મૂલ્ય સ્પષ્ટીકરણ વ્યુહરચનાની અસરનો અભ્યાસ,

સંશોધક -જાગૃતિ વસાવા

યુનિવર્સિટી -સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી, વિદ્યાનગર, પદવી- એમ.એડ., વર્ષ- માર્ચ, 2005

અભ્યાસના હેતુઓ

- (1) માધ્યમિક શાળાની વિદ્યાર્થીઓના સહકાર મૂલ્ય માટે તેમની મૂલ્ય અભિમુખતા પર મૂલ્ય સ્પષ્ટીકરણ વ્યુહરચનાની અસરનો અભ્યાસ કરવો.
- (2) માધ્યમિક શાળાની વિદ્યાર્થીઓના રાષ્ટ્રીયતા મૂલ્ય માટે તેમની મૂલ્ય અભિમુખતા પર મૂલ્ય સ્પષ્ટીકરણ વ્યુહરચનાની અસરનો અભ્યાસ કરવો.
- (3) માધ્યમિક શાળાની વિદ્યાર્થીઓના "દેર્ય" અને વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણ મૂલ્ય માટે તેમની મૂલ્ય અભિમુખતા પર મૂલ્ય સ્પષ્ટીકરણ વ્યુહરચનાની અસરનો અભ્યાસ કરવો.

પદ્ધતિ -પ્રાયોગિક પદ્ધતિ

તારણો

- (1) વિદ્યાર્થીઓની સહકાર મૂલ્ય અભિમુખતા પર મૂલ્યસ્પષ્ટીકરણ મોડેલનીવિવેચનાત્મક બનાવોનીયાદીનહીવત અસર જોવા મળી છે.માટે સહકાર મૂલ્ય માટે વિવેચનાત્મક બનાવોની યાદી નહીવત અસરકારકપુરવાર થઈ છે.
- (2) વિદ્યાર્થીઓની રાષ્ટ્રીયતા મૂલ્ય અભિમુખતા પર મૂલ્યસ્પષ્ટીકરણ મોડેલનીવિવેચનાત્મક બનાવોની યાદીખૂબ જ અસરકારક પુરવાર થઈ છે.

શીર્ષક- ધોરણ 7ના વિજ્ઞાન પર કમ્પ્યુટરીકૃત પ્રશ્નબેંકની રચના અને આ પ્રશ્નબેંકને તૈયાર કરવા માટેની કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામની રચના અને તેની ઉપયોગિતા.

સંશોધક- શેઠ ભાવિન, યુનિવર્સિટી -ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પદવી- પી.એચ.ડી., વર્ષ- 2002

અભ્યાસના હેતુઓ

- (1) ધોરણ-7ના અભ્યાસક્રમ પર આધારિત વિજ્ઞાન વિષયના સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ પર આધારિક વિવિધ પ્રકારની કલમો રચવી.
- (2) રચાયેલી કલમોની વર્તન-પરિવર્તનના સંદર્ભે અપેક્ષિત ક્ષમતાઓ પર આધારિત તાર્કિક સમીક્ષા કરી યોગ્યતા તપાસવી.
- (3) રચાયેલી કલમોની તારવણી મૂલ્ય તથા સરળતા મૂલ્ય શોધવા.
- (4) કલમ પૃથક્કરણ દ્વારા રચાયેલી કલમોની યથાર્થતા નક્કી કરવી.
- (5) વિવિધ પ્રકારની કસોટી રચના પર સંચાલન ગુણાંકન કરી પ્રશ્નપત્ર રચી શકાય તેવા કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામની રચના કરવી.

2.4 ઉપસંહાર

આ પ્રકરણમાં પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલ સમીક્ષા સંશોધન અંગેનું સ્પષ્ટ ચિત્ર રજૂ કરે છે. જે પૂર્વમાં થયેલા સંશોધનનોના મહત્તવના તારણો સાથે પ્રવર્તમાન સંશોધન સંબંધિત જોડાયેલ છે. અહિયાં પ્રકરણ-3માં પદ્ધતિશાસ્ત્ર અંગે વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

પ્રકરણ -૩
સંશોધન યોજના

૧.૧ પ્રસ્તાવના

૧.૨ સંશોધન પધ્ધતિ

૧.૩ વ્યાપવિશ્વ

૧.૪ નમૂનો

૧.૫ સંશોધન ઉપકરણ

૧.૬ માહિતીનું એકત્રીકરણ

૧.૭ માહિતી વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

૧.૮ ઉપસંહાર

પ્રકરણ -૩
સંશોધન યોજના

3.1 પ્રસ્તાવના

સંશોધન યોજના વગર કોઈપણ ક્ષેત્રે કામ કરી શકાતું નથી. પછી તે રાજકીય, ધાર્મિક, સામાજિક કે શૈક્ષણિક ક્ષેત્ર કેમ ન હોય સૌએ પ્રથમ નક્કી કરવું પડે કે આપણે ભવિષ્યમાં શું હાંસલ કરવા માંગીએ છીએ. આયોજન એ ભવિષ્ય સામે વર્તમાનને જુએ છે. અભ્યાસકે પોતાના સંશોધન કાર્ય માટે ચોક્કસ યોજના વિચારવી જોઈએ. સંશોધકે પોતાના સંશોધન દરમિયાન શું કરવાનું છે, તેની સ્પષ્ટ રજૂઆત કરવી જોઈએ. જે રીતે એક કુશળ ઈજનેર મકાન તૈયાર કરતાં પહેલાં તેનો નકશો તૈયાર કરે છે તે રીતે સંશોધક પણ સંશોધન હાથ ધરતા પૂર્વે સંશોધન યોજના તૈયાર કરે છે. સંશોધન યોજના એ સંશોધનની બ્લ્યૂ પ્રિન્ટ છે.

સંશોધન કાર્ય કરતાં પહેલાં તેની કાર્યવાહીનું આયોજન કરવામાં આવે છે. સંશોધનની શરૂઆત જ તેના આયોજનથી થાય છે. આયોજન એ સંશોધનનો પાયો છે. આયોજનમાં ચોક્કસાઈ અને સરળતા એ સંશોધનની સફળતાનો આધાર છે. આયોજન એક યોજના છે, વિચારણા છે, ચિંતન છે.

પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં સંશોધક દ્વારા પોતાના વિચારને કાર્યાન્વિત કરવા માટે પોતે કયું વ્યાપવિશ્વ પસંદ કર્યું? નિદર્શમાં કયા-કયા પાત્રોનો સમાવેશ કર્યો? માહિતી પ્રાપ્ય કરવાના સંદર્ભ સ્થાનો અને ગૌણ સંદર્ભ સ્થાનો અંગેનો વિચાર કેવી રીતે કર્યો? અને કેવા પ્રકારની માહિતી પ્રાપ્ત કરી? માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવા કેવા પ્રકારના ઉપકરણો ઉપયોગમાં લીધા? પ્રાપ્ત માહિતીનું પૃથક્કરણ કયા ક્રમમાં કર્યું? પૃથક્કરણ માટે કઈ ગાણિતિક અંકશાસ્ત્રીય પદ્ધતિ વાપરી? વળી, પોતે સમગ્ર અભ્યાસના દરેક તબક્કે જાગૃત રહી પોતાના પૂર્વગ્રહો કે આત્મલક્ષીતાથી બચવા કરેલા પ્રયાસોનું પણ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

સંશોધનની સફળતાનો આધાર સુંદર અને યોજનાબદ્ધ રીતે તૈયાર કરેલ આયોજનની રૂપરેખા પર રહેલો છે. સંશોધનના હેતુઓને નજર સમક્ષ રાખીને સંશોધન યોજનાનો પાયો ઘડવામાં આવે છે. સંશોધન યોજના બનાવી તેનાં એક પછી એક પગથિયાં ચઢી અભ્યાસક સંશોધનનાં તારણો સુધી

પહોંચી શકે છે. પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં સંશોધનની યોજના અને નેની આધારશીલાનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. કોઈપણ કાર્યને સફળતા પૂર્વક પાર પાડવા માટે આયોજનની જરૂરીયાતને અવગણી શકાય નહીં. અભ્યાસકની સફળતાનો આધાર યોગ્ય રીતે કરેલા આયોજન ઉપર છે. આયોજન વાસ્તવિક રીતે અમલમાં મૂકી શકાય તેવું હોવું જરૂરી છે. સંશોધકે તેના અભ્યાસના વિષય અને તેના હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને આયોજન કરવાનું હોય છે. અભ્યાસ કાર્યમાં આયોજન અને તેને અનુરૂપ કાર્યપદ્ધતિ એ અભ્યાસનું હાર્દ છે. સંશોધનમાં જરૂરી માહિતી ક્યાંથી અને કેવી રીતે મેળવવી અને મેળવેલ માહિતીનું પૃથક્કરણ કેવી રીતે કરવું એ અભ્યાસકની આગવી સૂઝ ઉપર વિગતવાર રજૂઆત કરવામાં આવી છે. પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં સમસ્યાનો ઉદ્ભવ, વ્યાવવિશ્વ, નિદર્શ પસંદગી, સંશોધન પદ્ધતિ, માહિતી એકત્રીકરણનું સાધન, માહિતી એકત્રીકરણની પ્રવિધિ અને માહિતી વિશ્લેષણની આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

૩.૨ સંશોધન પદ્ધતિ

સામાન્ય રીતે કોઈપણ સંશોધનકાર્ય હાથ ધરતાં પહેલાં તે સંશોધન કઈ પદ્ધતિથી હાથ ધરવું તેનો અભ્યાસકે વિચાર કરવો પડે છે. પરિણામે અભ્યાસ પદ્ધતિ સંશોધનકાર્ય માટે સ્વીકાર્ય બને છે. સંશોધન પદ્ધતિઓ વિશે એમ. એસ. મોલિયા જણાવે છે કે “સંશોધન સમસ્યાનું ચોકસાઈપૂર્વક સ્પષ્ટીકરણ થઈ ગયા બાદ સંશોધક અભ્યાસના હેતુઓને અનુરૂપ માહિતી મેળવવાના સંદર્ભમાં વિશિષ્ટ કાર્યો કરે છે. જેને સંશોધન પદ્ધતિ કહી શકાય* સંશોધન માટેની અનેક પદ્ધતિઓ છે. જેમાં ઐતિહાસિક પદ્ધતિ, પ્રાયોગિક પદ્ધતિ અને વર્ણનાત્મક પદ્ધતિનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ સંશોધનના હેતુઓ અને નિદર્શના કદને ધ્યાનમાં રાખીને પદ્ધતિ પસંદ કરવામાં આવે તો આવકારદાયક પરિણામો પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ અને નિદર્શને ધ્યાનમાં રાખીને સર્વેક્ષણ તથા પ્રાયોગિક એમ બે સંશોધન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે વર્ણનાત્મક પદ્ધતિના એક ભાગરૂપે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ

કરવામાં આવ્યો છે. સર્વેક્ષણનો મુખ્ય હેતુ પરિસ્થિતિનો તાગ મેળવવાનો છે. પરિસ્થિતિ વર્તમાન, ભૂતકાળ કે ભવિષ્યની આગાહી રૂપે પણ હોઈ શકે.

3.3 વ્યાપવિશ્વ

કોઈપણ અભ્યાસ કરવા માટે વ્યાપવિશ્વની વ્યાખ્યા કરવી જરૂરી છે. જેના દ્વારા સંશોધનના ક્ષેત્ર અંગે જાણકારી મેળવી શકાય છે. સંશોધન તારણો કયા ક્ષેત્ર પૂરતા મર્યાદિત છે તેની જાણકારી મેળવી શકાય છે. જ્યાં સુધી વ્યાપવિશ્વની સ્પષ્ટતા ન થાય ત્યાં સુધી સમસ્યાના ઉકેલ માટે આગળ વધવું મુશ્કેલ બને છે. વ્યાપવિશ્વની વ્યાખ્યા આપવાથી પસંદ કરેલા નિદર્શને આધારે મેળવેલા તારણો કોને લાગુ પાડવાનાં છે તે નક્કી કરી શકાય છે. વ્યાપવિશ્વને બીજા શબ્દોમાં કહેવું હોય તો અવેવા પાત્રોનો સમૂહ કે એની એક યા વધુ લાક્ષણિકતાઓ સામાન્ય હોય. વ્યાપવિશ્વ અંગે ડી. જે. ફોક્સ (૧૯૬૯) જણાવે છે કે “સમષ્ટિ એટલે બધાજ શક્ય પ્રતિચારકો કે પછી ચોક્કસ પ્રકારનું માપન” જ્યારે “વ્યાપવિશ્વ એટલે સમષ્ટિનો એ ભાગ કે જેમાં સંશોધકને પ્રવેશવાનો માર્ગ છે તે વ્યાપવિશ્વને વ્યાખ્યાયિત કરતાં (k.K.Sidhu (1995) જણાવે છે કે, “Population means the aggregate or totality of object or individuals regarding which inferences are to be made in sampling study”

પ્રસ્તુત સંશોધન નવસારી જિલ્લાની સમાવેશન શાળા સંદર્ભે પ્રાથમિક શાળાઓમાં કઈ કઈ ભૌતિક સુવિધા ઉપલબ્ધ છે, તેના ઉપયોગની શી સ્થિતિ છે, તેમજ તેનો જરૂરી ઉપયોગ ન થતો હોય તે માટેના શાં કારણો છે તે તપાસવા માટે હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. તેથી વડોદરા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળા પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે વ્યાપવિશ્વ બને છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના વ્યાપવિશ્વ તરીકે સાબરકાંઠા જિલ્લાની જિલ્લા પંચાયતની તમામ સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓ (વર્ષ 2020-2021)નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

3.4 નમૂનો

સમય, શક્તિ અને નાણાંના બચાવ માટે, વિશાળ ક્ષેત્રને ન્યાય આપવા માટે તેમજ યોજનાને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે નમૂનાની જરૂરિયાત રહે છે. નિદર્શની યોગ્ય પસંદગી પર સંશોધનની સફળતાનો આધાર રહે છે. સામાન્ય રીતે સમગ્ર સમષ્ટિનાદરેક સભ્ય કે પાત્ર પાસેથી માહિતી એકત્રિત કરવી તે ખૂબ કઠીન અને ક્યારેક અતિ દૂર્લભ કામ છે. પરંતુ અશક્ય નથી. આથી કોઈપણ સંશોધનમાં સમષ્ટિનું યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતાં નિદર્શની પસંદગી કરવામાં આવે છે. નિદર્શની પસંદગીનો મુખ્ય હેતુ વ્યાપવિશ્વનું પ્રતિનિધિત્વ પ્રાપ્ત કરી સંશોધનકાર્ય દ્વારા પરિણામ મેળવવાનો છે.

નિદર્શ એ સંશોધનનું અવિભાજ્ય અંગ છે કે જેની પૂરતી વૈજ્ઞાનિક ઢબે કાળજી લેવાવી જોઈએ. સારો નિદર્શ પ્રતિનિધિત્વરૂપ હોઈ બેકાળજી, પક્ષપાત, ઉતાવળ અને ભૂલથી મુક્ત હોવો જરૂરી છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં નમૂના માટે સાબરકાંઠા જિલ્લાની જિલ્લા પંચાયત હસ્તકની તમામ સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓ પૈકી દરેક તાલુકામાંથી 6 ગ્રામ્ય કક્ષાની અને 4 શહેરી વિસ્તારની પ્રાથમિક શાળાઓ આમ કુલ 80 શાળાઓ યાદૃચ્છીક નમૂના પસંદગી પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ હતો. આ માટે જિલ્લાના ડાયસ ડેટામાંથી દરેક તાલુકામાંથી 6 ગ્રામ્ય વિસ્તારની શાળાઓ અને શહેરી વિસ્તારની 4 શાળાઓની પસંદગી સમયે શક્ય હતું ત્યાં દરેક તાલુકામાંથી દરેક ક્લસ્ટરની શાળા પસંદ થાય તેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ હતો. પરંતુ નાના તાલુકાઓમાં ક્લસ્ટરની સંખ્યા ઓછી હોય ત્યાં એક ક્લસ્ટરની એક કરતાં વધારે શાળાઓની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. ખાસ કરીને શહેરી વિસ્તારની 4 શાળાઓ પસંદ કરવાની હતી ત્યારે તાલુકા કક્ષાએ 4 શાળાઓ હોય ત્યારે એક જ ક્લસ્ટરની એક કરતાં વધારે શાળા પસંદ કરવામાં આવી હતી. આ શાળા પસંદગીની સંપૂર્ણ

કામગીરી જિલ્લા કક્ષાએ જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, સાબરકાંઠા દ્વારા પસંદ કરવામાં આવેલ હતી.

તાલુકાવાર નમૂનાની શાળાઓની યાદી

ક્રમ	તાલુકાનું નામ	શહેરી	ગ્રામ્ય	કુલ
૧	હિમતનગર	૪	૬	૧૦
૨	ઇડર	૪	૬	૧૦
૩	ખેડબ્રહ્મા	૪	૬	૧૦
૪	પોશીના	૪	૬	૧૦
૫	પ્રાંતિજ	૪	૬	૧૦
૬	તલોદ	૪	૬	૧૦
૭	વડાલી	૪	૬	૧૦
૮	વિજયનગર	૪	૬	૧૦
	કુલ	૩૨	૪૮	૮૦

૩.૫ સંશોધન ઉપકરણ

કોઇપણ સંશોધનકાર્ય હાથ ધરવામાં આવે ત્યારે તે સંશોધન સમસ્યાના અભ્યાસ માટે જરૂરી માહિતી એકત્રિત કરવી અનિવાર્ય છે. આ માટે યોગ્ય ઉપકરણની જરૂર છે. સામાન્ય રીતે સંશોધનના ઉપકરણોમાં વલણ માપદંડ, પ્રશ્નાવલિ, મુલાકાત અભિપ્રાયાવલિ, ઓળખયાદી, નોંધપત્રકો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. સંશોધન માટે જે કોઇ ઉપકરણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે સંશોધનના હેતુના સંદર્ભમાં વિશ્વસનીય અને યથાર્થ હોવું જોઈએ. અભ્યાસના હેતુઓનાં સંદર્ભમાં જરૂરી માહિતી મેળવવા માટે મુલાકાત, અવલોકન, પ્રશ્નાવલીનો ઉપકરણ તરીકે કરવામાં આવ્યો છે.

ઉપકરણમાં સંસાધનોના ઉપયોગના સંદર્ભમાં માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે કુલ તેર વિભાગ રાખવામાં આવ્યા છે.

પ્રસ્તુત સંશોધન સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળા સંદર્ભે કઈ કઈ ભૌતિક સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. તેના ઉપયોગની શી સ્થિતિ છે, તેમજ તેનો જરૂરી ઉપયોગ ન થતો હોય તે માટેના શાં કારણો છે તે તપાસવા માટે હાથ ધરવામાં આ આવ્યું છે. આ સંશોધનના સંદર્ભમાં જરૂરી માહિતી મેળવવા માટે કુલ ૧૫ વિભાગમાં નિશ્ચિત જવાબી અને મુક્ત જવાબી એમ બન્ને પ્રકારની કલમો છે. પ્રથમ 12 વિભાગ નિશ્ચિત જવાબી કલમના અવલોકન નોંધવા માટે હા અને ના વિકલ્પો આપવામાં આવ્યા છે. જ્યારે 13 વિભાગ મુક્ત જવાબી કલમના સંદર્ભમાં જરૂરી માહિતી નોંધી શકાય તે માટે પુરતી જગ્યા આપવામાં આવી છે.

સંશોધનની ઉત્કલ્પના ચકાસવા કે પ્રશ્નો ના જવાબ મેળવવા માહિતીની જરૂર પડે છે. આ માહિતી નમૂનાના પાત્રો પાસેથી વ્યવસ્થિત મેળવી શકાય તે માટે યોગ્ય ઉપકરણનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ઉપકરણ તરીકે સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓની વિગત જી.સી.ઈ.આર.ટી. કચેરી, ગાંધીનગર દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ. જેમાં શાળાની પ્રાથમિક માહિતી, સમાવેશી શાળા સંદર્ભે, શાળા પ્રવેશ દ્વાર, શાળાના મકાનનો પ્રકાર, વર્ગખંડ, રમતગમતનું મેદાન, પ્રયોગશાળા, કમ્પ્યુટર લેબ, શાળા પુસ્તકાલય, લોબી, શૌચાલય, પીવાનું પાણી, રિસોર્સ સેન્ટરમાં જવાની વ્યવસ્થા, તાલીમ સંદર્ભે ચેક લિસ્ટ તૈયાર કરવામાં આવેલ. આ ઉપરાંત સમાવેશન સંદર્ભે શાળાની જરૂરિયાત જાણવા માટે મુક્ત જવાબી પ્રશ્નો આ ઉપકરણમાં 5(પાંચ) પ્રશ્નો તૈયાર કરવામાં આવેલ. (આ ઉપકરણ પરિશિષ્ટમાં -૦૧માં સામેલ છે.)

૩.૬ માહિતીનું એકત્રીકરણ

માહિતી એકત્રીકરણ માટે ૮ તાલુકામાં જિલ્લાના ૨૪ એસ.આઈ મિત્રોને સંશોધનમાં તમારી ભૂમિકા ડેટા એકત્ર કરનાર તરીકે નહીં પરંતુ સંશોધક તરીકે તમારે જરૂરી વિગત લાવવાની છે. આ માટે તેમને માર્ગદર્શિકા આપી જરૂરી વિગત કેવી રીતે ભરવાની તેની સમજ આપવામાં આવી. માહિતી ભરનારને માટે આવશ્યક સુચનાઓ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી. તારીખ ૧૩/૦૨/૨૦૨૧ના રોજ

ઓરીએન્ટેશન વર્ગ રાખવામાં આવ્યો હતો.

આ બંને ઉપકરણોમાં માહિતી લેવા જનાર ફિલ્ડ ઈન્વેસ્ટીગેટર પોતે જ માહિતી નોંધવાની છે. એટલે કે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક, અન્ય શિક્ષકો કે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા માહિતી ભરાવવાની નથી. માહિતી લેવા જનાર સંશોધકોએ વ્યક્તિએ સૌ પ્રથમ શાળાનું, શાળામાં ઉપલબ્ધ સંસાધનોનું, શાળામાં થતી શૈક્ષણિક કાર્યવાહીનું તેમજ અન્ય કામગીરીનું અવલોકન કરીને તેમજ શિક્ષકો સાથે ચર્ચા કરીને સમજી લેવાનું આવશ્યક છે. પ્રત્યેક કલમના સંદર્ભમાં પુરેપુરી ચકાસણી કરીને જ માહિતી નોંધવાની છે. આ ઉપકરણ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક કે અન્ય શિક્ષકોને તપાસવા માટે, વાંચવા માટે કે જોવા માટે આપવાના નથી. શાળામાં થતી શૈક્ષણિક કાર્યવાહીનું તેમજ અન્ય કામગીરીનું અવલોકન કરીને તેમજ શિક્ષકો સાથે ચર્ચા કરીને સમજી લેવાનું આવશ્યક છે. પ્રત્યેક કલમના સંદર્ભમાં પુરેપુરી ચકાસણી કરીને જ માહિતી નોંધવાની છે. આ ઉપકરણ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક કે અન્ય શિક્ષકોને તપાસવા માટે, વાંચવા માટે કે જોવા માટે આપવાના નથી. પ્રત્યેક કલમના સંદર્ભમાં તમારા દ્વારા સાચી અને પૂરેપુરી માહિતી મેળવાય અને તેની વ્યવસ્થિત થાય તે અતિ આવશ્યક છે. પ્રત્યેક કલમના સંદર્ભમાં તમારા દ્વારા સાચી અને પૂરેપુરી માહિતી મેળવાય અને તેની વ્યવસ્થિત થાય તે અતિ આવશ્યક છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર અને જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, સાબરકાંઠા દ્વારા આપવામાં આવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચના મુજબ સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર દ્વારા માહિતી એકત્રીત કરવામાં આવેલ હતી. માહિતી એકત્રીકરણ માટે જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર દ્વારા માર્ચ મહિનાના પ્રથમ બે અઠવાડિયા દરમિયાન શાળા મુલાકાત દરમિયાન માર્ગદર્શક સૂચના મુજબ માહિતી એકત્ર કરવા જણાવવામાં આવેલ હતી. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર દ્વારા માહિતી એકત્રીકરણ માટે તા.૧૫/૦૩/૨૦૨૧ થી તા. ૧૯/૦૩/૨૦૨૧ સુધી માહિતી એકત્રીત કરવામાં આવી હતી. પસંદ થયેલ દરેક શાળામાં સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર દ્વારા શાળા મુલાકાત સમયે શાળાના આચાર્ય અને

શાળાના શિક્ષકો પાસે ચેકલિસ્ટ પ્રમાણે વિધાનો વાંચીને સંખ્યાત્મક માહિતી મેળવવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત શાળા નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું.ત્યારબાદ મુક્ત જવાબી પ્રશ્ન પૂછી સમાવેશન સંદર્ભે ભૌતિક સુવિધા અને જરૂરિયાતો માટે પ્રશ્નો પૂછી ગુણાત્મક માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી હતી.ત્યારબાદ આ તમામ એકત્ર થયેલ માહિતીને જી.સી.ઇ.આર.ટી., ગાંધીનગર દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ એક્સેલ સીટમાં એન્ટ્રી કરવામાં આવેલ હતી.

૩.૭ માહિતી વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

અભ્યાસના હેતુઓ અને ઉત્કલ્પનાઓને અનુલક્ષીને સંશોધન પદ્ધતિ અને ઉપકરણની પસંદગી કરવામાં આવે છે. જેમાં પસંદિત ઉપકરણ વડે મેળવેલ માહિતીને ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી કરવા માટે યોગ્ય વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરવી જરૂરી છે. આ માહિતી યોગ્ય રીતે વર્ગીકૃત થાય તો વિશ્લેષણ પ્રક્રિયા સરળ બને છે. માહિતી એકત્રીકરણ દ્વારા મેળવેલ માહિતીનું વિશ્લેષણ કરવું એ મહેનત અને યોગ્ય સૂઝ માંગી લે તેવું કાર્ય છે. માહિતીના વિશ્લેષણને આધારે જ અભ્યાસક ચોક્કસ પ્રકારના નિર્ણયો, અર્થઘટનો, તારણો કે સૂચનાને સ્પષ્ટ ખ્યાલ બાંધી શકે છે. માહિતી એકત્રીકરણ દ્વારા મેળવેલ માહિતીના પૃથક્કરણ માટે વિવિધ આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ વાપરવામાં આવી હતી. અભ્યાસના હેતુઓ અનુસાર પ્રાપ્ત થનાર માહિતીનું ગુણાત્મક કે સંખ્યાત્મક રીતે વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. વળી, સંશોધનનો અભ્યાસ કરનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને તેની યોગ્ય સમજૂતી મળી રહે તે હેતુથી માહિતીનું વર્ગીકરણ કર્યા બાદ યથાસ્થાને સારણીઓ અને ગ્રાફિકલ રજૂઆત પણ કરવામાં આવ્યું હતું. માહિતી પૃથક્કરણની પ્રયુક્તિઓ તેને માટે આવશ્યક કૌશલ્ય, સમયમર્યાદા, અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણની પદ્ધતિ અને ખૂબ જ મહત્વનું તેના પરથી કેવા સામાન્યીકરણો નીકળી શકે વગેરે બાબતોમાં અલગ પડતી હોય છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હેતુને ધ્યાને લઈ સમાવેશન સંદર્ભે ભૌતિક માહિતીનું સંખ્યાત્મક વિશ્લેષણ ટકાવારીની ગણતરી દ્વારા કરવામાં

આવી હતી. તેમજ મુક્ત જવાબી પ્રશ્નોની માહિતીનું વિશ્લેષણ ગુણાત્મક રીતે કન્ટેન્ટ એનાલિસિસ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. જેની વિગતવાર રજૂઆત પ્રકરણ-4 માહિતીનું પૃથકકરણ અને અર્થઘટનોની વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે.

પ્રકરણ -4

માહિતી વિશ્લેષણ અને પૃથક્કરણ પ્રવિધિ

4.1 પ્રાસ્તાવિક

4.2 પ્રતિચારોનું પૃથક્કરણ

4.1 પ્રાસ્તાવિક

પ્રસ્તુત સંસોધનમાં જે માહિતી પ્રાપ્ત થઈ હતી તે માહિતી સમગ્ર સાબરકાંઠા જિલ્લાની શાળાઓના પ્રતિનિધિરૂપ તાલુકા દીઠ પ્રાથમિક શાળાઓના આચાર્યો પાસેથી સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર દ્વારા સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓની માહિતી મેળવવામાં આવી હતી. સાબરકાંઠા જિલ્લાના 8 તાલુકાઓના તાલુકા દીઠ 10 શાળાઓ જેમાં 6 ગ્રામ્ય અને 4 શહેરી શાળાઓ રેન્ડલી પસંદ કરી સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર દ્વારા શાળામાં રૂબરૂ જઈ શાળાના આચાર્ય પાસેથી સ્થળ તપાસ કરી સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓની માહિતી મેળવવામાં આવી હતી. કુલ 80 શાળાઓના આચાર્યોએ ઉક્ત પ્રશ્નાવલીના પ્રતિયાર આપ્યા હતા. આપેલ પ્રતિયારોનું વિધાન વાર અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું.

4.2 પ્રતિયારોનું પૃથક્કરણ

સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓ વિશે માહિતી સંદર્ભેની પ્રશ્નાવલી જીસીઈઆરટી - ગાંધીનગર દ્વારા તૈયાર કરી ગુજરાતના તમામ જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનોમાં મોકલવામાં આવેલ હતી એ રીતે જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન ઇડરને પણ મળી હતી. મળેલ પ્રશ્નાવલી કુલ 15 વિભાગ હતા જેમાં દરેક વિભાગમાં અલગ અલગ વિધાનો હતા અને દરેક વિધાનમાં 'હા' અને 'ના' એમ પ્રતિયાર આપવાના હતા. 15 વિભાગ પૈકી વિભાગ-12,13,14 અને 15 માં મુક્ત વર્ણનાત્મક સ્વરૂપે પ્રતિયાર આપવાના હતા. જિલ્લાના કુલ 8 તાલુકાઓમાંથી તાલુકા દીઠ 10 શાળાઓના 80 મુખ્ય શિક્ષકો પાસેથી સ્કુલ ઇન્સ્પેક્ટર દ્વારા રૂબરૂ જઈ માહિતી મેળવવામાં આવી હતી. શાળાઓના મુખ્ય શિક્ષકો દ્વારા જે પ્રતિયાર પ્રાપ્ત થયા તેનું કલમવાર પૃથક્કરણ કરવામાં આવેલ હતું. મુખ્ય શિક્ષકો દ્વારા જે પ્રતિયારો પ્રાપ્ત થયા તેને સારણી સ્વરૂપે નીચેની સારણી 4.1 માં રજૂ કરવામાં આવી છે.

સારણી 4.1

સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓની વિગત દર્શાવતી સારણી

વિધાન ક્રમ	વિધાન	કુલ શાળાઓની સ્થિતિ (80)		ગ્રામ્ય વિસ્તાર (48)		શહેરી (32)	
		હા	ના	હા	ના	હા	ના
1	શાળા પ્રવેશદ્વાર						
1.1	વિદ્યાર્થી શાળામાં પ્રવેશદ્વાર કે ઝાંપામાંથી પસાર થાય છે ત્યારે નીચેનામાંથી કઈ પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે?						
1.1.1	પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ચડીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.	9	71	5	43	4	28
1.1.2	પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ઉતરીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.	1	79	0	48	1	31
1.1.3	પ્રવેશદ્વારમાંથી શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો રસ્તો સમથળ છે.	71	9	43	5	28	4
1.2	શાળા પ્રવેશદ્વારની સ્થિતિ						
1.2.1	શાળાના પ્રવેશદ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	77	3	46	2	31	1
1.2.2	શાળામાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired(અસ્થી વિકલાંગ) વિદ્યાર્થી પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.	50	30	31	17	19	13
1.2.3	જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે.	27	53	17	31	10	22
1.2.4	શાળામાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
1.2.5	શાળામાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વિશેષ વ્યવસ્થા છે.	4	76	3	45	1	31
2	શાળાના મકાનનો પ્રકાર						
2.1	ફક્ત ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર છે.	29	51	18	30	11	21
2.2	ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને પ્રથમ માળ છે.	47	33	28	20	19	13
2.3	શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)	7	73	2	46	5	27
2.4	ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, પ્રથમ અને દ્વિતીય માળ છે.	10	70	5	43	5	27

2.5	શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે અને બીજા માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)	0	80	0	48	0	32
3	વર્ગખંડ						
3.1	વર્ગખંડમાં પ્રવેશ માટેનો દ્વાર						
3.1.1	વર્ગખંડમાં દ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	79	1	47	1	32	0
3.1.2	વર્ગખંડની બહાર Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે sigage (સંકેતો) મુકવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
3.2	વર્ગખંડમાં સ્વીચબોર્ડની સ્થિતિ						
3.2.1	વર્ગખંડની દીવાલ પર લગાવેલ સ્વીચબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	54	26	35	13	19	13
3.3	વર્ગખંડમાં રાખવામાં આવેલ અધ્યયન સામગ્રી						
3.3.1	વર્ગખંડની દિવાલ પર અધ્યયન સાહિત્ય જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	57	23	32	16	25	7
3.3.2	વર્ગખંડમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લીપીમાં પુસ્તકો કે સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	1	79	1	47	0	32
3.3.3	વર્ગખંડમાં લગાવેલ સાહિત્ય Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરી લગાવેલ છે.	6	74	4	44	2	30
3.3.4	વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ લગાવવામાં આવેલ છે.	30	50	13	35	17	15
3.3.5	વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ વર્ગના તમામ વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	31	49	15	33	16	16
3.4	બ્લેકબોર્ડ						
3.4.1	વર્ગખંડમાં બ્લેકબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ જાતે લખી શકે તેટલી ઊંચાઈ પર લગાવવામાં આવેલ છે.	79	1	47	1	32	0
3.5	હવા ઉજાસની વ્યવસ્થા						
3.5.1	વર્ગખંડમાં હવા ઉજાસ માટે બારીઓ લગાવવામાં આવેલ છે.	80	0	48	0	32	0
3.5.2	વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે લાઈટની વ્યવસ્થા છે.	80	0	48	0	32	0
3.5.3	વર્ગખંડમાં હવા માટે પંખાની વ્યવસ્થા છે.	80	0	48	0	32	0

4	રમત મેદાન						
4.1	શાળામાં રમતગમતનું મેદાન છે.	61	19	35	13	26	6
4.1.1	જો હા તો શાળાના મેદાનમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ જઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	36	44	21	27	15	17
4.2	શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી ઇન્કોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.	14	66	8	40	6	26
4.3	શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી આઉટડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.	5	75	4	44	1	31
5	પ્રયોગશાળા						
5.1	શાળામાં વિવિધ પ્રકારની પ્રયોગશાળાઓ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	32	48	17	31	15	17
5.2	શાળાની વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળામાં મુકવામાં આવેલ સાધનોનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેમ ગોઠવવામાં આવેલ છે.	11	69	8	40	3	29
6	કમ્પ્યુટર લેબ						
6.1	શાળાની કમ્પ્યુટર લેબનો ઉપયોગ Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
6.2	કમ્પ્યુટર લેબમાં ઓડિયો ડિવાઈસની મદદથી Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે.	1	79	1	47	0	32
6.3	કમ્પ્યુટર લેબમાં Hearing Impaired વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
7	શાળામાં પુસ્તકાલય						
7.1	શાળામાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	76	4	45	3	31	1
7.2	શાળામાં આવેલ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	10	70	4	44	6	26
7.3	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવી બ્રેઇલ લીપીમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.	1	79	0	48	1	31
7.4	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.	15	65	7	41	8	24

7.5	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ સાંભળી શકે તેવી ઓડિયો બુક્સ વસાવવામાં આવેલ છે.	2	78	0	48	2	30
7.6	પુસ્તકાલયમાં શાળાના તમામ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાને રાખીને પુસ્તકોની પસંદગી કરવામાં આવેલ છે.	59	21	34	14	25	7
7.7	શાળામાં વર્ગ અનુસાર જે તે વર્ગમાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	14	66	7	41	7	25
8	લોબી						
8.1	શાળામાં લોબીની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	78	2	46	2	32	0
8.2	શાળાની લોબીમાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired વિદ્યાર્થીઓ પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.	59	21	36	12	23	9
8.3	જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર) બનાવવામાં આવેલ છે.	40	40	24	24	16	16
8.4	શાળાની લોબીમાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
8.5	શાળાની લોબીમાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વ્યવસ્થા છે.	13	67	9	39	4	28
8.6	શાળાની લોબીમાં શાળાનો નકશો મુકવામાં આવેલ છે.	2	78	1	47	1	31
8.7	Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે સાંકેતિક સ્વરૂપમાં શાળાનો નકશો લોબીમાં મુકવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
8.8	Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળા પરિસરમાં કે લોબીમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે તે માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવવામાં આવેલ છે.	3	77	3	45	0	32
9	શૌચાલય						
9.1	શાળામાં કન્યાઓ માટે અલગથી શૌચાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	74	6	44	4	30	2
9.2	શાળાના શૌચાલય સ્વચ્છ હાલતમાં જોવા મળેલ છે.	69	11	41	7	28	4
9.3	શાળાના શૌચાલયમાં સ્વચ્છતા માટે પાણીની પુરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	69	11	39	9	30	2
9.4	શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ Orthopedic Impaired (OH) વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે તેમની વ્હીલચેર જઈ શકે તેટલી જગ્યા રાખવામાં આવેલ છે.	36	44	18	30	18	14

9.5	શાળાના શૈયાલયનો ઉપયોગ Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે ત્યાં સુધી પહોંચવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	7	73	3	45	4	28
10	પીવાનું પાણી						
10.1	શાળામાં સ્વચ્છ પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	78	2	46	2	32	0
10.2	શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ વિવિધ ઊંચાઈ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.	60	20	35	13	25	7
10.3	શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.	30	50	16	32	14	18
11	રિસોર્સ સેન્ટરમાં જવા માટેની વ્યવસ્થા						
11.1	શાળાના ક્લસ્ટરમાં રિસોર્સ સેન્ટર આવેલ છે.	17	63	8	40	9	23
11.2	શાળામાં વિવિધ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને નજીકના રિસોર્સ સેન્ટર પર લઈ જવા માટેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	18	62	8	40	10	22
12	તાલીમ અને સમાવેશન સંદર્ભે શાળાની જરૂરિયાત						
12.1	શાળાના તમામ સ્ટાફ પૈકી કેટલા સ્ટાફ સંદર્ભની તાલીમ લીધેલ છે.				676/716		ટકા
12.2	શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે કયા પ્રકારની જરૂરિયાત છે.						
13	શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે કયા રિસોર્સ તથા ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત છે.						
13.1	રિસોર્સ જરૂરિયાત						
13.2	ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત						
14	શાળાને વહિવટ તથા શૈક્ષણિક બાબતો સંદર્ભે સમાવેશનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કયા પ્રકારની તાલીમની જરૂરિયાત છે વિષયો જણાવવા						
15	અન્ય સૂચનો						

વિધાન ક્રમ	વિધાન	કુલ શાળાઓની સ્થિતિ (80)		ગ્રામ્ય વિસ્તાર (48)		શહેરી (32)	
		હા	ના	હા	ના	હા	ના
1	શાળા પ્રવેશદ્વાર						
1.1	વિદ્યાર્થી શાળામાં પ્રવેશદ્વાર કે ઝાંપામાંથી પસાર થાય છે ત્યારે નીચેનામાંથી કઈ પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે?						
1.1.1	પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ચડીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.	9	71	5	43	4	28
1.1.2	પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ઉતરીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.	1	79	0	48	1	31
1.1.3	પ્રવેશદ્વારમાંથી શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો રસ્તો સમથળ છે.	71	9	43	5	28	4
1.2	શાળા પ્રવેશદ્વારની સ્થિતિ						
1.2.1	શાળાના પ્રવેશદ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	77	3	46	2	31	1
1.2.2	શાળામાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired(અસ્થી વિકલાંગ) વિદ્યાર્થી પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.	50	30	31	17	19	13
1.2.3	જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે.	27	53	17	31	10	22
1.2.4	શાળામાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
1.2.5	શાળામાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વિશેષ વ્યવસ્થા છે.	4	76	3	45	1	31
2	શાળાના મકાનનો પ્રકાર						
2.1	ફક્ત ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર છે.	29	51	18	30	11	21
2.2	ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને પ્રથમ માળ છે.	47	33	28	20	19	13
2.3	શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)	7	73	2	46	5	27
2.4	ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, પ્રથમ અને દ્વિતીય માળ છે.	10	70	5	43	5	27

2.5	શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે અને બીજા માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)	0	80	0	48	0	32
3	વર્ગખંડ						
3.1	વર્ગખંડમાં પ્રવેશ માટેનો દ્વાર						
3.1.1	વર્ગખંડમાં દ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	79	1	47	1	32	0
3.1.2	વર્ગખંડની બહાર Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે sigage (સંકેતો) મુકવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
3.2	વર્ગખંડમાં સ્વીચબોર્ડની સ્થિતિ						
3.2.1	વર્ગખંડની દીવાલ પર લગાવેલ સ્વીચબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	54	26	35	13	19	13
3.3	વર્ગખંડમાં રાખવામાં આવેલ અધ્યયન સામગ્રી						
3.3.1	વર્ગખંડની દિવાલ પર અધ્યયન સાહિત્ય જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	57	23	32	16	25	7
3.3.2	વર્ગખંડમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લીપીમાં પુસ્તકો કે સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	1	79	1	47	0	32
3.3.3	વર્ગખંડમાં લગાવેલ સાહિત્ય Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરી લગાવેલ છે.	6	74	4	44	2	30
3.3.4	વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ લગાવવામાં આવેલ છે.	30	50	13	35	17	15
3.3.5	વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ વર્ગના તમામ વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	31	49	15	33	16	16
3.4	બ્લેકબોર્ડ						
3.4.1	વર્ગખંડમાં બ્લેકબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ જાતે લખી શકે તેટલી ઊંચાઈ પર લગાવવામાં આવેલ છે.	79	1	47	1	32	0
3.5	હવા ઉજાસની વ્યવસ્થા						
3.5.1	વર્ગખંડમાં હવા ઉજાસ માટે બારીઓ લગાવવામાં આવેલ છે.	80	0	48	0	32	0
3.5.2	વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે લાઈટની વ્યવસ્થા છે.	80	0	48	0	32	0
3.5.3	વર્ગખંડમાં હવા માટે પંખાની વ્યવસ્થા છે.	80	0	48	0	32	0

4	રમત મેદાન						
4.1	શાળામાં રમતગમતનું મેદાન છે.	61	19	35	13	26	6
4.1.1	જો હા તો શાળાના મેદાનમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ જઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	36	44	21	27	15	17
4.2	શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી ઇન્કોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.	14	66	8	40	6	26
4.3	શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી આઉટડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.	5	75	4	44	1	31
5	પ્રયોગશાળા						
5.1	શાળામાં વિવિધ પ્રકારની પ્રયોગશાળાઓ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	32	48	17	31	15	17
5.2	શાળાની વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળામાં મુકવામાં આવેલ સાધનોનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેમ ગોઠવવામાં આવેલ છે.	11	69	8	40	3	29
6	કમ્પ્યુટર લેબ						
6.1	શાળાની કમ્પ્યુટર લેબનો ઉપયોગ Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
6.2	કમ્પ્યુટર લેબમાં ઓડિયો ડિવાઈસની મદદથી Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે.	1	79	1	47	0	32
6.3	કમ્પ્યુટર લેબમાં Hearing Impaired વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
7	શાળામાં પુસ્તકાલય						
7.1	શાળામાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	76	4	45	3	31	1
7.2	શાળામાં આવેલ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	10	70	4	44	6	26
7.3	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવી બ્રેઇલ લીપીમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.	1	79	0	48	1	31
7.4	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.	15	65	7	41	8	24

7.5	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ સાંભળી શકે તેવી ઓડિયો બુક્સ વસાવવામાં આવેલ છે.	2	78	0	48	2	30
7.6	પુસ્તકાલયમાં શાળાના તમામ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાને રાખીને પુસ્તકોની પસંદગી કરવામાં આવેલ છે.	59	21	34	14	25	7
7.7	શાળામાં વર્ગ અનુસાર જે તે વર્ગમાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	14	66	7	41	7	25
8	લોબી						
8.1	શાળામાં લોબીની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	78	2	46	2	32	0
8.2	શાળાની લોબીમાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired વિદ્યાર્થીઓ પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.	59	21	36	12	23	9
8.3	જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર) બનાવવામાં આવેલ છે.	40	40	24	24	16	16
8.4	શાળાની લોબીમાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
8.5	શાળાની લોબીમાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વ્યવસ્થા છે.	13	67	9	39	4	28
8.6	શાળાની લોબીમાં શાળાનો નકશો મુકવામાં આવેલ છે.	2	78	1	47	1	31
8.7	Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે સાંકેતિક સ્વરૂપમાં શાળાનો નકશો લોબીમાં મુકવામાં આવેલ છે.	0	80	0	48	0	32
8.8	Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળા પરિસરમાં કે લોબીમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે તે માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવવામાં આવેલ છે.	3	77	3	45	0	32
9	શૌચાલય						
9.1	શાળામાં કન્યાઓ માટે અલગથી શૌચાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.	74	6	44	4	30	2
9.2	શાળાના શૌચાલય સ્વચ્છ હાલતમાં જોવા મળેલ છે.	69	11	41	7	28	4
9.3	શાળાના શૌચાલયમાં સ્વચ્છતા માટે પાણીની પુરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	69	11	39	9	30	2
9.4	શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ Orthopedic Impaired (OH) વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે તેમની વ્હીલચેર જઈ શકે તેટલી જગ્યા રાખવામાં આવેલ છે.	36	44	18	30	18	14

9.5	શાળાના શૈયાલયનો ઉપયોગ Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે ત્યાં સુધી પહોંચવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	7	73	3	45	4	28
10	પીવાનું પાણી						
10.1	શાળામાં સ્વચ્છ પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	78	2	46	2	32	0
10.2	શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ વિવિધ ઊંચાઈ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.	60	20	35	13	25	7
10.3	શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.	30	50	16	32	14	18
11	રિસોર્સ સેન્ટરમાં જવા માટેની વ્યવસ્થા						
11.1	શાળાના ક્લસ્ટરમાં રિસોર્સ સેન્ટર આવેલ છે.	17	63	8	40	9	23
11.2	શાળામાં વિવિધ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને નજીકના રિસોર્સ સેન્ટર પર લઈ જવા માટેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	18	62	8	40	10	22
12	તાલીમ અને સમાવેશન સંદર્ભે શાળાની જરૂરિયાત						
12.1	શાળાના તમામ સ્ટાફ પૈકી કેટલા સ્ટાફ સંદર્ભની તાલીમ લીધેલ છે.				676/716		ટકા
12.2	શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે કયા પ્રકારની જરૂરિયાત છે.						
13	શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે કયા રિસોર્સ તથા ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત છે.						
13.1	રિસોર્સ જરૂરિયાત						
13.2	ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત						
14	શાળાને વહિવટ તથા શૈક્ષણિક બાબતો સંદર્ભે સમાવેશનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કયા પ્રકારની તાલીમની જરૂરિયાત છે વિષયો જણાવવા						
15	અન્ય સૂચનો						

સારણી 4.1નું વિભાગવાર વિધાનવાર અર્થઘટન નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યું છે.

વિભાગ-1 શાળા પ્રવેશદ્વાર

1.1 વિદ્યાર્થી શાળામાં પ્રવેશદ્વાર કે ઝાંપામાંથી પસાર થાય છે ત્યારે નીચેનામાંથી કઈ પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે?

1.1.1 પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ચડીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 9 (11.25%) શાળાઓમાં પગથિયા ચડીને વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં પ્રવેશ કરે છે, જેમાં 5 (10.42%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 4 (12.5%) શહેરી વિસ્તારની છે.

1.1.2 પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ઉતરીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 1 (1.25%) શાળાઓમાં પગથિયા ઉતરીને વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં પ્રવેશ કરે છે જેમાં ગ્રામ્ય વિસ્તારની એક પણ શાળા નથી, જ્યારે 1 (3.12%) શહેરી વિસ્તારની છે.

1.1.3 પ્રવેશદ્વારમાંથી શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો રસ્તો સમથળ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 71 શાળાઓમાં પ્રવેશ મેળવવાનો રસ્તો સમથળ છે જેમાં 43 (89.58%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 28 (87.5%) શહેરી વિસ્તારની છે.

1.2 શાળા પ્રવેશદ્વારની સ્થિતિ

1.2.1 શાળાના પ્રવેશદ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 77 (96.25%) શાળાના પ્રવેશદ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે જેમાં 46 (95.83%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને 28 (87.5%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

1.2.2 શાળામાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired(અસ્થી વિકલાંગ) વિદ્યાર્થી પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 50 (62.5%) શાળાઓમાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired(અસ્થી વિકલાંગ) વિદ્યાર્થી પસાર થઈ શકે તેવા

રેમ્પની વ્યવસ્થા છે. જેમાં **31 (64.58%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **19 (59.38%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

1.2.3 જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **27 (56.25%)** શાળાઓમાં રેમ્પ નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે. જેમાં **17 (35.41%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **10 (31.25%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

1.2.4 શાળામાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળાના પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ નથી.

1.2.5 શાળામાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વિશેષ વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **4 (5%)** શાળાઓમાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વિશેષ વ્યવસ્થા છે. જેમાં **3 (6.25%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **1 (3.12%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

2 શાળાના મકાનનો પ્રકાર

2.1 ફક્ત ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **29 (36.25%)** શાળાઓમાં ફક્ત ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર છે જેમાં **18 (37.5%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **11 (34.38%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

2.2 ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને પ્રથમ માળ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **47(58.75%)** શાળાઓમાં ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને પ્રથમ માળ છે. જેમાં **28 (58.33%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **19 (59.38%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

2.3 શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **7 (8.75%)** શાળાઓમાં ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે. જેમાં **2 (4.16%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **0** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

2.4 ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, પ્રથમ અને દ્વિતીય માળ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **10 (12.5%)** શાળાઓમાં ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને દ્વિતીય માળ છે. જેમાં **5 (10.41%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **5 (15.62%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

2.5 શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે અને બીજા માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી માત્ર એક શાળામાં ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે અને બીજા માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે. જેમાં ગ્રામ્ય વિસ્તારની એક પણ શાળા નથી.

3. વર્ગખંડ

3.1 વર્ગખંડમાં પ્રવેશ માટેનો દ્વાર

3.1.1 વર્ગખંડમાં દ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **79 (98.75%)** શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં દ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે. જેમાં **47 (97.91%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **32 (100%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.1.2 વર્ગખંડની બહાર Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે signage (સંકેતો) મુકવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **100** શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળામાં વર્ગખંડની બહાર Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે signage (સંકેતો) મુકવામાં આવેલ નથી.

3.2 વર્ગખંડમાં સ્વીચબોર્ડની સ્થિતિ

3.2.1 વર્ગખંડની દીવાલ પર લગાવેલ સ્વીચબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **54 (67.5%)** શાળાઓમાં વર્ગખંડની દીવાલ પર લગાવેલ સ્વીચબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે. જેમાં **35 (72.91%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **19 (39.58%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.3 વર્ગખંડમાં રાખવામાં આવેલ અધ્યયન સામગ્રી

3.3.1 વર્ગખંડની દિવાલ પર અધ્યયન સાહિત્ય જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **57 (71.25%)** શાળાઓમાં વર્ગખંડની દિવાલ પર અધ્યયન સાહિત્ય જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે. જેમાં **32 (66.67%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **25 (78.13%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.3.2 વર્ગખંડમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લીપીમાં પુસ્તકો કે સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **1 (1.25%)** શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લીપીમાં પુસ્તકો કે સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **1 (2.08%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે.

3.3.3 વર્ગખંડમાં લગાવેલ સાહિત્ય Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરી લગાવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **6 (7.5%)** શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં લગાવેલ સાહિત્ય Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરી લગાવેલ છે. જેમાં **4 (8.33%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **2 (6.25%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.3.4 વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ લગાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **30 (37.5%)** શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ લગાવવામાં આવેલ છે. જેમાં **13(27.08%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **17 (53.12%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.3.5 વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ વર્ગના તમામ વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 31 (38.75%) શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ વર્ગના તમામ વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે. જેમાં 15 (31.25%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 16 (50%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.4 બ્લેકબોર્ડ

3.4.1 વર્ગખંડમાં બ્લેકબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ જાતે લખી શકે તેટલી ઊંચાઈ પર લગાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 79 (98.75%) શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં બ્લેકબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ જાતે લખી શકે તેટલી ઊંચાઈ પર લગાવવામાં આવેલ છે. જેમાં 47(97.9%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 32(100%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

3.5 હવા ઉજાસની વ્યવસ્થા

3.5.1 વર્ગખંડમાં હવા ઉજાસ માટે બારીઓ લગાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી તમામ શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં હવા ઉજાસ માટે બારીઓ લગાવવામાં આવેલ છે.

3.5.2 વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે લાઈટની વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી તમામ શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે લાઈટની વ્યવસ્થા છે.

3.5.3 વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે પંખાની વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી તમામ શાળાઓમાં વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે પંખાની વ્યવસ્થા છે.

4. રમત મેદાન

4.1 રમતનું મેદાન છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 61 (76.25%) શાળાઓમાં રમતનું મેદાન છે. જેમાં 35 (72.91%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 26 (81.25%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

4.1.1 જો હા તો શાળાના મેદાનમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ જઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **36(45%)** શાળાઓમાં શાળાના મેદાનમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ જઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **21(43.75)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **15(46.87)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

4.2 શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી ઇન્ડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **14 (17.5%)** શાળાઓમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી ઇન્ડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે. જેમાં **8(16.67%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **6 (18.75%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

4.3 શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી આઉટડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **5 (6.25%)** શાળાઓમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી આઉટડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે. જેમાં **4 (8.33%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **1 (3.12%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

5 પ્રયોગશાળા

5.1 શાળામાં વિવિધ પ્રકારની પ્રયોગશાળાઓ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **32 (40%)** શાળાઓમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રયોગશાળાઓ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **17 (35.41%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **15 (46.88%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

5.2 શાળાની વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળામાં મુકવામાં આવેલ સાધનોનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેમ ગોઠવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **11 (13.75%)** શાળાઓમાં શાળાની વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળામાં મુકવામાં આવેલ સાધનોનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ

કરી શકે તેમ ગોઠવવામાં આવેલ છે.જેમાં **8(16.67%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **3 (9.37%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

6. કમ્પ્યુટર લેબ

6.1 શાળાની કમ્પ્યુટર લેબનો ઉપયોગ **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળામાં શાળાની કમ્પ્યુટર લેબનો ઉપયોગ **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ નથી.

6.2 કમ્પ્યુટર લેબમાં ઓડિયો ડિવાઈસની મદદથી **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી માત્ર ગ્રામ્ય વિસ્તારની એક જ શાળામાં કમ્પ્યુટર લેબમાં ઓડિયો ડિવાઈસની મદદથી **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે.

6.3 કમ્પ્યુટર લેબમાં **Hearing Impaired** વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળામાં શાળામાં કમ્પ્યુટર લેબમાં **Hearing Impaired** વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ નથી.

7. શાળામાં પુસ્તકાલય

7.1 શાળામાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **76 (97.43%)** શાળાઓમાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **45 (93.75%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **31(96.88%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

7.2 શાળામાં આવેલ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **10 (12.5%)** શાળાઓમાં આવેલ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.જેમાં **4 (8.33%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **6 (18.75%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

7.3 શાળાના પુસ્તકાલયમાં **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવી બ્રેઇલ લીપીમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી માત્ર શહેરી વિસ્તારની એક જ શાળાના પુસ્તકાલયમાં **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવી બ્રેઇલ લીપીમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.

7.4 શાળાના પુસ્તકાલયમાં **Low vision** ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **15 (18.75%)** શાળાઓમાં શાળાના પુસ્તકાલયમાં **Low vision** ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે. જેમાં **7 (14.58%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **8 (25%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

7.5 શાળાના પુસ્તકાલયમાં **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ સાંભળી શકે તેવી ઓડિયો બુક્સ વસાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી માત્ર શહેરી વિસ્તારની બે જ શાળાઓમાં શાળાના પુસ્તકાલયમાં **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ સાંભળી શકે તેવી ઓડિયો બુક્સ વસાવવામાં આવેલ છે..

7.6 પુસ્તકાલયમાં શાળાના તમામ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાને રાખીને પુસ્તકોની પસંદગી કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **59 (73.75%)** શાળાઓમાં પુસ્તકાલયમાં શાળાના તમામ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાને રાખીને પુસ્તકોની પસંદગી કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **34(70.83%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે **25 (78.13%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

7.7 શાળામાં વર્ગ અનુસાર જે તે વર્ગમાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **14 (17.5%)** શાળાઓમાં વર્ગ અનુસાર જે તે વર્ગમાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **7 (14.58%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **7 (21.88%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

8. લોબી

8.1 શાળામાં લોબીની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી શહેરી વિસ્તારની માત્ર બે શાળાઓ સિવાય તમામ શાળાઓમાં લોબીની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.

8.2 શાળાની લોબીમાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા **Orthopedic Impaired** વિદ્યાર્થીઓ પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 59(73.75%) શાળાઓમાં શાળાની લોબીમાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા **Orthopedic Impaired** વિદ્યાર્થીઓ પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે. જેમાં 36 (75%)શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 25 (78.12%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

8.3 જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 40 (50%) શાળાઓમાં રેમ્પ નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે. જેમાં 24 (50%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને 16 (50%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

8.4 શાળાની લોબીમાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળાની લોબીમાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ નથી.

8.5 શાળાની લોબીમાં **Visually Impaired** વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વ્યવસ્થા છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 49 (49%) શાળાઓમાં શાળાની લોબીમાં **Visually Impaired** વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વ્યવસ્થા છે.જેમાં 26 (43.33%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની જ્યારે 23(57.5%)શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

8.6 શાળાની લોબીમાં શાળાનો નકશો મુકવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી ગ્રામ્ય વિસ્તારની એક શાળા અને શહેરી વિસ્તારની એક શાળામાં શાળાની લોબીમાં શાળાનો નકશો મુકવામાં આવેલ છે.

8.7 Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે સાંકેતિક સ્વરૂપમાં શાળાનો નકશો લોબીમાં મુકવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળામાં **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ માટે સાંકેતિક સ્વરૂપમાં શાળાનો નકશો લોબીમાં મુકવામાં આવેલ નથી.

8.8 Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળા પરિસરમાં કે લોબીમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે તે માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 3 (3.75%) શાળાઓમાં **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળા પરિસરમાં કે લોબીમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે તે માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવવામાં આવેલ છે. જે ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે.

9 શૌચાલય

9.1 શાળામાં કન્યાઓ માટે અલગથી શૌચાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 74 (92.5%) શાળાઓમાં કન્યાઓ માટે અલગથી શૌચાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેમાં 44(91.67%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 30(93.75%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

9.2 શાળાના શૌચાલય સ્વચ્છ હાલતમાં જોવા મળેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 69 (86.25%) શાળાઓમાં શાળાના શૌચાલય સ્વચ્છ હાલતમાં જોવા મળેલ છે. જેમાં 41(85.41%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 28(87.5%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

9.3 શાળાના શૌચાલયમાં સ્વચ્છતા માટે પાણીની પુરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 69 (86.25%) શાળાઓમાં શાળાના શૌચાલયમાં સ્વચ્છતા માટે પાણીની પુરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. જેમાં 39 (81.25%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 30 (93.75%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

9.4 શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ **Orthopedic Impaired (OH)** વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે તેમની વ્હીલચેર જઈ શકે તેટલી જગ્યા રાખવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **36 (45%)** શાળાઓમાં શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ **Orthopedic Impaired (OH)** વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે તેમની વ્હીલચેર જઈ શકે તેટલી જગ્યા રાખવામાં આવેલ છે. જેમાં **18 (37.5%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **18 (56.25%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

9.5 શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે ત્યાં સુધી પહોંચવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **7 (8.75%)** શાળાઓમાં શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ **Visually Impaired** વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે ત્યાં સુધી પહોંચવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. જેમાં **3 (6.25%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **3 (9.37%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

10 પીવાનું પાણી

10.1 શાળામાં સ્વચ્છ પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી માત્ર બે શાળાઓ સિવાય તમામમાં સ્વચ્છ પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

10.2 શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ વિવિધ ઊંચાઈ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ **80** શાળાઓ પૈકી **60 (75%)** શાળાઓમાં શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ વિવિધ ઊંચાઈ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે. જેમાં **35 (72.91%)** શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને **25 (78.12%)** શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

10.3 શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 30 (37.5%) શાળાઓમાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે. જેમાં 16 (33.33%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને 14 (43.75%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

11 રિસોર્સ સેન્ટરમાં જવા માટેની વ્યવસ્થા

11.1 શાળાના ક્લસ્ટરમાં રિસોર્સ સેન્ટર આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 17 (21.25%) શાળાઓમાં ક્લસ્ટરમાં રિસોર્સ સેન્ટર આવેલ છે. જેમાં 8 (16.67%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે જ્યારે 9(28.12%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

11.2 શાળામાં વિવિધ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને નજીકના રિસોર્સ સેન્ટર પર લઈ જવા માટેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.

ઉપરોક્ત વિધાનના સંદર્ભે કુલ 80 શાળાઓ પૈકી 18 (22.5%) શાળાઓમાં વિવિધ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને નજીકના રિસોર્સ સેન્ટર પર લઈ જવા માટેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.જેમાં 8 (16.67%) શાળાઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારની છે અને 10 (31.25%) શાળાઓ શહેરી વિસ્તારની છે.

12. તાલીમ અને સમાવેશન સંદર્ભે શાળાની જરૂરિયાત

12.1 શાળાના તમામ સ્ટાફ પૈકી કેટલા સ્ટાફ સંદર્ભની તાલીમ લીધેલ છે.

કુલ 716 શિક્ષકો પૈકી 676 મિત્રોએ તાલીમ લીધેલ છે એટલે કે લગભગ 94.41% એ તાલીમ મેળવેલ છે.

12.2 શાળાઓને સમાવેશન સંદર્ભે નીચે મુજબની જરૂરિયાત છે.

- LV & HA વિદ્યાર્થીઓ માટેના વિશેષ મટીરીયલની જરૂરિયાત છે. V.I. વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળાનો નકશો તથા ટેકટાઇલ્સ લગાવવાની જરૂરિયાત છે.
- સમાવેશન સંદર્ભે તમામ વર્ગોમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે રેમ્પની વ્યવસ્થા કરવી તથા વિઝ્યુઅલ એમ્પાઇર વિદ્યાર્થીઓ માટે રમત-ગમતના સાધનો વસાવવા
- પ્રથમ માળે જવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થાની જરૂરિયાત જણાય છે.

- વહીલ ચેર, V.I. & H.I. માટે ડિજિટલ સાધનસામગ્રી સહાય તથા અન્ય રમત-ગમતના સાધનોની જરૂરીયાત છે.
- બ્રેઇલ લિપિના પુસ્તકો તથા અન્ય સાહિત્ય ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય, તમામ દિવ્યાંગ બાળકો ઉપયોગ કરી શકે તેવા રમત ગમત ના સાધનો ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય.
- Brail તથા મોટા font માં પુસ્તકો, TEXT TILE લગાવવી, HA માટે HEADPHONE, વિકલાંગ બાળકો માટે રમવાના સાધનો.
- ભૌતિક સુવિધાની ખાસ જરૂર છે. વર્ગખંડની જરૂર છે. તેની સાથે રેમ્પની સગવડ પણ જરૂરી છે. શૌચાલયની પણ જરૂરિયાત છે.
- વિઝ્યુઅલ imperial વિદ્યાર્થીઓ માટે textiles, શાળા કક્ષાએ વિલચેર, નોમ્સ મુજબ શાળાના મેન ગેટ નો રેમ્પ, વિકલાંગ બાળકો માટે રમવાના ઇન્ડોર અને આઉટડોર ગેમ્સ ના સાધનો, અલગ લાયબ્રેરી અને પ્રયોગ શાળા તેમજ કમ્પ્યુટર લેબ.
- શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે દિવ્યાંગ બાળકો માટે આઉટડોર રમત રમી શકે તેવા સાધનો જરૂરિયાત છે તેમજ ભૌતિક સુવિધા ના માળખામાં ફેરફાર માટેની જરૂરિયાત છે

13.1 શાળાઓને રિસોર્સની બાબતમાં નીચે મુજબ જરૂરિયાત છે.

- CRC રૂમમાં આસપાસની શાળાઓ આવી શકે તે રીતે રિસોર્સ રૂમની જરૂર છે.
- બ્રેઇલ લિપિમાં પુસ્તકો, લો વિઝન બાળકો માટેના પુસ્તકો. શાળામાં દિવ્યાંગ બાળકો માટે કોઈપણ પ્રકારના રિસોર્સ નથી જેથી દિવ્યાંગ બાળકો માટે જરૂરી તમામ રિસોર્સ ની જરૂરિયાત છે.
- રમત-ગમતના સાધનો, સાંકેતિક નકશાઓ, મલ્ટીમીડિયા પ્રોજેક્ટર
- વહીલ ચેર, વ્યક્તિ/વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લિપિમાં પુસ્તકો-સાહિત્ય, ઓડિયો બુક્સ, Indoor-Outdoor રમત-ગમતનાં સાધનો, કમ્પ્યુટર લેબ, મલ્ટિમીડિયા પ્રોજેક્ટર અને તેનાં ઉપકરણો, સંકેતો, LV વ્યક્તિ/વિદ્યાર્થીઓ માટેનાં પુસ્તકો તેમજ સાહિત્ય વગેરે....
- અંદાજે 2 મહિના પહેલા રિસોર્સ રૂમ મંજૂર થયેલ છે પણ એ માટે શાળા પાસે ઓરડો નથી છતાં ઓરડો ફાળવેલ છે. ફીટ આવેલ છે પણ ફીટ કરેલ નથી.
- વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા વિદ્યાર્થીઓ ઉપયોગ કરી શકે તેવી સુવિધાઓ સાથેની કોમ્પ્યુટર લેબની જરૂરિયાત છે. બ્રેઇલ લિપી અને ઓડિયો બુકની સુવિધા સાથેની લાઇબ્રેરીની જરૂરિયાત છે.
- દિવ્યાંગો માટેના સાધનો અને રમતના સાધનો ની જરૂર.
- રિસોર્સ સેન્ટર ઉપલબ્ધ ન હોવાથી ક્લસ્ટર કક્ષાએ રિસોર્સ ઉપલબ્ધ કરવો જરૂરી છે

13.2 શાળાઓને નીચે મુજબ જેવા ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત છે.

- દિવ્યાંગ બાળકો ઊપયોગ કરી શકે તેવી પ્રયોગશાળા.
- ઇન્ડોર અને આઉટડોર રમતગમતના સાધનોની જરૂરિયાત છે.
- શાળાના ફરતે સંરક્ષણ દિવાલ/કોટની જરૂરિયાત છે.
- દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને બીજા તથા ત્રીજા માળે પહોંચવા માટે રેમ્પ/લિફ્ટની સુવિધાની જરૂરિયાત છે.
- બાળકોની જરૂરિયાત મુજબ પીવાના પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ઇન્ડોર અને આઉટડોર રમતના સાધનો વિકસાવવા જોઈએ.
- સમાવેશી શાળા સંદર્ભે પીવાના પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી છે.
- દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશિષ્ટ તથા તમામ સુવિધાઓ સાથેના નવા વર્ગખંડોની જરૂરિયાત છે.
- નેશનલ નોર્મ્સ અનુસાર વિવિધ રેમ્પ, ા વ્યક્તિ/ વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે તેમજ લોબીમાં ટેક્સટાઇલ, વર્ગખંડ સ્વિચબોર્ડ, લોબીમાં હરવા-ફરવા માટેની વ્યવસ્થા, સાંકેતિક નકશાઓ તેમજ દિવ્યાંગ બાળકો માટે અલાયદું શૌચાલય.
- સેનીટેશનમાં રેમ્પની જરૂરિયાત છે
- પ્રવેશ દ્વાર ઢાળ અતિશય હોવાના કારણે તેમાં અન્ય વ્યવસ્થા કરવાની જરૂરિયાત જણાય છે
- દિવ્યાંગ બાળકો ઊપયોગ કરી શકે તેવી પ્રયોગશાળા
- ટ્રેક ટાઇલ્સ ની જરૂરિયાત
- વિકલાંગ બાળકોને શાળામાં હરી ફરી શકે તેવા સાધનસામગ્રી જેવીકે વિલચેર, રેલિંગ ચેર, hearing હેડ જેવા સાધનો ઉપલબ્ધ કરાવવા.
- બોયઝ માટે અલગ ટોયલેટ ની જરૂર, શાળાના રૂમની રીપેરીંગ ની જરૂર
- શાળા ડેમેજ છે વર્ગખંડ ની જરૂરિયાત જ્ઞાનકુંજ પ્રોજેક્ટ ની જરૂરિયાત
- ઉપલબ્ધ સુવિધાઓ માં કેવા પ્રકારનો ફેરફાર કરવો જોઈએ તેના માર્ગદર્શનની જરૂર છે
- અંધ બાળકો માટેની સાધન સામગ્રી ની જરૂરિયાત છે

14. શાળાઓને વહિવટ તથા શૈક્ષણિક બાબતો સંદર્ભે સમાવેશનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં નીચે જેવા વિષયોમાં તાલીમની જરૂરિયાત છે.

- એક કરતાં વધુ દિવ્યાંગતા વિશે કઈ રીતે જાણવું તેની તાલીમ, સમાવેશન સંદર્ભે પ્રેક્ટિકલ તાલીમ જરૂરી.
- દિવ્યાંગ બાળકો કોઈ લઘુતાગ્રંથિ ન પડાય તેવી લાગણી સભર તાલીમ ની જરૂરિયાત છે.

- એક કરતાં વધુ દિવ્યાંગતા વિશે કઈ રીતે જાણવું તેની તાલીમ, સમાવેશન સંદર્ભે પ્રેક્ટિકલ તાલીમ જરૂરી.
- શાળાના અન્ય વિદ્યાર્થીઓનો, દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ સાથે સૌહાર્દપૂર્ણ અને લાગણીસભર વ્યવહાર માટે બાળકો માટેનો કોર્સ.
- V.I. & H.I. વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા માટેની પદ્ધતિ તથા સાધનોના ઉપયોગ દ્વારા શીખવવા અંગે માર્ગદર્શન તાલીમ.
- કેટેગરી મુજબ અલગ અલગ તાલીમ તથા બાળકોની ઓળખની બેઝીક તાલીમ હોવી જોઈએ.
- તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ઓળખી શકાય તથા તેનો સમાવેશ કરી શકાય તેવી પ્રેક્ટિકલ તાલીમ જરૂરી છે.
- વિવિધ પ્રકારની વિકલાંગતા ઓળખવી તેમજ તેમના સમાવેશી શિક્ષણ માટે સઘનતાલીમ.
- વિશેષ સાવચેતીના વિષયોની તાલીમ.
- વિવિધ પ્રકારની વિકલાંગતા ઓળખવી તેમજ તેમના સમાવેશી શિક્ષણ માટે સઘન તાલીમ

15. અન્ય સૂચનો

- પીવાના પાણી માટે વિદ્યાર્થીઓના મુજબ નળની વ્યવસ્થા, ટોયલેટ બ્લોકમાં ફેરફારની જરૂરિયાત, કમ્પ્યુટરલેબની જરૂરિયાત, braille lipi ના પુસ્તકો તથા ટેકસટાઇલ અને વિઝ્યુઅલ impired માટે દિશા નિર્દેશ પાટીયા ની જરૂરિયાત.
- તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતાં વિદ્યાર્થીઓ માટે સ્પેશિયલ શિક્ષકની નિમણૂક કરવી જોઈએ.
- વિકલાંગ બાળકો માટે સ્પેશિયલ શિક્ષકની નિમણૂક તથા તેમની કામગીરીનું મોનિટરીંગ
- અલગ ઓફિસ રૂમની તેમજ પ્રયોગશાળા ની જરૂરિયાત છે.
- વિકલાંગ બાળકો જોડે રસથી કામ કરે તેવા શિક્ષકને સ્વેચ્છાએ જવાબદારીની વહેંચણી કરવી. અને આવા શિક્ષકોને પ્રોત્સાહિત કરવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ

પ્રકરણ-5

સંશોધન સારાંશ,તારણો અને શૈક્ષણિક ફલિતાર્થ

5.1 પ્રાસ્તાવિક

5.2 સંશોધન સારાંશ

5.3 હેતુઓની ચકાસણી

5.4 સંશોધનના મુખ્ય તારણો

5.5 શૈક્ષણિક ફલિતાર્થ

5.1 પ્રાસ્તાવિક

સ્વતંત્રતા પછી ભારતમાં શિક્ષણનો વિકાસ ઝડપી થવા લાગ્યો . લોકો શિક્ષણ પ્રત્યે વધુ જાગૃત બન્યા. બીજી બાજુ ભારતમાં વસ્તી પણ ઝડપથી વધી. શાળા-કોલેજોની માંગ વધી. અમુક લોકો આર્થિક રીતે વધુમાં વધુ સક્ષમ થવા લાગ્યા. સરકારી શાળાઓ કરતાં ખાનગી શાળા નું પ્રમાણ વધવા લાગ્યું ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં શાળાઓની અછત સર્જવા લાગી. લોકો ધંધા રોજગાર માટે મોટા શહેરો તરફ આવવા લાગ્યા.શહેરોમાં વસતીનું ભારણ વધ્યું ત્યાં પણ સરકારી શાળાઓની ઉણપ વર્તાવા લાગી પરિણામે ખાનગી શાળા નું જોર વધવા લાગ્યું પરંતુ ખાનગી શાળાઓમાં ફીનું ધોરણ સામાન્ય લોકોને પોસાય તેવું ન હતું. તેમ છતાં ખાનગી શાળાઓમાં શિક્ષણ પ્રત્યે ખાસ કાળજી લેવાય છે તેવું લોકો માનતા હતા પરિણામે ખાનગી ઝડપ તે લોકોની દોડ વધી આવી શાળા ઊંચી ફી વસુલવા લાગી. સરકાર જરૂરિયાત મુજબ શાળાઓ શરૂ કરવામાં અને સરકારી સંસ્થાઓમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળું શિક્ષણ આપવામાં નિષ્ફળ શિક્ષણના સંદર્ભમાં ભારતીય સમાજ ચાર વર્ગમાં વહેંચાઈ ગયો. એક વર્ગ ખૂબ સારી ભૌતિક સુવિધા ધરાવતી એવી શાળાઓ પસંદ કરી કે જેમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સિમિત હોય અને દરેક વિદ્યાર્થીનું વ્યક્તિગત ધ્યાન રાખવામાં આવે છે આવી શાળાઓ ખૂબ ઉચ્ચ આર્થિક સ્થિતિ ધરાવતા લોકોને પોસાય તેવી બનીને રહી ગઈ. બીજા વર્ગમાં એવા લોકો આવે છે જેઓ ગમે તે ભોગે પોતાના બાળકોને ખાનગી શાળામાં અભ્યાસ કરવા માંગે છે જેમાં ઉચ્ચ મધ્યમ વર્ગ અને મધ્યમ વર્ગના લોકોનો સમાવેશ થાય ત્રીજા વર્ગમાં એવા લોકો આવે છે કે જેઓ શિક્ષણ પ્રત્યે થોડા ઘણા અથવા સારી રીતે જાગૃત છે પરંતુ ખાનગી શાળાઓના ખર્ચ ઉઠાવી શકતા નથી તેઓ પોતાના બાળકોને સરકારી શાળામાં દાખલ કરાવે છેલ્લા વર્ગમાં એવા લોકોનો સમાવેશ થાય છે કે જેવો અત્યંત ગરીબ છે અને અભણ છે અથવા શિક્ષણ પ્રત્યે બેદરકાર છે અથવા તો જીવન જીવે છે અથવા તેમના રહેણાંક વિસ્તાર થી ઘણી દૂરના વિસ્તારમાં સરકારી શાળાઓની સગવડ મળે આવા લોકોના બાળકો શાળામાં પ્રવેશ મેળવતા જ નથી અથવા પ્રવેશઆવા લોકોના બાળકો શાળામાં પ્રવેશ મેળવતા જ નથી અથવા પ્રવેશ મેળવે છે તો અધવચ્ચેથી અભ્યાસ છોડી દે છે આવા લોકોનું હજી પણ ખૂબ મોટું પ્રમાણ જોવા મળે અભણ લોકો કોઈ પણ દેશ માટે મોટાભાગે જવાબદારી બનતા હોય છે ભારતીય બંધારણની કલમ 45માં પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકોને મફત ફરજિયાત અને સાર્વત્રિક ધોરણે શિક્ષણ પૂરું પાડવું પરંતુ સ્વતંત્ર લગભગ સાત દાયકા પછી પણ આ લક્ષ્ય પૂર્ણ થઈ શક્યું નથી. સરકાર આ પરથી દૂર કરવા માંગે છે ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને જ સરકારે બાળકોને શિક્ષિત કરવા માટે સર્વ શિક્ષા અભિયાન શિક્ષણનો અધિકાર પ્રવેશોત્સવ ગુણોત્સવ જેવા અનેક કાર્યક્રમો જાહેર કર્યા અને તેમનો અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો એવો જ એક કાર્યક્રમ સમાવેશક શિક્ષણ.

5.2 સંશોધન સારાંશ

કોઈપણ સંશોધનનો અભ્યાસ કરવા સમગ્ર સંશોધનને વાંચવા કરતા સંશોધનનો સારાંશ વાંચવામાં આવે તો સમગ્ર સંશોધન વિષે જાણકારી મળી શકે છે. સંશોધન સારાંશ એ સમગ્ર સંશોધનનો ટૂંકો સાર છે. પ્રસ્તુત સંશોધનનો સારાંશ નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

- સંશોધન શીર્ષક :

સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસ.

- અભ્યાસના હેતુઓ:

1. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસ કરવો.
2. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાનાં સંદર્ભમાં કેવા પ્રકારનાં સંશોધનો તથા ભૌતિક સુવિધાઓની જરૂરીયાતોનો અભ્યાસ કરવો.
3. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં શાળાઓનાં વહીવટી અને શૈક્ષણિક તાલીમની જરૂરિયાતો વિશે અભ્યાસ કરવો.
4. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં શિક્ષકોનાં અભિપ્રાયો જાણવા.

- નમુનો :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સમગ્ર મહેસાણા જિલ્લાના તમામ તાલુકામાંથી તાલુકા દીઠ 6 ગ્રામ્ય અને 4 શહેરી વિસ્તારની શાળાઓ પસંદ કરી કુલ 80 શાળાઓ પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નમુના તરીકે પસંદ કરવામાં આવી હતી.

- સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધન સર્વેક્ષણ પદ્ધતિએ હાથ ધરવામાં આવેલ હતું.

- માહિતીનું વિશ્લેષણ :

મેળવેલ માહિતીનું સાદી ટકાવારી દ્વારા અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ કરવામાં આવેલ હતું.

5.3 હેતુઓની ચકાસણી :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં કુલ 4 હેતુઓની રચના કરવામાં આવેલ હતી જેની હેતુવાર ચકાસણી નીચે મુજબ કરવામાં આવેલ હતી.

-
1. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં ભૌતિક સુવિધાઓનો અભ્યાસ કરવો.

ઉપરોક્ત હેતુની ચકાસણી કરવા માટે પ્રશ્નાવલીના વિધાન 1 થી વિધાન 10 સુધીના પેટા પ્રશ્નોમાં પ્રતિયારો મેળવવામાં આવ્યા હતા. જે પ્રકરણ નંબર-4 ના પાના નંબર થી પાનાપર તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આમ,આ રીતે આ હેતુની ચકાસણી કરવામાં આવી છે.

2. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાનાં સંદર્ભમાં કેવા પ્રકારનાં સંશાધનો તથા ભૌતિક સુવિધાઓની જરૂરીયાતોનો અભ્યાસ કરવો.

ઉપરોક્ત હેતુની ચકાસણી કરવા માટે પ્રશ્નાવલીના વિધાન 12 અને વિધાન 13ના પેટા પ્રશ્નોમાં પ્રતિયારો મેળવવામાં આવ્યા છે. જેનું વિશ્લેષણ કરતા પ્રસ્તુત હેતુની ચકાસણી થઈ જાય છે. જે પ્રકરણ નંબર-4 ના પાના નંબર થી પાનાપર તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આમ,આ રીતે આ હેતુની ચકાસણી કરવામાં આવી છે.

3. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં શાળાઓનાં વહીવટી અને શૈક્ષણિક તાલીમની જરૂરિયાતો વિશે અભ્યાસ કરવો.

ઉપરોક્ત હેતુની ચકાસણી કરવા માટે પ્રશ્નાવલીના વિધાન નંબર-14ના સંદર્ભમાં જે પ્રતિયારો મેળવવામાં આવ્યા છે. જેનું વિશ્લેષણ કરતા પ્રસ્તુત હેતુની ચકાસણી થઈ જાય છે. જે પ્રકરણ નંબર-4 ના પાના નંબર થી પાનાપર તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આમ,આ રીતે આ હેતુની ચકાસણી કરવામાં આવી છે.

4. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓની સમાવેશી શાળાના સંદર્ભમાં શિક્ષકોનાં અભિપ્રાયો જાણવા.

ઉપરોક્ત હેતુની ચકાસણી કરવા માટે પ્રશ્નાવલીના વિધાન નંબર-12,13,14, અને 15 ના સંદર્ભમાં જે પ્રતિયારો મેળવવામાં આવ્યા છે. જેનું વિશ્લેષણ કરતા પ્રસ્તુત હેતુની ચકાસણી થઈ જાય છે. જે પ્રકરણ નંબર-4 ના પાના નંબર થી પાનાપર તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આમ,આ રીતે આ હેતુની ચકાસણી કરવામાં આવી છે.

5.4 સંશોધનના મુખ્ય તારણો

પ્રસ્તુત સંશોધનના મુખ્ય તારણો નીચે મુજબ હતા.

1. શાળા પ્રવેશદ્વારની બાબતમાં મોટાભાગની શાળાઓમાં પ્રવેશ માટેનો રસ્તો સમથળ છે. પગથિયા ચડીને કે ઉતરીને પ્રવેશ કરવો પડે તેવી ઘણી ઓછી શાળાઓ જોવા મળી.
2. શાળા પ્રવેશદ્વારની પહોળાઈની બાબતમાં લગભગ તમામ શાળાઓમાં વ્હીલ ચેર જઈ શકે તેટલા પહોળા પ્રવેશદ્વાર છે. પરંતુ નોમ્સ અનુસાર ઢોળાવ વાળા રેમ્પની વ્યવસ્થા સાથેના જોવા મળી નથી.
3. શાળા પ્રવેશદ્વારમાં કે વર્ગખંડની બહાર Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ વ્યવસ્થા નહીવત હતી તથા ટેકટાઈલ્સ એક પણ શાળામાં લગાવેલ ન હતી.
4. ગ્રામ્ય વિસ્તારની મોટાભાગની શાળાઓ ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને પ્રથમ માળ વાળી જ છે. જેમાં પ્રથમ માળે જવા માટે સીડી સિવાઈની વ્યવસ્થા માત્ર બે જ શાળાઓમાં છે. જ્યારે શહેરી વિસ્તારની એક પણ શાળામાં આ વ્યવસ્થા નથી.
5. માત્ર ગ્રામ્ય વિસ્તારની એક જ શાળાને બાદ કરતા લગભગ તમામ શાળાઓના વર્ગખંડમાં વ્હીલચેર જઈ શકે તેવી પહોળાઈ વાળા દરવાજા જોવા મળ્યા.
6. વર્ગખંડોમાં સ્વીચબોર્ડ તથા અધ્યાપન સામગ્રી યોગ્ય ઊંચાઈએ લગાવેલ છે તેવું મોટાભાગની શાળાઓમાં જોવા મળ્યું.
7. વર્ગખંડમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લીપીમાં પુસ્તકો કે સાહિત્ય ગ્રામ્ય વિસ્તારની એક અને શહેરી વિસ્તારની એક જ શાળામાં જોવા મળ્યું.
8. મોટાભાગની શાળાઓમાં મોટા ફોન્ટવાળું સાહિત્ય તથા મલ્ટીમીડિયા પ્રોજેક્ટર જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં જોવા ન મળ્યા.
9. ગ્રામ્ય વિસ્તારની માત્ર એક શાળા સિવાઈ તમામ શાળાઓમાં બ્લેકબોર્ડ વિદ્યાર્થીઓ જાતે લખી શકે તેટલી ઊંચાઈએ લગાવેલ છે.
10. લગભગ તમામ શાળાઓમાં હવા ઉજાશની ખુબ સારી વ્યવસ્થા છે.
11. ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારની મોટાભાગની શાળાઓને પોતાનું મેદાન છે.
12. લગભગ મોટાભાગની શાળાઓ પાસે દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવા ઇન્ડોર અને આઉટડોર ગેમ્સના સાધનોનો અભાવ છે.
13. નમૂનામાં પસંદ થયેલ શાળાઓ પૈકી અડધા કરતા ઉપરની શાળાઓમાં વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાઓ નથી. છે એમાંથી ખુબ ઓછી શાળાઓમાં દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ પ્રયોગ કરી શકે તેમ સાધનો ગોઠવવામાં આવેલ છે.
14. લગભગ એકાદ શાળા સિવાઈ એક પણ શાળામાં દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કમ્પ્યુટર લેબનો ઉપયોગ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા નથી.
15. માત્ર ચાર શાળાઓ સિવાઈ તમામ શાળાઓમાં પુસ્તકાલય છે પરંતુ દિવ્યાંગ બાળકો ઉપયોગ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા નથી અને બ્રેઇલ લીપી વાળા પુસ્તકો પણ ખુબ ઓછા છે.

16. તમામ ધોરણના પુસ્તકો સાથેનું વર્ગ અનુસાર જે તે વર્ગમાં પુસ્તકાલય મોટાભાગની શાળાઓમાં જોવા મળ્યું.
17. નમૂનામાં લીધેલ ફક્ત બે જ શાળાઓ સિવાઈની તમામ શાળાઓની લોબીમાં વ્હીલચેર જઈ શકે છે એમાંથી મોટાભાગની શાળાઓમાં રેમ્પની વ્યવસ્થા છે પરંતુ ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ નથી અને નકશા પણ જોવા ન મળ્યા.
18. મોટાભાગની તમામ શાળાઓમાં કન્યાઓ સહિતના શૌચાલય સ્વચ્છ અને પૂરતા પાણી વાળા છે પરંતુ OH વિદ્યાર્થીઓ જઈ શકે તેવા જોવા ખુબ ઓછા મળ્યા.
19. ગ્રામ્ય વિસ્તારની બે શાળાઓ સિવાઈ તમામ શાળાઓમાં પીવાના પાણીની યોગ્ય વ્યવસ્થા જોવા મળી.
20. લગભગ શાળાઓમાં રિસોર્સ સેન્ટર ક્લસ્ટર કક્ષાએ નથી અને જવા માટેની યોગ્ય વ્યવસ્થા પણ નથી.
21. નમૂનાની શાળાઓના મોટાભાગના સ્ટાફે સમાવેશનની તાલીમ લઈ લીધેલ છે.
22. નમૂનામાં પસંદ થયેલ શાળાઓ પૈકી એક પણ શાળા એવી નથી કે જેને સમાવેશન સંદર્ભે કોઈ જ જરૂરિયાત ન હોય.

5.5 શૈક્ષણિક ફલિતાર્થ

પ્રસ્તુત સંશોધનના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો નીચે મુજબ તારવવામાં આવ્યા હતા.

1. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ માટે સમાવેશન શાળા આશીર્વાદ રૂપ સાબિત થઈ રહી છે.
2. દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓના સમાવેશન માટે સરકારશ્રી દ્વારા પૂરતા પ્રયત્ન કરવામાં આવી રહ્યા છે.
3. શાળાના શિક્ષકો સમાવેશનના સંદર્ભે પૂરતા માહિતગાર હોવાથી દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓને પુરતું માર્ગદર્શન મળી રહેશે.
4. સાબરકાંઠા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓ ભૌતિકતાની બાબતમાં હવે સમૃદ્ધ થઈ ગયેલ છે જે વિદ્યાર્થીઓ માટે આશીર્વાદ રૂપ સાબિત થયું.
5. આજથી 20 વર્ષ પહેલાની પ્રાથમિક શાળા અને આજની પ્રાથમિક શાળામાં જમીન આસમાન જેટલું અંતર છે તેથી ભણનારની સંખ્યા વધી.
6. સાબરકાંઠા જિલ્લામાં અંતરિયાળ વિસ્તારની શાળાઓની પરિસ્થિતિમાં ખુબ સારી નથી.
7. જિલ્લામાં રિસોર્સરૂમની પુરતી વ્યવસ્થા તાકીદથી કરવાની જરૂરિયાત છે.
8. પ્રસ્તુત સંશોધનથી દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓની સગવડોમાં વધારો થશે.

संदर्भसूचि

1. Bhogayata, C. K. (1986). **A Study of the Relationship amongst creativity self compact and focus of controls.** Ph.D. Saurashtra Uni.
2. Buch, M. B. (Ed.) (1979). **Second Survey of Research in Education**. New Delhi : NCERT.
3. Buch, M. B. (Ed.) (1987). **Third Survey of Research in Education**. New Delhi : NCERT.
4. Buch, M. B. (Ed.) (1991). **Forth Survey of Research in Education**. New Delhi : NCERT.
5. Buch, M. B. (Ed.) (1997). **Fifth Survey of Research in Education**. New Delhi : NCERT.
6. Buch, M. B. (Ed.) (2006). **Sixth Survey of Research in Education**. New Delhi : NCERT.
7. Freeman, F. N. (1939). **Mental Test, Massachusetts**. The Riverside Press Cambridge
8. Garrett, H. E. & Woodworth, R. S. (1969). **Statistics in Psychology and Education**.
Bombay Vakils, Fecffer & Simons Pvt. Ltd.
9. Kothari, C. R. (2007). **Research Methodology : Methods & Techniques** (3rd ed.). New Delhi : Wishwa Prakashan.
10. Passi, B. K. **Definition of Creativity-A Review Study Creativity News Letter**. Vol.2, No.2.
Aligadh Muslim Uni.
11. Patel, R. S. (2009). **Statistical Methods for Educational Research**. (2nd ed.). Jay Publication, Ahmedabad.
12. Pathak, A. N. (1989). **Creativity and Personality**. Delhi : Amar Prakashan.

-
13. Paul, Smith. (1959). **Creativity A Examination of the Creative process** . New York : Hanstings House Publishers.
 14. Raval, C. S.(1991) **An Investigation into scientific Creativity of Secondary School students in Relation to Certain Effective variables**.Ph.D. S. P. Uni.,V.Vidhyanagar.
 15. Rummel, J. F. (1964). **An Introduction to Research Procedures in Education**. New York : Harper & Row Publications.
 16. Sharma, V. P.(1972). **Anatomy of Creativity**. Raipur Psycho Lingha Publications, Ravishankar-uni.
 17. Thakar, S. K.(1996). **A Study of the Effect of an Encouraging Environment and Appropriate Training on creative writing ability of students**. Ph.D. S. P. Uni.,V.Vidhyanagar.
 18. Trivedi,M.D. & B.U.Parekh (1989). **Statistics in Education**.(3rd ed.). Ahmedabad : Univearsity granth Nirman Board.
 19. ઉચાટ, દિનેશચંદ્ર એ. (૧૯૯૭) સંશોધન દરખાસ્તની રચના ,સંશોધન સમસ્યા પસંદગીના સૈધ્ધાંતિક અને વ્યવહારુ આધારો.રાજકોટ : પારસ પ્રકાશન.
 19. ઉચાટ, દિનેશચંદ્ર એ. (૨૦૦૪) માહિતી પર સંશોધન વ્યવહારો .રાજકોટ : વાસુકી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.
 20. ઉચાટ, ડી. એ. અને અન્યો.(સં) (૨૦૦૬). **શૈક્ષણિક સંશોધનોના સારાંશ (૧૯૭૮-૨૦૦૬)**. રાજકોટ : શિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન,સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
 21. ઉચાટ, દિનેશચંદ્ર એ. (૨૦૦૯). **શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર** . સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા.લિ.
 22. ભગવતસિંહજી.(૧૯૪૪). **ભગવદ્ગોમંડલ**. ભાગ-૧, પ્રથમ આવૃત્તિ. રાજકોટ :પ્રવિણ પ્રકાશન.

પરિશિષ્ટ

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ, ગાંધીનગર સમાવેશી શાળા સંદર્ભે શાળાની ભૌતિક સુવિધાઓની વિગત

સુચના : નીચે આપેલા વિધાન સંદર્ભે આપના અવલોકનો 'હા' અથવા 'ના'માં ખરાની નિશાની(v) દ્વારા જણાવો. જરૂર જણાય ત્યાં વિસ્તૃતમાં વિગત લખો.

મુલાકાત લેનારનું નામ: હોદ્દો: સંસ્થાનું નામ:
મોબાઈલ ફોન નંબર: મુલાકાતની તારીખ :
શાળાનું નામ: ક્લસ્ટર. તા. જિ.
School DISE code : શાળાનો વિસ્તાર: ગ્રામ્ય / શહેરી

વિધાન ક્રમ	વિધાન	અવલોકનો	
		હા	ના
1	શાળા પ્રવેશદ્વાર		
1.1	વિદ્યાર્થી શાળામાં પ્રવેશદ્વાર કે ઝાંપામાંથી પસાર થાય છે ત્યારે નીચેનામાંથી કઈ પરિસ્થિતિ જોવા મળે છે?		
1.1.1	પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ચડીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.		
1.1.2	પ્રવેશદ્વારમાંથી પગથિયા ઉતરીને શાળામાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે.		
1.1.3	પ્રવેશદ્વારમાંથી શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો રસ્તો સમથળ છે.		
1.2	શાળા પ્રવેશદ્વારની સ્થિતિ		
1.2.1	શાળાના પ્રવેશદ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.		
1.2.2	શાળામાં પ્રવેશ કરતી વખતે વ્હીલચેર અથવા Orthopedic Impaired(અસ્થી વિકલાંગ) વિદ્યાર્થી પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.		
1.2.3	જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે.		
1.2.4	શાળામાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.		
1.2.5	શાળામાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વિશેષ વ્યવસ્થા છે.		
2	શાળાના મકાનનો પ્રકાર		

2.1	ફક્ત ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર છે.	
2.2	ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર અને પ્રથમ માળ છે.	
2.3	શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)	
2.4	ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, પ્રથમ અને દ્વિતીય માલ છે.	
2.5	શું ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરથી પ્રથમ માળે અને બીજા માળે જવા માટે સીડી સિવાય અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા છે? હા તો કઈ?(લીફ્ટ અથવા રેમ્પ)	
3	વર્ગખંડ	
3.૧	વર્ગખંડમાં પ્રવેશ માટેનો દ્વાર	
3.1.1	વર્ગખંડમાં દ્વારની પહોળાઈ વ્હીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.	
3.1.2	વર્ગખંડની બહાર Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે signage (સંકેતો) મુકવામાં આવેલ છે.	
3.૨	વર્ગખંડમાં સ્વીચબોર્ડની સ્થિતિ	
3.2.1	વર્ગખંડની દીવાલ પર લગાવેલ સ્વીચબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	
3.૩	વર્ગખંડમાં રાખવામાં આવેલ અધ્યયન સામગ્રી	
3.3.1	વર્ગખંડની દીવાલ પર અધ્યયન સાહિત્ય જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પહોંચી શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	
3.3.2	વર્ગખંડમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે બ્રેઇલ લીપીમાં પુસ્તકો કે સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.	
3.3.3	વર્ગખંડમાં લગાવેલ સાહિત્ય Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરી લગાવેલ છે.	
3.3.4	વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ લગાવવામાં આવેલ છે.	
3.3.5	વર્ગખંડમાં મલ્ટીમિડીયા પ્રોજેક્ટ વર્ગના તમામ વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે તેવી રીતે લગાવેલ છે.	
3.4	બ્લેકબોર્ડ	
3.4.1	વર્ગખંડમાં બ્લેકબોર્ડ જે તે ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ જાતે લખી શકે તેટલી ઊંચાઈ પર લગાવવામાં આવેલ છે.	
3.૫	હવા ઉજાસની વ્યવસ્થા	
3.5.1	વર્ગખંડમાં હવા ઉજાસ માટે બારીઓ લગાવવામાં આવેલ છે.	
3.5.2	વર્ગખંડમાં ઉજાસ માટે લાઈટની વ્યવસ્થા છે.	

3.5.3	વર્ગખંડમાં હવા માટે પંખાની વ્યવસ્થા છે.		
4	રમત મેદાન		
4.1	શાળામાં રમતગમતનું મેદાન છે.		
4.1.1	જો હા તો શાળાના મેદાનમાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ જઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
4.2	શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી ઇન્ડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.		
4.3	શાળામાં તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે તેવી આઉટડોર રમતોના સાધનો વસાવેલા છે.		
5	પ્રયોગશાળા		
5.1	શાળામાં વિવિધ પ્રકારની પ્રયોગશાળાઓ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.		
5.2	શાળાની વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળામાં મુકવામાં આવેલ સાધનોનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેમ ગોઠવવામાં આવેલ છે.		
6	કમ્પ્યુટર લેબ		
6.1	શાળાની કમ્પ્યુટર લેબનો ઉપયોગ Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
6.2	કમ્પ્યુટર લેબમાં ઓડિયો ડિવાઈસની મદદથી Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે.		
6.3	કમ્પ્યુટર લેબમાં Hearing Impaired વિદ્યાર્થીઓ શીખી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
7	શાળામાં પુસ્તકાલય		
7.1	શાળામાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.		
7.2	શાળામાં આવેલ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
7.3	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવી બ્રેઇલ લીપીમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.		
7.4	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Low vision ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે તેવા મોટા ફોન્ટમાં તૈયાર કરેલ પુસ્તકો વસાવવામાં આવેલ છે.		
7.5	શાળાના પુસ્તકાલયમાં Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ સાંભળી શકે તેવી ઓડિયો બુક્સ વસાવવામાં આવેલ છે.		

7.6	પુસ્તકાલયમાં શાળાના તમામ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાને રાખીને પુસ્તકોની પસંદગી કરવામાં આવેલ છે.		
7.7	શાળામાં વર્ગ અનુસાર જે તે વર્ગમાં પુસ્તકાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.		
8	લોબી		
8.1	શાળામાં લોબીની પહોળાઈ ઢીલચેર પસાર થઈ શકે તેટલી છે.		
8.2	શાળાની લોબીમાં પ્રવેશ કરતી વખતે ઢીલચેર અથવા Orthopedic Impaired વિદ્યાર્થીઓ પસાર થઈ શકે તેવા રેમ્પની વ્યવસ્થા છે.		
8.3	જો રેમ્પ હોય તો તે નેશનલ નોર્મ અનુસાર (ઢાળનો ઢોળાવ 1:10 અનુસાર)બનાવવામાં આવેલ છે.		
8.4	શાળાની લોબીમાં પ્રવેશદ્વારથી શાળામાં પ્રવેશ માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવેલ છે.		
8.5	શાળાની લોબીમાં Visually Impaired વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રવેશ કરવાની વ્યવસ્થા છે.		
8.6	શાળાની લોબીમાં શાળાનો નકશો મુકવામાં આવેલ છે.		
8.7	Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે સાંકેતિક સ્વરૂપમાં શાળાનો નકશો લોબીમાં મુકવામાં આવેલ છે.		
8.8	Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળા પરિસરમાં કે લોબીમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે તે માટે ટેકટાઈલ્સ લગાવવામાં આવેલ છે.		
9	શૌચાલય		
9.1	શાળામાં કન્યાઓ માટે અલગથી શૌચાલય તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.		
9.2	શાળાના શૌચાલય સ્વચ્છ હાલતમાં જોવા મળેલ છે.		
9.3	શાળાના શૌચાલયમાં સ્વચ્છતા માટે પાણીની પુરતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
9.4	શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ Orthopedic Impaired (OH) વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે તેમની ઢીલચેર જઈ શકે તેટલી જગ્યા રાખવામાં આવેલ છે.		
9.5	શાળાના શૌચાલયનો ઉપયોગ Visually Impaired વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે તે માટે ત્યાં સુધી પહોંચવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
10	પીવાનું પાણી		
10.1	શાળામાં સ્વચ્છ પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
10.2	શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ વિવિધ ઊંચાઈ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.		

૧૦.૩	શાળામાં પીવાના પાણીની વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ તમામ પ્રકારના દિવ્યાંગ વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે છે.		
11	રિસોર્સ સેન્ટરમાં જવા માટેની વ્યવસ્થા		
11.1	શાળાના કલસ્ટરમાં રિસોર્સ સેન્ટર આવેલ છે.		
11.2	શાળામાં વિવિધ પ્રકારની દિવ્યાંગતા ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓને નજીકના રિસોર્સ સેન્ટર પર લઈ જવા માટેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.		
12	તાલીમ અને સમાવેશન સંદર્ભે શાળાની જરૂરિયાત		
12.1	શાળાના તમામ સ્ટાફ પૈકી કેટલા સ્ટાફ સંદર્ભની તાલીમ લીધેલ છે. (તાલીમ લીધેલ સ્ટાફ/કુલ સ્ટાફ)	_____ /--- -	ટકાવારી -----%
12.2	શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે કયા પ્રકારની જરૂરિયાત છે.		
13	શાળાને સમાવેશન સંદર્ભે કયા રિસોર્સ તથા ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત છે.		
13.1	રિસોર્સ જરૂરિયાત		
13.2	ભૌતિક ફેરફારોની જરૂરિયાત		
14	શાળાને વહિવટ તથા શૈક્ષણિક બાબતો સંદર્ભે સમાવેશનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કયા પ્રકારની તાલીમની જરૂરિયાત છે વિષયો જણાવવા		
15	અન્ય સૂચનો		

મુલાકાત લેનારનું નામ:

માર્ગદર્શક વ્યાખ્યાતાનું નામ:

સહી:

સંપર્ક નંબર: